ИНСТИТУТ
ЗА ПРОУЧАВАЊЕ КУЛТУРЕ
СРБА, ЦРНОГОРАЦА, ХРВАТА И МУСЛИМАНА

ГЛАСНИК

БАШТИНА

СВЕСКА 2.

ПРИШТИНА, 1991

Приредио
Редакциони одбор

Др Милосав Вукићевић (српскохрватски језик),
др Даница Андрејевић (књижевност),
др Милован Секулић (историја),
мр Петар Ђуза (историја уметности),
мр Миленко Јевтовић (култура)

Главни и одговорни уредник
Мр Миленко Јевтовић

Корице
Петар Ђуза

Лектор
Верослава Радовановић

Коректура, техничко уређивање и компјутерска обрада текста
КОМПЈУТЕРСКИ ЦЕНТАР "ЛИДЕР"
Крагујевачка 14д, Приштина

Издавач
Институт за проучавање културе Срба, Црногораца,
Хрвата и Муслимана, 38000 Приштина, Ваљевска 2

Штампа
НИГРО "Рилиндја" - Приштина

УДК 00(05)
YU ISSN 0353-9008

Виньета на корици, *Призренско четворојеванђеље; јеванђелист Марко*

ИНСТИТУТ
ЗА ПРОУЧАВАЊЕ КУЛТУРЕ
СРБА, ЦРНОГОРАЦА, ХРВАТА И МУСЛИМАНА

ГЛАСНИК

БАШТИНА

Свеска 2.

Приштина, 1991.

САДРЖАЈ

СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

Александар Младеновић:
Напомене о језику јеромонаха Ђерасима из 1742. године 9

Заметки о языке в записи иеромонаха Герасима из монастыря Девич (1742 года) 16

Прилози
Драган Микетић:
Ономастика Борчанске висоравни 17

КЊИЖЕВНОСТ

Чедомир Ребић:
Духовни токови и преливи у дјелима Светога Саве 39

Духовные течения и переливы в произведениях Св. Саввы 52

Драгиша Бојовић:
Анагошки смисао песме "Молитва Богородици" Димитрија Кантакузина 53

"Anagogical" sense of the poem "The prayer to the mother of Jesus" - Dimitrije Kantakusin 57

Радомир Ивановић:
Његошева поетика даривања 58

Поэтика приподношения Негоша 70

Даница Андрејевић:
Национална етика и књижевна естетика Григорија Божовића 71

Национальная этика и литературная эстетика Григория Божовича 79

ИСТОРИЈА

Никола Самарџић:
Велика сеоба и Стара Србија 83

Древняя Сербия и большое переселение 93

Прилози
Зорица Јевремовић:
Исповести ђака монашке школе св. Краљу дечанском априла 1941. године 94

ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ

Серафим Николић:
Дуборез у кући за становање у Призрену 109

Wood carving of urban housing in Prizren 121

Петар Буза:
Косовски мотиви у делу Драгослава Васиљевића - Фиге 122

Kosovo in Dragoslav Vasiljević - Figa's pictures 132

ЕТНОЛОГИЈА

Мина Дармановић:
Српска народна ношња са Косова и Метохије 135

Serbische Volkstracht auf Kosovo und Metohija 141

Прилози

Векослав Станковић:
Једна наредба митрополита Рашко-призренске митрополије Мелетија 142

ЕТНОМУЗИКОЛОГИЈА

Новица Арсић:
Песме уз свадбене обичаје у Грачаници 147

Песни к свадебным обычаям в Грачанице 162

ПРИКАЗИ

Драго Ћупић:
Македонска ономастика 165

Љубиша Рајковић:
Значајан допринос лингвистици 169

Милосав Вукићевић:
Славеносрпски језик 174

ХРОНИКА

Институт под својим кровом 183

СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

Александар Младеновић

НАПОМЕНЕ О ЈЕЗИКУ У ЗАПИСУ ДЕВИЧКОГ ЈЕРОМОНАХА ЂЕРАСИМА ИЗ 1742. ГОДИНЕ

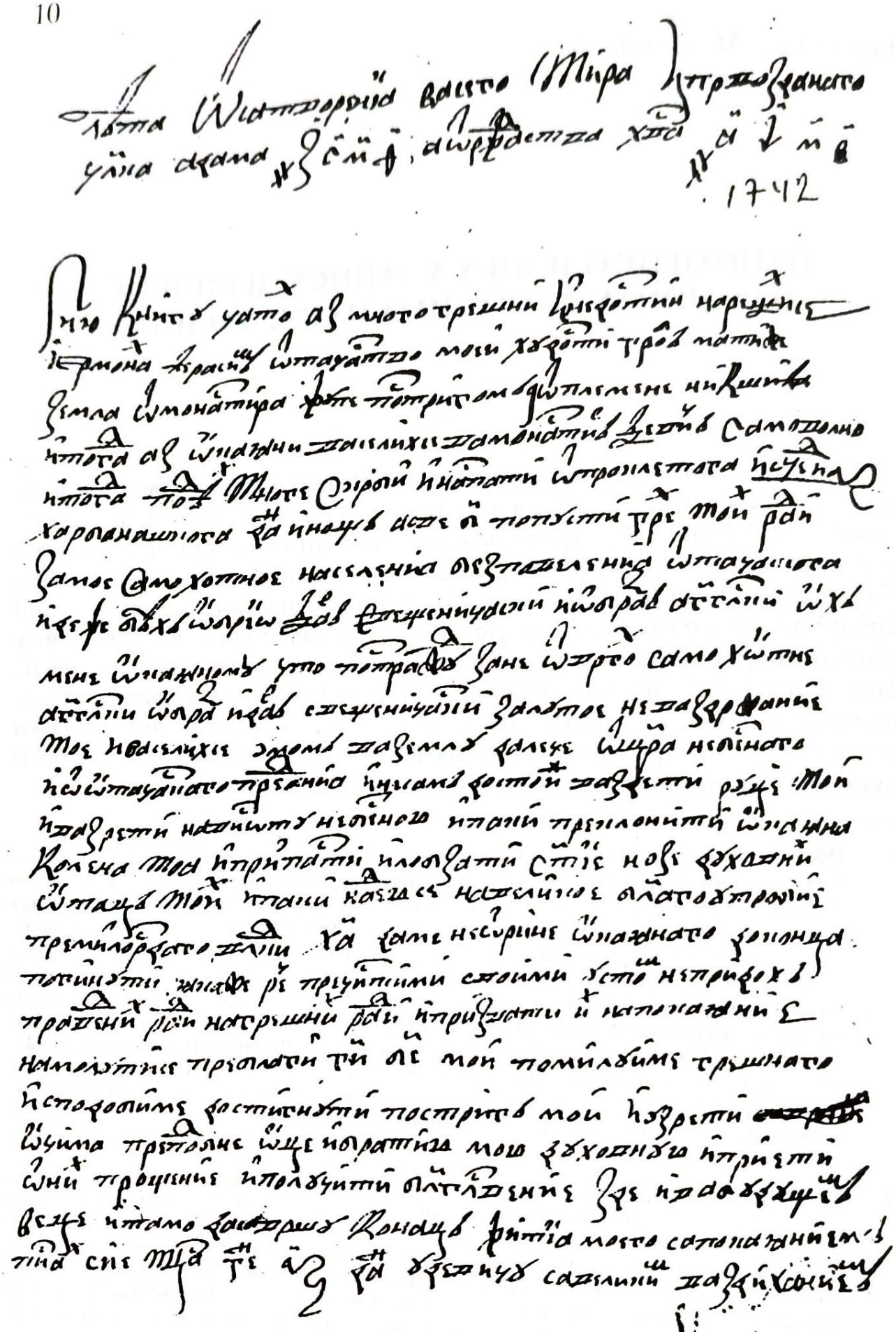
1.

У рукописном зборнику **Слова Јефрема Сирина и других отаца**, писаном крајем XV века а који се данас чува у Библиотеци Манастира Пећке патријаршије (бр. 91), на 1736. страни налази се подужи запис чији је језик овога пута привукао нашу пажњу. Запис је датиран и лоциран: настао је 1. јануара 1742. године, а писао га је "ијермонах Ђерасим" у манастиру Девичу, у јужној Србији западно од Приштине[1] До сада је овај запис више пута издаван у оригиналној графији и правопису[2], а ми ћемо, пре него што пређемо на филолошки коментар, његов текст донети транслитерирано и транскрибовано, чувајући при том у пуној мери језик оригинала и дајући у облим заградама не само наше интервенције већ и значење појединих речи које могу бити нејасне данашњем читаоцу ненавикнутом на наш стари језик.

---

1 Обе године, и од стварања света и од Христовог рођења, написане су у запису словима, а ми их доносимо цифрама: 7249 и 1742. Број 2 у овој другој години написан је, истина, мало замрљано, али се ипак лако препознаје слово **в**, исто онакво какво је написано у речи **васелих се** негде у средини оригинала овога записа (уп. факсимил). Истина, година 1742. не подудара се са годином 7249. кад се од ове друге одузме позната цифра 5508. Због тога досадашњи приређивачи издања овога записа доносе 1746 (али уз упитник: Љуб. Стојановић, **Стари српски записи и натписи**. - Ср. Карловци, 1925, књ. V, 81 бр. 7807) или 1741. годину (Д. Вуксан, **Рукописи Манастира Пећке патријаршије**. - Зборник за историју Јужне Србије и суседних области. Скопље, 1936, књ. I, 183; Б. Мошин, **Рукописи Пећке патријаршије**. - Старине Косова и Метохије, Приштина, 1968-1971, књ. IV-V, 124). Изгледа да је писар записа, јеромонах Ђерасим, погрешио пишући годину 7249 место 7250, јер је теже претпоставити да би погрешио у писању године од Христовог рођења.

2 Поређењем оригинала овога записа с текстовима његових трију издања, откривају се извесни пропусти на које ћемо овде указати. Тако у издање Љуб. Стојановића (н. д., 81-82) треба унети следеће исправке (дајемо их транскрибовано): место *јермонах, недостојни, от племене, овргох, самотне, мољу се*, треба да стоји *ијермонах, недостојни, а от племене, отвргох, самохотне, мољу ти се*; у издању Д. Вуксана (н. д., 183) место *недостојни, јермонах, паклениja, повеланија, обрео, светоје, да не, устми, по* (x 2), *сполови* треба да стоји *недостојни, ијермонах, населенија, повеленија, обрио, светије, да ме не, устом на* (x 2), *сполоби*; у издању Б. Мошина (н. д., 124) место *недостојни, јермонах, васеленија, повеланија, обрео, светоје, да не, устми, по* (x 2), *вздиханијем* треба да стоји *недостојни, ијермонах, населенија, повеленија, обрио, светије, да ме не, устом, на* (x 2), *вздиханијем*.

1742

Запис јеромонаха Ђерасима
(Манастир Девич, 1742. г.)

Текст записа гласи:

Лета от сатворенија *(стварања)* всего *(свега)* мира *(света)* и првозданаго *(првоствореног)* человека Адама 7249, а от рождества *(рођења)* Христова 1742.

Сију *(ову)* књигу чатох *(читах)* аз *(ја)* многогрешни и недостојни *(недостојан)* нарешти се *(назвати се)* ијермонах Бераким, отачаство *(порекло)* моје *(моје)* худости *(неваљалштине)* гроб мати же *(а)* земља, от монастира Жупе постригом *(замонашењем)*, а от племене *(племена)* Никшића. И тогда *(тада)* аз *(ја)* окајани *(несрећни)* васелих се *(уселих се)* ва *(у)* монастир Девич самоволно. И тогда *(тада)* подех *(поднех)* многе скроби *(муке)* и напасти *(искушења)* от проклетога ишчедија *(семена)* харбанашкога *(арбанашкога)*, дан и ношт. А све Бог попусти *(допусти)* грех *(грехова)* мојих ради, за моје самохотноје *(самовољно)* населениј (е) *(усељење)*, без повеленија *(заповести)* отачаскога *(очинског)*, идеже *(где)* бех обрио *(нашао)* дар свештеничаски *(свештенички)* и образ *(лик)* ангелски. Ох, мене *(мени)* окајаному *(несрећном)*, что *(што ћу)* постраждy *(настрадати)* зање *(јер)* отвргох *(одбацих)* самохотне *(самовољно)* ангелски образ *(лик)* и дар свештеничаски *(свештенички)* за лутоје *(зло)* неваздржаније *(неуздржљивост)* моје! И васелих се *(уселих се)* у дом, ва *(у)* земљу далече *(далеко)* от цара небеснаго и от отачаскога *(очинског)* преданија *(предања)*. И несам *(нисам)* достојин *(достојан)* вездети *(подигнути)* руце *(руке)* мои *(моје)* и вазрети *(погледати)* на висоту *(висину)* невбесну(у)ју *(небеску)*, и паки *(опет)* преклонити *(савити)* окајана *(несрећна)* колена моја и припасти и лобзати *(пољубити)* светије *(свете)* нозе *(ноге)* духовних отац *(отаца)* мојих. И паки *(опет)* надеју се *(уздам се)* на великоје *(велико)* благоутробије *(милосрђе)* премилосрдаго *(премилосрдног)* владики Христа да ме не отрине *(не одбаци)* окајанаго *(несрећнога)* до конца *(краја)* погинути *(пропасти)*, јакоже *(као што)* рече пречистими својими устом *(устима)*: "Не придох *(дођох)* праведних ради, на *(већ)* грешних ради и призвати их на покајаније *(покајање)*;" на *(али)* молју ти се *(молим ти се)*, преблаги Господи Боже мој, помилуј ме *(смилуј се на мене)* грешнаго и сподоби *(удостоји)* ме достигнути постриг *(монаштво)* мој и узрети *(видети)* очима преподобне оце и братију моју духовнују *(духовну)* и пријети *(примити)* от ных прошћеније *(опроштење)* и получити *(добити)* благословеније *(благослов)* зде *(овде)* и ва *(у)* будуштем *(будућем)* веце *(веку)* и тамо да савршу *(начиним)* конац *(крај)* житија *(живота)* моего са покајанијем *(покајањем)*. Писах сије *(ово)* месеца ген(вара) *(јануара)* 1. дан, у Девичу са великим ваздиханијем *(уздисањем)*.

У вези с нашим читањем овога записа приметили бисмо следеће.

а) Инфинитив *нарешти се* у оригиналу има написано надредно *х* изнад *и* где, очигледно, долази грешком тако да смо ми то слово горе испустили. То су учинили Љуб. Стојановић (н.д., 82) и В. Мошин (н. д., 123) док је, интересантно, Д. Вуксан (н. д., 184) задржао (*нарештих се*), за шта нема оправдања.

б) Пример *ишчедија* (ген. једн., семена, потомка, поколења, потомства - стсл. иш ди)донели смо, наравно, транскрибовано.

в) Секундарно иницијално *х* у примеру *харбанашкога*, које је писар записа донео, задржали смо и ми, наравно, у горњем тексту. До ове појаве је могло долазити у народним говорима, иако јеромонах Ђерасим редовно употребљава консонант *х*: *худости, самохотноје, самохотне, духовнују, ваздиханијем, чатох, ијермонах, васелих се* (х 2), *подех, грех, мојих, бех, ох, отвргох, духовних отац мојих, не придох, праведних, грешних, ьих, оних, писах*.

г) Заменички облик *мене*, употребљен у дативу *мене окајаному*, нисмо мењали, евентуално, у *мнѣ* или *мени*, већ смо га задржали онако како га је писар записа донео. Сматрамо да се у овом огледа једна позната особина наших појединих народних говора у којима се облик *мене*, у резултату једначења падежних форми, употребљава не само за генитив и акузатив већ и за датив једнине. Тим говорима, поред других, припада и говор источне Херцеговине (западна Црна Гора) где спада и Никшић с околином[3], одакле свакако потиче и јеромонах Ђерасим јер за себе каже да је "от племене Никшића" и да се замонашио у Манастиру Жупи који се налази код града Никшића[4].

д) У речи *населенїј* (е) ми смо додали крајње *-е* јер писар, свакако грешком, овде пише *-а*.

ђ) Пример *обрио*, што је заправо радни глаголски придев од инфинитива обрести (стсл. обрѣсти, наћи), прочитали смо са *-и-* јер у оригиналу тако налазимо: десетеричко *и* са двема тачкама које су написане у виду двеју надредних црта, косо удесно. Тако је поступио Љуб. Стојановић (н. д., 82), према читању Г. Елезовића, за разлику од Д. Вуксана (н. д., 183) и В. Мошина (н. д., 124) који овај пример доносе погрешно; *обрео*, у облику *обрио* вокал *-и-* представља аутохтони икавизам, добијен у позицији пред *-о* (место старијег *-л*), што је, иначе, позната особина наших (и)јекавских говора. Овај икавизам припада, свакако, дијалекту писара овога записа.

е) Везник *зањe* (‚јер, будући да'), који у оригиналној графији написан са *зане*, прочитали смо са *-ње*, како гласи и у старословенском језику. У овом запису графијски, иначе, није осамостаљено писање не само групе *ње* већ ни група *ља, љу* и *ьи*.

ж) У облику небесн(у)јy писар је у претпоследњем слогу написао *-о-*, што је свакако погрешно и што ми мењамо у *-у-*.

з) Облик *устом* у синтагми: *пречистими својим устом* (инстр. мн.), који је писар тако написао, задржали смо и ми у горњем тексту овога записа, као што је то учинио и Љуб. Стојановић (н. д., 82). Иако је *устом* стара форма датива множине, мислимо да се у XVIII веку она могла употребљавати и у

---

3 Уп. Д. Вушовић. *Дијалект источне Херцеговине*. - Српски дијалектолошки зборник, Београд 1927, књ. III, 54.

4 Уп. В. Р. Петковић. *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*. - Београд (Српска академија наука. Посебна издања књ. 157. Одељење друштвених наука, нова серија, књ.4), 1950, 124.

инструменталу множине захваљујући познатој појави обличког изједначавања датива и инструментала множине у низу наших народних говора. До употребе оваквих облика датива у инструменталу долазило је ретко, али се ипак дешавало[5], и у томе се не би огледао српскословенски језик јеромонаха Ђерасима већ одговарајућа црта његовог народног језика. Д. Вуксан (н. д., 183) и В. Мошин (н. д., 124) поменути облик донели су измењено: *устми* (инстр.).

и) Име првог месеца у години, које је писар записа написао скраћено: *ген.*, прочитали смо са *ген(вара)* иако би та реч могла гласити и *ђен(ара), ђен(вара), ђен(уарија)*[6].

2.

У овом запису има, поред много чешћих српскословенских, и доста особина српског народног језика од којих овде посебно истичемо: а) икавизам *обрио* о чему је овде већ било речи, б) почетно *у-* у облику *узрети*, б) метатеза *вс- у св-: све*, г) предлог *у* и облик лок. једн. на *-у: у Девичу*, д) завршетак *-ога* у облицима ген. једн. заменичко-придевске деклинације: *проклетога, харбанашкога, отачаскога*, ђ) облик дат. једн. *мене*, што је већ помињано, е) облик 1. л. једн. презента *несам* (који истовремено одликује и српскословенски језик), ж) облик 3. л. једн. презента *не отрине*.

3.

У вези са двема важним језичким особинама овога записа, а које се тичу рефлекса старога вокала јата и полугласника, треба рећи следеће. Језик овог текста одликује се екавизмом. То потврђују, наравно, како они примери који су одлика искључиво српскословенског тако и они који припадају и српском народном језику: *колена, надеју се, несам, руце, нозе, самохотне* (прилог), *ваздети, вазрети, узрети, повеленија, ва будуштем веце, грех, грешних, грешнаго, многогрешни, зде*. У свим овим случајевима писар јеромонах Ђерасим н а п и с а о је самогласник *е* у овим позицијама где се некада налазио самогласник јат, у што се лако можемо уверити увидом у приложени уз овај рад факсимил оригиналног аутографа записа. Неколико примера написао је Ђерасим са словом *ѣ*: *лѣта, бѣхъ, подѣх*, које смо ми прочитали са *е* место јата полазећи, разуме се, од горе наведених несумњивих екавизама. Тако смо донели: *лета, бех, подех* (1. једн. аор.)[7]. Екавизам је иначе, као што је познато,

---

5 Уп. А. Белића који наводи усамљен пример из наших савремених народних говора: *с Турком (Историја српскохрватског језика. Књ. II, св. 1: Речи са деклинацијом.* - Београд, 1969, 68).

6 Уп. Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*. - У Биограду, 1864. III, 539; *Ријечник хрватскога или српскога језика.* Загреб (ЈАЗУ), 1887-1891,књ. III, 4.

једна од основних одлика српскословенског језика[8], што потврђују и горе наведени примери из овог записа. Већ поменути облик *обрно*, с позиционим икавизмом место старога јата, што је аутохтона црта у нашим (и)јекавским говорима - представља, како смо већ истакли, свакако црту која припада властитом народном говору јеромонаха Ђерасима. Та особина (којој се прикључује и дат. једн. мене) упућује нас на закључак да дијалекатско порекло овога писара треба тражити на нашем (и)јекавском подручју које ближе лоцира сам јеромонах Ђерасим који за себе каже, како смо рекли, да је "от племена Никшића".

Изузев примера *тогда* (х 2) и *праведних* - у којима налазимо *о* и *е* место ъ и ь а што је несрпска црта присутна у нашим писаним споменицима још од најстаријих времена - у осталим случајевима у овом запису налазимо рефлекс *а* за стари полугласник, и то било да ти случајеви припадају искључиво српскословенском било да су истовремено одлика и српског народног језика. На пример: *сатворенија, савршу, васелих се* (х 2), *неваздржаније, ваздети, вазрети, рождаства, отачаство, повелленија отачаскога, отачаскаго преданија, духовних отац* (ген. мн.), *дар свештеничаски* (х 2), *чатох, васего мира, са покајанијем, са великим ваздиханијем, ва монастир, ва земљу, ва будуштем веце, дан и ношт, дан, несам, конац, на* (‚већ, али') (х 2). Ни један пример ове врсте не долази у овом запису с написаним танким јером или јерком (или без ичега) - у одговарајућим позицијама у речи - већ редовно са *а*. А то и такво *а* једна је од карактеристичних црта српскословенског језика. Своју изразиту типичност у овом погледу српскословенски језик је остварио, као што је познато, изговарањем по пореклу слабог полугласника у одређеним положајима у појединим речима. Ова црта је, иначе, врло стара: настала је још у време кад се образовала српска редакција старословенског језика (српскословенски језик)[9]. То нам показују и поједини примери из овог записа као што су *васелих се, ваздети, отачаство, свештеничаски, васего и др.* - који су се до XIV века у српскословенском изговарали с јаким полугласником а после тога времена са *а*, остајући тако као типична црта српскословенског језика све до краја употребе код Срба овог њиховог старог црквеног и књижевног језика.

Горњи примери са *а* изговором место старог полугласника из записа јеромонаха Ђерасима показују, наравно, да су се на такав начин изговарали и слични случајеви у богослужбеним и другим текстовима црквене садржине у петој деценији XVIII века, којима се служио јеромонах Ђерасим, јер их је он само из таквих текстова могао преузети и унети у овај свој запис. То је било време када је рускословенски језик, као нови тип црквеног и књижевног

---

7 Ради се о глаголу по-дъти (примити, подићи' - уп. *Рјечник хрватскога или српскога језика* - Загреб (ЈАЗУ), 1931, књ. X, 249-250).

8 Уп. Н. Ђорђић, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози.* - Београд, 1971, 210.

9 Уп. А. Младеновић, *О једној особини српске редакције старословенског језика.* - Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења, Београд, 1985, књ. 14, св. 1, 53-58.

језика код Срба, већ увелико почео учвршћивати своју употребу у српској средини. Та употреба је, наравно, своју стабилизацију остварила најпре на подручју тадашње Београдске митрополије да би се проширила и на остала подручја која су потпадала под Српску православну цркву. Наши јужнији крајеви су се, разуме се, у последњим деценијама прве половине XVIII века још увелико служили српскословенским језиком, што јасно показују две рукописне богослужбене књиге које је у Нишу 1736. и 1737. г. написао јеромонах Александар, пећки постриженик[10], и, наравно, запис јеромонаха Ђерасима из 1742. г., о којем овде говоримо. На српским јужним просторима, с краја прве половине XVIII века, наћи ће се вероватно још понеки писар који се у то време служио српскословенским језиком, што је и природно очекивати јер се употреба рускословенског језика организовано и поступно ширила из наших севернијих области, односно из Београдске митрополије. Једно је, међутим, несумњиво: јеромонах Ђерасим, својим записом из 1742. г., улази у круг свакако последњих српских писмених људи који су се на нашем југу служили српскословенским језиком - јер ће већ половином XVIII века нови тип српског црквеног језика, рускословенски, у великој мери потискивати и замењивати поменути вишевековни стари црквени и књижевни језик код Срба. У првим деценијама друге половине XVIII столећа та смена ће се привести крају на свим подручјима под управом Српске православне цркве, што се одразило, наравно, и на јужне српске области где спада и манастир Девич у којем је некада обитовао јеромонах Ђерасим.

---

10 Уп. А. Младеновић, *Још један "рукопис Александров"* - Археографски прилози, Београд (Народна библиотека Србије. Археографско одељење, 1984 - 1985, књ. 6-7, 347-354 са 4 факсимила; А Младеновић. *Српска редакција старословенског језика - неке особине из текстова XVIII века* - Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1986, књ. XXIX-1, 103-112 (под истим насловом уп. овај мој рад и у књизи: Кирило-Методиевски студии, София (Българска академия на науките. Кирило-Методиевски научен център), 1987, т. 4, 453-461).

Александар Младеновић

Заметки о языке в записи иеромонаха Герасима из монастыря Девич (1742 года)

В этой статье автор остановливается на языке одной записи иеромонаха Герасима из монастыря Девич, которая относится к 1742 году. Запис написана большей частью на старославянском языке сербской редакции (србскославянский язык) с элементами сербского народного языка. Автор приводит текст записи целиком в транслитерации и транскрипции. Иеромонах Герасим по-видимому является одним из последних грамотных людей на территории южной Сербии, которые в конце первой половины XVIII века еще пользовались сербскославянским языком.

ОНОМАСТИКА БОРЧАНСКЕ ВИСОРАВНИ

1. БО̏РЧАНЕ

Борчане је село удаљено око 23 километра југоисточно од Лепосавића. Налази се на висоравни, у благим странама на око 1000 метара надморске висине, оивичено брдима са северне стране (Лескова глава 1160 мнв, Бабин гроб 1250 мнв, Високо брдо 1450 мнв. и Боровица 1353 мнв). До села се долази веома лошим шумским путем од Сочанице, источно око 17 километара. Овај пут је направљен 1988. године ради експлоатације шума. До тада се до села долазило из правца Ибарске Слатине.

Село има цркву, посвећену светој Петки, која је подигнута на темељима старе цркве. Црквишта у селу, да се зна, нема. Сеоска слава је шести четвртак после Великог Четвртка. Тада сељани носе литије по пољима.

Имају једно, старо српско гробље које користе и становници оближњег села Брзанца.

Четворогодишњу основну школу имају од 1926. године. После тога деца у школу иду у Сочаницу или Лепосавић. Године 1966. у сеоској школи је било око 150 ученика, а лета 1990. године само 7 ученика из сва три села која се налазе на висоравни.

Цела висораван са јужне, југозападне и југоисточне стране је окружена шиптарским селима: Церања, Кошутово, Бистрица, Сељанце и Ржана, која припадају општинама Лепосавић, К.Митровица, Вучитрн и Подујево. У Борчану је некада било 170 кућа, да би 1990. остало само 35, и то углавном старачких домаћинстава. Од краја II св. рата до 1990. забележио сам 177 одсељених домаћинстава, углавном у околину Крагујевца. Разлог толиком исељавању је био недостатак пута, струје (добили су је тек 1982.) и немогућност запошљавања. Ако се нешто у најскорије време не учини за преостало становништво, за тридесетак година на висоравни неће више бити Срба, а пошто су са југа окружени шиптарским селима, зна се ко може доћи на њихово место.

После 1912. године део становништва се одселио у тек ослобођене крајеве, села Граничане, Лозно и Копориће која припадају општини Лепосавић као и само Борчане. Крајем прошлог века део становништва се одселио у Топлицу.

Етници: БОРЧА́НАЦ и БОРЧА̑НКА, ктетик: БОРЧА̏НСКИ

ТОПОНИМИЈА

БА̏БИН ГРО̏Б, пашњак, страновито
БА̏РЕ, благо страновита шума и ливада, мочварно
БА̏РИЦА, страновит пашњак
БЕ̏ГОВИЦА, валовита шума и сеоска утрина
БО̏ГДАНОВ ДО̂, страновита ливада
БОЖЈ̂Н ДО̂, страновите ливаде и пашњаци
БОЈАТЈ̂НСКА РЕ́КА\ДО̂ЉНА РЕ́КА, речица, десна притока Ибра
БОРОВЊА̂К, страновити пашњаци, брдо више села
БОСИ̂ЉКОВАЦ, страновите ливаде и шума
БРЕЖЈ̏НЕ, страновит пашњак
БУ̏ГАРСКА РЕ́КА, речица, улива се у Бистрицу
ВЕ̏ЛИКА КЈ̏ТА, букова шума у страни
ВЕ̏ЛИКА ЧУ̏КА, брдо више села, пашњак
ВИ̂СО БР̏ДО, страновит пашњак, брдо више села
ВИТУ̏ША, страновит пашњак
ВРУГЈ̏ЦКА РЕ́КА, речица, улива се у Медвеђак
ВУ̏ЧИНА МЕЋЈ̏ЦА, извор испод гробља
ГЛА̂ВЕ, шума на брду, личи на главу
ГЛАВЈ̏ЦА\ЧУКА̂Р, ливада на узвишењу
ГЛАМА̏ЈА, шума у страни
ГО̂РЊА ЛЕДЈ̏НА, раван пашњак
ГО̂РЊА РА̂ВАН, страновит пашњак
ГО̂РЊИ ВЈ̏ЛИПОВ БРЕ̂Г, шума у страни
ГО̂РЊИ КРВНИ̂К, пашњак у страни
ГРГУЉА̏ТА, брдо, пашњак у страни
ГРЕБЕ̂Н, извор
ГРЕ́ДА, пашњак у страни
ГРО̏БЉЕ, старо српско гробље које користе и становници оближњег села Брзанце
ДЕБЕ̏ОВАЦ, страновите ливаде и шуме
ДИМЈ̏ЉСКИ ПО̏ТОК, поточић
ДО̏ЈЧИНАЦ, извор, сеоска чесма
ДО̂ЉНА ВО̏ДА, извор

ДО̂ЉНА РА̂ВАН, страновит пашњак
ДО̂ЉНА РЕ́КА\\БОЈАТИ̂НСКА РЕ́КА, речица, десна притока Ибра
ДО̂ЉНИ ВЪ̏ЛИПОВ БРЕ̂Г, страновита шума са извором, мочварно земљиште
ДО̂ЉНИ КРВНИ̂К, страновит пашњак
ДУБРА̏ВЕ, страновита шума
ЖУТЉА̂К, страновит пашњак
ЗА̂БЕО, букова шума
ИЗВО̂РЦЕ, страновити пашњак и шума са извором
ЈА̂НКОВА ВО̏ДА, благо стрма ливада и шума
ЈЕЛИ̏НА ВО̏ДА,извор, вода иде у Церањску реку
КА̏МЕН, равне ливаде
КАРА̏УЛА, њиве и ливаде у самом селу, некада војна караула
КАРА̏УЛА, сеоска утрина у подножју Шаторице
КАТУ̂Н, ливаде и пашњаци у благој страни
КИ́ЖА, њиве и ливаде у подножју Шаторице
КЛИСУ̏РА, стране око Димиљског потока, клисура
КОКОША̂Р, ливада и шума у благој страни
КО̂НШТРИЦКО О̏СОЈЕ, страновита шума
КО̏ТЛИНА, страновита шума и пашњак
КР̏С, шумовити пропланак, пашњак .
КРУШЕ̂ВЉЕ, страновита шума и пашњак
КУРИ̏ЛОВО, брдо више села, пашњак
ЛА̏КЕТИНО БУ̏ЧЕ, страновите шуме и пашњаци
ЛЕПЧИ̏ЊАК, ливада и пашњак у страни
ЛЕСКО̏ВА ГЛА́ВА, брдо више села, пашњак
ЛЕ̂ШЈЕ, страновита ливада
ЛИСИ̏ЧЊАК, страновит пашњак
ЛО̏КВЕ, валовите њиве и ливаде,
ЛУЖИ̏НЕ, валовита шума
МА̂ЛА КИ̏ТА, букова шума у страни
МА̂ЛА РЕ́КА, шума и поток који се улива у Вругицку реку
МА̂ЛА ЧУ̏КА, брдо више села, пашњак
МАРА̏ЧКА ДОЛИ̏НА, благо стрме ливаде
МА̂РКОВАЦ, извор

МЕДВЕ̏ЂАК, ливада у благој страни и речица која се улива у Бугарску реку
МЕЧА́ЦИ, брдашце, страновит пашњак
МИЦА̏ЊЕ, страновит пашњак, утрина, камењар
МУСИ̏НАЦ, благо стрме ливаде
ОПА̂ЉЕНО БУ̏ЧЕ, страновит пашњак
ПАДИ̏НЕ, пашњак и шума у страни
ПА́ЛЕЖ, речица,улива се у Бистрицу
ПЕТКОВИ̏ЦА, шума и ливада, по предању одатле је пребачена црква на данашње место
ПО́ЉЦЕ, страновит пашњак
РАДИ̂Н ПО̏ТОК, извор сада каптиран
РАЗДО̏ЉЕ, шума у благој страни
РА̂СЈЕ, ниска шума у страни
РА̏СОЈЕ, страновити пашњак и шума
РА̄ЧИ̏ЦКА РА̂ВАН, пашњак у страни
РУДИ̏НЕ, страновите њиве и ливаде
РУ̏ПЕ, страновите ливаде
СЕ̏ЛИШТЕ, страновите ливаде и шуме
СТРМЕЊАЧА, речица, улива се у Бистрицу
ТА̏БА, страновите њиве и ливаде
ТОПЛИ̂К, извор, сада каптиран
У̏ГЉАРИЦА, равне ливаде
ЦРКВА, црква посвећена светој Петки
ЧИКЕ̂Р, страновита шума
ЧУ̏КА, шумовито брдашце, пашњак, страновито
ЧУКА̂Р\\ГЛАВИ̏ЦА, ливада на узвишењу
ША̏НАЦ, страновит пашњак
ША̏ТОРИЦЕ, ливада у благој страни, има извор у њој
ШУПЉА̏ЈА, пећина испод Чуке

АНТРОПОНОМИЈА

Презимена

АКСЕНТИ̏ЈЕВИЋ, четири куће. Дошао је информаторов парадеда из обижњег села Брзанце, а даље порекло везује за Црну Гору. Рођаци су са Николићима и Радосављевићима у селу. Слава Свете Врачи зимске и летње. Одсељено из села, од II св. рата, 5 домаћинстава у Крагујевац, 4 у Београд, 2 у Крушевац, 1 у К.Митровицу и 1 домаћинство у Сочаницу (општина Лепосавић). Информатори: Недељко, 78. г. и Саватије Аксентијевић, 55 година.

АКСЕНТИ̏ЈЕВИЋ, две куће. Не чувају предање о пореклу. По речима информатора они су староседеоци. Слава Свети Андреја и Петровдан. Одсељено из села, од II св. рата, 2 домаћинства у Краљево, 1 у Скопље, 1 у Београд и 1 у Крагујевац. Информатор: Воислав Аксентијевић, 63 године.

(АНЂЕ̂ЛКОВИЋ)*, угашено презиме.

АНЂЕ̄ЛКО̏ВИЋ, једна кућа. Некада давно дошли из Топлице. Рођаци са Николићима и Раденковићима у селу. Слава Томиндан и Томина Недеља. Поред већ поменутих, рођаци су и са Радончићима у оближњем селу Граничане. Зову их Бушете. Одсељено из села, од II св. рата, 3 домаћинства у Крагујевац. Информатор: Вукашин Анђелковић, 56 година.

БЕЛОТО̂РБИЋИ, породични надимак Милановића. Добили су га по томе што им је предак који је дошао у Борчане носио белу торбу. Информатор: Александар Милановић, 77 година.

БЛА̏ГОЈЕВИЋ, једна кућа. Дошли почетком прошлог века са Опленца. Рођаци са Милановићима у селу. Слава Свети Андреја и Петровдан. Одсељено из села, од II св. рата, 3 домаћинства у Београд, 3 у Равни Гај (Кнић), 1 у Горњи Милановац, Информатор: Милун Благојевић, 55 година.

БУ̏ШЕТЕ, породични надимак Анђелковића, Николића и Раденковића (у селу) и Радончића у оближњем селу Граничане. Тако их зову по неком давном претку који је много волео да пије. Приликом једног одласка на славу у суседно село његови другови су, шале ради, њега прикуцали ексером кроз уво за дрво. Он је трпео болове све до онда када је, знајући сеоске обичаје у том селу, помислио на то да његови другови већ испијају трећу велику чашу ракије. При тој помисли заборавио је на бол и нагло се тргао и ослободио прикуцано уво. На ушној шкољци је остала рупа, уво је било "бушно". Од тада целу фамилију зобу Бушете. Информатор: Вукашин Анђелковић, 56 година.

ВАСИЉЕ̏ВИЋ, једна кућа, Не чувају предање о свом пореклу. Према речима информатора они су староседеоци. Слава Свети Андреја и Петровдан.

---

* Види под Митровић

Одсељено из села, од II св. рата, 3 домаћинства у Београд, 2 у Крагујевац и 1 домаћинство у Младеновац. Информатор: Богомир Васиљевић, 68 година.

ГА́ЊЋ, једна кућа. Дошли некада давно из Мораче у Црној Гори. Рођаци са Митровићима и Матићима у селу и Ганићима у суседном селу Русманце и одсељеним Ристићима, Цветковићима и Јаковљевићима. Слава Свети Аранђел зимски и летњи. Зову их Морачани. Одсељене из села, од II св. рата, 2 куће у Крагујевац, и 1 у Лепосавић. Информатор: Радослав Митровић, 71 година.

ГА̏ЛИЋИ, породични надимак Димитријевића. Тако их зову по томе што су углавном црни. Информатор: Мирослав Димитријевић, 47 година.

ДИМИТРИ̏ЈЕВИЋ, три куће. Дошли некада давно из Црне Горе. Рођаци са Раденковићима. Зову их Галићи. Слава Свети Андреја и Петровдан. Одсељене из села, од II св. рата, 3 куће у Крагујевац. Информатор: Мирослав Димитријевић, 47 година.

ИСАИ̏ЛОВИЋ, једна кућа. Дошао је у село парадеда информаторов, по имену Исаило. Рођаци са Миленковићима. Слава Свети Андреја и Петровдан. Одсељено из села, од II св. рата, 15 домаћинстава у Крагујевац. Информатор: Исаило Исаиловић, 61 година.

(ЈАКО̄ВЉЕ̏ВИЋ), презиме одсељене фамилије. Припадали су фамилији Морачани (Митровић, Матић и Ганић). Славили су Светог Аранђела зимског и летњег. Одселиле су се 2 куће у равни Гај (Крагујевац) и 2 у Мале Пчелице (Крагујевац). Информатор: Радослав Митровић, 71 година.

МА́ТИЋ, две куће, Види под Ганић. Одсељено из села, од II св. рата, 5 домаћинстава у Крагујевац. Информатор: Радослав Митровић, 71 година.

МИЛА̏НОВИЋ, једна кућа. Дошли су почетком прошлог века са Опленца. Рођаци са Благојевићима. Слава Свети Андреја и Петровдан. Зову их Белоторбићи. Одсељена из села, од II св. рата, 4 домаћинства у Ћаву (Крагујевац) и 1 у Рачу (Крагујевац). Информатор: Александар Милановић, 77 година.

МИЛЕНКО̏ВИЋ, једна кућа. Види под Исаиловић. Одсељено из села, од II св. рата 5 домаћинстава у Крагујевац и 3 у Вршац. Информатор: Никола Миленковић, 54 године.

(МИЛЕНТИ̏ЈЕВИЋ), презиме одсељене фамилије. Рођаци су са Раденковићима у селу. Воде порекло из Црне Горе. Слава Свети Андреја и Петровдан. Одсељено 6 кућа у Крагујевац. Информатор: Гаврило Раденковић, 62 године.

МИ̏ТРОВИЋ, једна кућа. Дошли некада давно из Мораче у Црној Гори. Рођаци са Матићима и Ганићима у селу, Ганићима у суседном селу Русманцу и одсељеним Ристићима, Цветковићима и Јаковљевићима. Зову их Морачани. Слава Свети Аранђел зимски и летњи. Одсељено из села, од II св. рата, 3

домаћинства у Крагујевац и 1 у Краљево. Информатор: Радослав Митровић, 71 година.

МОРА̏ЧАНИ, породични надимак Митровића, Матића и Гаића (у селу) и одсељених Ристића, Цветковића и Јаковљевића. Тако их зову по томе што су некада давно у Борчане дошли из Мораче у Црној Гори. Информатор: Радослав Митровић, 71 година.

НИ̏КОЛИЋ, две куће. Види под Аксентијевић. Одсељено из села, од II св. рата, 3 домаћинства у Београд, 2 у Крагујевац, 2 у Тител, 1 у К. Митровицу и 1 домаћинство у Лепосавић, Информатор: Милорад Николић, 64 године.

НИ̏КОЛИЋ, једна кућа. Види под Анђелковић. Одсељена из села, од II св. рата, 4 домаћинства у Крагујевац, 1 у Матарушку Бању и 1 у Влајковац (Банат). Информатор: Рајко Николић, 63 године.

ПЕ̏ТРОВИЋ, осам кућа. У село је први дошао информаторов парадеда Петар из Црне Горе. Слава Свети Андреја и Петровдан. Одсељена из села, од II св. рата, 22 домаћинства у Крагујевац, 3 у Лештане (Београд), 1 у Краљево, 1 у Раљу (Београд) и 1 домаћинство у Лепосавић. Информатор: Милија Петровић, 67 година.

РАДЕ̄НКО̏ВИЋ, две куће. Види под Димитријевић. Одсељено из села, од II св. рата, 13 домаћинстава у Крагујевац и 1 у Немачку. Информатор: Гаврило Раденковић, 62 године.

РАДЕ̄НКО̏ВИЋ, једна кућа. Види под Анђелковић. Одсељено из села, од II св. рата, 2 домаћинства у Крагујевац, 2 у Горњи Милановац и 2 у Јариње (Лепосавић). Информатор: Првослав Раденковић, 34 године.

РАДОСА̄ВЉЕ̏ВИЋ, две куће. Види под Аксентијевић. Одсељено из села, од II св. рата, 1 домаћинство у Крагујевац, 1 у Параћин, 1 у Нови Бечеј и 1 домаћинство у Лепосавић. Информатор: Саватије Аксентијевић, 55 година и Милорад Николић, 64 године.

(РИ́СТИЋ), презиме одсељене фамилије. Види под Митровић. Из Борчана је отишло 7 домаћинстава у Крагујевац. Информатор: Живко Ристић 45 година.

(СИ́МИЋ), презиме одсељене фамилије. Били су староседеоци. Славили су Светог Андреју и Петровдан. Одселило се 6 домаћинстава у Крагујевац, 1 у Смедерево и 1 домаћинство у Косјерић (Ваљево). Информатор: Александар Младеновић, 77 година.

(СПА̏СОЈЕВИЋ), презиме одсељене фамилије. Славили су Светог Андреју и Петровдан. Отишло је 6 кућа у Крагујевац. Информатор: Александар Милановић, 77 година.

(ЦВЕ̏ТКОВИЋ) презиме одсељене фамилије. Види под Митровић. Одселило се 2 куће у Краљево, 1 у Земун и 1 у Крагујевац. Информатор: Радослав Митровић, 71 година.

Мушка имена

АЛЕКСАНДАР
(АЛЕМПИЈЕ)
АКСЕНТИЈЕ
(БЛАГОЈЕ)
БОГОМИР
БОЖИДАР
(БРАНКО)
(ВАСИЛИЈЕ)
ВИТОМИР
ВОИМИР
ВОЈСЛАВ
(ВУКАЈЛЕ)
ВУКАШИН
ГАВРИЛО
(ГЛИГОРИЈЕ)
ГМИТАР
МИЉОЈКО
МИЉУРКО
МИОДРАГ
(МИРКО)
МИРОСЛАВ
(МИТАР)
НЕДЕЉКО
НИКОЛА
(НОВИЦА)
ПАНТЕЛИЈА
(ГОЛУБ)
ГОРАН
ГРАДИМИР
(ДАВИД)
(ДАНИЛО)
(ДИКОНИЈЕ)
(ДОБРОНИЈЕ)
ДРАГАН
ДРАГИША x 2
(ЂОРЂЕ)
(ЖИВКО)
ИСАИЛО
(ЈАБЛАН)
(ЈАКИМ)
(ЈОВАН)
(ЈОСИЈЕ)
(ПАУН)
(ПЕТАР)
ПЕТКО
ПРВОСЛАВ
(ПРОКОПИЈЕ)
(РАДИВОЈЕ)
РАДОСАВ x 2
РАДОСЛАВ
РАЈКО
(САВА)
(КОСТАНТИН)
ЛУКА
(ЉУБОМИР)
(МЕТОДИЈЕ)
(МИЈАИЛО)
(МИЛА)
МИЛАН
МИЛАН
МИЛИЈА
(МИЛОЈЕ)
(МИЛОМИР)
МИЛОРАД
(МИЛОШ)
МИЛУН
(МИЛЕНТИЈЕ)
МИЉАН
САВАТИЈЕ
(СВЕТИСЛАВ)
СВЕТОМИР
СТАНИСЛАВ
(ТАНАСИЈА)
(ТИМОТИЈЕ)
ТОМИСЛАВ
(УРОШ)
ХРАНИСЛАВ
ЧЕДОМИР

Женска имена

(АГАТИ̏ЈА)
(А̏НА)
АНГЕЛИ́НА
(АНЂЕЛИ̏ЈА)
А̂НКА x 2
БОГО̏МИРКА
(ВАСИЛИ̏ЈА)
ВЕ̂РКА
ВЕ̏СНА 1987.
(ВЛАДИ̏МИРКА)
ВУ̏ЧИЦА
ВУЧИ̏ЦА
ВУКЕ̏НА
ДАРИ̂НКА
(ДЕСА̂НКА)
ДИ̂ВНА
ДОБРИ̂НКА
ДУША̂НКА
(ЂУРЂИ́ЈА)
(ЗЛАТИ̏ЈА)
ЈЕ̏ЛИЦА
(ЈЕРИ̏НА)
ЈОВА̏НА
(КОНИ̏ЈА)
КРСТИЈА̏НА
(ЛГЕ́ТА)
ЉУ̏БИЦА
(МАГДИЈА̏НА)
МИЛАДИ̂НКА
(МИЛЕ̏НА)
МИ̂ЛИЈА
(МИЛИ̏САВА)
МИ̏ЛИЦА
МИ̂ЛКА
МИ̏ЛОСАВА x 2
(МИ́ЉА)
МИЉО̂ЈКА
(НЕГОСА̏ВА)
(НИКОСА̏ВА)
(НО̂ВКА)
РА̏ДМИЛА
РАДО̏МИРКА
РАДОСА̏НА
РАНЂЕЛИ̏ЈА
РАЗУМЕ̂НКА
РА̂ЈКА
(РИСТОСИ̏ЈА)
СВЕТЛА̏НА x 2
СТАНИ̏ЈА
СТАНИМИ̏РКА x 3
СТЕВА̏НА
(ТО̂ЛКА)
ТОМИ̏СЛАВА

Мушки хипокористици

А́КСА ОД АКСЕ̂НТИЈЕ
БО́ЖА ОД БОЖИ̏ДАР
(ВА́СА) ОД ВАСИ̏ЛИЈЕ
ВИ́ТО ОД ВИТО̏МИР
ВО́ЈА ОД ВОИ̏МИР
ВО́ЈО ОД ВОИ̏СЛАВ
ГА́ША ОД ГАВРИ̏ЛО
(ГИ́ЈА) ОД ГЛ ИГО̂РИЈЕ
(ЈГЕ́МША) ОД АЛГЕ̂МИЈЕ
МИ́РО ОД МИРО̏СЛАВ
МИ́ША ОД ПРВО̏СЛАВ
МИ̏ШУЛА ОД ПРВО̏СЛАВ (преко МИША)
ПИ́СО ОД СТАПИ̏СЛАВ
ПИ́ЦО ОД НИКО̏ЛА
ПА́НТА ОД ПАНТЕЛИ̏ЈА
РА́ДА x 2 ОД РА̏ДОСАВ

ГИ́ЛЕ ОД ДРАГИ́ЊА
ГРА́ЂА ОД ГРАДИ́МИР
(ДА́НЧ) ОД ДАНИ́ЛО
ДО́СА ОД РАДО́САВ
КА́ЈО ОД ВУКА́ШИН
КО́ЛА ОД ДИКО́НИЈЕ
(КО́СТА) ОД КОСТА́НТИН
КРЕ́НО ОД ХРАНИ́СЛАВ
ЛИ́ЊА ОД МИЈАИ́ЛО
СВЕ́ТО ОД СВЕТО́МИР
ТО́МО ОД ТОМИ́СЛАВ
ЦА́КАН ОД АЛЕКСА́НДАР
ЦА́КО ОД АЛЕКСА́НДАР
ЦИ́ЛЕ ОД ИСАИ́ЛО
ЧЕ́ДА ОД ЧЕ́ДОМИР

Женски хипокористици

ВУ́ЧКА ОД ВУЧИ́ЦА
СА́НА ОД РАДОСА́НА
(КО́НА) ОД КОНИ́ЈА
КРЉА ОД КРСТИЈА́НА
(НИ́ЛА) ОД НИКОСАВА
ПИ́СА ОД ТОМИ́СЛАВА
(РА́ЗА) ОД РАЗУМЕ́НКА
РА́ЊЂА ОД РАЊЂЕЛИ́ЈА
(СТА́КА) ОД СТАНИ́ЈА
СТА́ЧА ОД СТАНИ́МИРКА
СТЕ́ВКА ОД СТЕВА́НА
ТИ́МА ОД СТАНИ́МИРКА

Мушких и женских надимака нисам успео да запишем ни један.

Имена и презимена у заградама су она имена и презимена којих више у селу нема а којих је било.

2. РУ̏СМАНЦЕ

Русманце је село удаљено око 3 километра југозападно од Борчана. До села се долази веома лошим путем. Налази се у странама. Село је разбијеног типа. Народ тога краја село сматра засеоком Борчана.

Цркву немају, нити су је имали. У селу, да се зна, нема никаквих остатака неке старе грађевине или цркве. Имају једно, старо српско гробље. Из једног дела села се сахрањују у борчанском гробљу.

Школу немају нити су је имали. Деца су некада у школу ишла у Борчане. Сада у селу више нема деце.

После II св. рата у селу је било 24 куће. Сада (село сам обишао 1990. године) у селу има само 6 старачких домаћинстава са укупно 12 становника, шест баба и шест дедова.

Списак домаћинстава после II св. рата у селу Русманце:

1. Игњат Стевић
2. Вуча Стевић
3. Огњан Симић
4. Богосав Миајловић
5. Петар Миајловић
6. Сретко Стевић
7. Глигорије Стевић
8. Метођије Гајић
9. Огњан Јанићијевић
10. Миладин Јанићијевић
11. Јован Јанићијевић
12. Ђорђе Јанићијевић
13. Милентије Јанићијевић
14. Јездимир Јанићијевић
15. Нѐдељко Јанићијевић
16. Јанићије Јанићијевић
17. Срба Јанићијевић
18. Саватије Јанићијевић
19. Вучина Јанићијевић
20. Вукајле Јанићијевић
21. Вукоје Јанићијевић
22. Дикомир Милићевић
23. Милић Милићевић
24. Владимир Милићевић

Етници: РУСМА̄НЧА̏НИН и РУСМА̄НЧА̂НКА,
ктетик: РУСМАНА̏ЧКИ
Информатор: Милија Гаић, 71 година.

ТОПОНИМИЈА

БАЧИ̏ШТЕ, ливада, пашњак, шума страновито
БЕ̂ЛА ВО̏ДА, извор
БИ̏СТРИЦА, речица, улива се десно у Ибар
БО̄И̏НА НЬИ̏ВА, страновит пашњак
БО̂РЈЕ, борова шумица и ливада. Део села у ком живе Гаићи
ВЕ̏ЛИКА КИ̏ТА, шума страновита, граница са селом Борчане
ВИСО̏КА ГЛАВИ̏ЦА, страновит пашњак
ВРГИ̏НА ЧУКА̏РА, страновит пашњак

ВУ̑ЧА РУ̏ПА, раван пашњак
ВУ̏ЧИНА БА̏РА, страновите ливаде и њиве са извором
ГЛАВИ̏ЦА, шума у страни
ГЛАМА̏ЈА, њиве и пашњаци према селу Борчане
ГОРЕ̏ЛА ВРБА, страновите ливаде и пашњаци
ГО̑РЊЕ РУ̏СМАНЦЕ, засеок, страновите ливаде и њиве. Део села у ком живе Миајловићи
ДЕБЕ̏ЛО РА̑СЈЕ, страновити пашњаци и шуме
ДО̑ЊНЕ РУ̏СМАНЦЕ, засеок, страновите ливаде и њиве. Део села у ком живе Јанићијевићи
ДРЕ̑ВНИЦА, страновити пашњаци и шума
ДРЕ̏ЖНИЦА, шума и пашњак у страни
КОВИЉА̏ЧА, њиве и пашњаци у страни
КО̏РИТА, пашњак у страни извор
КОРИ̑ТСКИ ПО̏ТОК, страновит пашњак
КОРИ̏ТСКО БРДО, страновит пашњак
КОША̑РИНА, пашњак у страни
ЛЕСКОВА̑К, пашњак у страни
ЛИВА́ДАК, страновите ливаде и шума
МА̑ЛА КИ̏ТА, страновита шума, граница са селом Борчане
МЕ̏ТАЛИЦА, страновит пашњак
МИЛЕ̏НИН ДО̑, пашњак у страни
ОБЗО̏ВИНА, пашњак у страни
ПА̄ЊЕ̏ВАЦ, пашњак у страни
ПАСУЉИ̏НА, пашњак у страни
ПОТКА̄ЧЕ̏ВАЦ, ливаде у благој страни
РО̏СУЉЕ, ливаде и пашњаци у страни, део села у коме живе Милићевићи
СЕЧИ̏НА, шума у страни
СЛА̏ТИНСКИ ДО̑, шума и пашњак у страни
СТРАНА̑, пашњак и шума у страни
ШИЉА̑К, пашњак у страни.

АНТРОПОНИМИЈА

Презимена

(ВУ̏ЧЕТИЋ), презиме одсељене фамилије. Дошли некада давно из Мораче у Црној Гори. Рођаци са Гаићима у селу. Звали су их Морачани. Славили летњег и зимског Светог Аранђела. Одселили се у Београд. Информатор: Милија Гаић, 71 година.

ГА́ИЋ, две куће. У село је дошао информаторов чукундеда из Мораче у Црној Гори. Зову их Морачани. Рођаци са одсељеним Вучетићима и Гаићима, Матићима и Митровићима у суседном селу Борчане. Славе зимског и летњег Светог Аранђела. Одсељено из села, од II св. рата, 4 куће у Ралу (Београд), 2 у Крагујевац и 1 кућа у Влајковац (Банат) Информатор: Милија Гаић, 71 година.

ГОЛОВРБА̏НИ,породични надимак Јанићијевића. Тако их зову по томе што су живели, а и сада живи једно домаћинство, у делу села који се зове Горела Врба. Информатор: Милија Гаић, 71 година.

ЈАНИЋИЈЕ̏ВИЋ, једна кућа. Дошли некада давно са Косова. Зову их Головрбани. Слава Свети Ђорђе (9.12). Одсељено из села, од II св. рата, 8 кућа у Крагујевац, 2 у Влајковац (Банат), 1 у Ралу (Београд) и 1 кућа у Сарајево. Информатор: Милија Гаић, 71 година.

МИА̂ЈЛОВИЋ, једна кућа. Дошли некада давно са Косова. Рођаци са одсељеним Стевићима и Симићима. Зову их Тевонци. Славе Светог Ђорђа (9.12). Одсељено из села, од II св. рата, 6 кућа у Крагујевац и 1 кућа у Београд. Информатор: Драгослав Миајловић, 71 година.

МИЛИЋЕ̏ВИЋ, две куће. Дошли некада давно из Мораче у Црној Гори. Зову их Морачани. Имају још један породични надимак - Шутићи. Славе зимског и летњег Светог Аранђела. Одсељено из села, од II св. рата, 4 куће у Крагујевац, 2 у Ралу (Београд) и 1 кућа у Ибарску Слатину (Лепосавић). Информатор: Владимир Милићевић, 71. година.

МОРАЧА̏НИ, породични надимак Гаића и одсељених Вучетића. Тако их зову по томе што воде порекло из Мораче у Црној Гори. Информатор, Милија Гаић, 71 година.

МОРАЧА̏НИ, породични надимак Милићевића. Тако их зову по томе што воде порекло из Мораче у Црној Гори. Информатор: Владимир Милићевић, 71 година.

(СИ́МИЋ), презиме одсељене фамилије. Дошли су били некада давно са Косова. Рођаци са Миајловићима у селу и одсељеним Стевићима. Славили Светог Ђорђа (9.12). Одсељени у Звечан и Сочаницу (Лепосавић). Информатор: Драгослав Миајловић, 71 година.

(СТЕ́ВИЋ), презиме одсељене фамилије. Дошли су били некада давно са Косова. Рођаци са Миајловићима у селу и одсељеним Симићима. Славили Светог Ђорђа (9.12). Одсељено 7 кућа у Крагујевац. Информатор: Драгослав Миајловић, 71 година.

ТЕВО́НЦИ, породични надимак Миајловића. Тако их зову због тога што су много пили. Информатор: Драгослав Миајловић, 71 година.

ШУ̏ТИЋИ, породичнинадимак Милићевића. Тако их зову по надимку неког од предака. Информатор: Владимир Милићевић, 71 година.

Мушка имена

(БОГО̏САВ)	(ЖИ̑ВКО)
БУДИ̏МИР	ИЛИ̏ЈА
ВЛАДИ̏МИР	(МЕТО̏ЊИЈЕ)
ВУ̏КОЈЕ	МИЛИ̏ЈА
(ГА́ЈА)	(МИ̏ЛОЈЕ)
(ДАЈА̑Н)	(РА́КА)
(ДИКО̏МИР)	(ТИ̏ОДОР)
ДРАГО̏СЛАВ	ТИ̏ОСАВ

Женска имена

(АГАТИ́ЈА)	(МИ̏ЛИЦА)
(БОСИ̑ЉКА)	(МИ̑ЛКА)
ВЕЛИ̏МИРКА	(НА́СТА)
ДРАГУ̏ЊА	(НЕДЕ̑ЉКА)
ЛЕ̏ПОСАВА	(ПАУ̏ЛА)
ЉУ̏БИЦА	(ПО̑ЉКА)
(МА́РА)	(СТАНИ̏ЈА)
МИЛЕ́ВА x 2	

Мушки хипокористици

БУ́ДА ОД БУДИ̏МИР	ДРА́ГА ОД ДРАГО̏СЛАВ
ВЛА̑ЈКО ОД ВЛАДИ̏МИР	МИ̑ЛЕ ОД МИЛИ̏ЈА

Женски хипокористици

(БО̏СА) ОД БОСИ̑ЉКА	(ЊЕ́ЛА) ОД СТАНИ̏ЈА

Мушких и женских надимака нисам успео да запишем ни један.

3. БРЗА̏НЦЕ

Брзанце је село удаљено преко 4 километра југоисточно од Борчана. До села се долази веома лошим путем којим је немогуће проћи после кише. Село је разбијеног типа и налази се растурено по странама.

Село сам обишао 1990. године и у њему забележио 23 домаћинства, од тога 17 старачких. Народ се углавном селио у Крагујевац са околином. Од II св. рата до 1990 године, ја сам записао 54 одсељена домаћинства у Крагујевац и 24 у остала места у Србији.

Цркву немају нити су је имали. У селу, да се зна, нема никаквих остатака старих грађевина или црквишта.

Школу такође немају нити су је икада имали. Деца у школу иду у суседно Борчане (1-4 разреда), а после у Сочаницу или Лепосавић.

Гробље немају. Своје мртве сахрањују у суседном борчанском гробљу.

У селу, да се зна, нико не чува неку од старина.

Етници: БРЗА̄НЧА̏НИН и БРЗА̄ЧА̂НКА, ктетик: БРЗАНА̏ЧКИ

Информатор: Миливоје Миладиновић, 76 година.

ТОПОНИМИЈА

БА̏ЧИШТЕ, шумовито брдашце

БО̏ЈА, раван пашњак, камењар црвене боје

БР̏ДО, брдо више села

БРЗАНА̂К, страновите ливаде

БРЗАНА̏ЧКА РЕКА, речица

БУ̏ГАРСКА РЕКА, речица, улива се као десна притока Бистрице

БУ̏ЧЕ, шумовито брдашце

ВЕ̂ЉИ ДО̂, поток и стране око њега, улива се десно у Бугарску реку

ВИСИБРА́ДА, брдашце и ливаде на њему

ВУ̏ИН ДО, њиве и ливаде, равно

ГА̂Ј, шума и пашњак у страни

ГО̂РЊИ ПЉО̂Ш, раван пашњак

ДО̏БРЕ СТРА̂НЕ, страновит пашњак, утрина

ДО̂ЊИ ПЉО̂Ш, раван пашњак

ЗАЈЕ̏ДНИЦА, њиве и ливаде, благо стрмо

ИЗВО́РЦЕ, шумица са извором

ЈА̏ВОР, страновити пашњаци и ливаде

ЈА̏ГОДЊИ ДО̂, страновит пашњак и шумица

ЈА̂РЧЕВ БРЕ̂Г, страновит пашњак

ЈА̂РЧЕВА ЧӮКА, страновит пашњак испод Јарчевог брега
ЈА̂РЧЕВИЦА, ливада и шума у благој страни
КАРА̏УЛА, брдо више села са остацима утврђења
КӐТА, шума равна
КОНО̏ПЉИШТЕ, шума и пашњак, валовито
КО̏СА, брдо више села
КО̏ТЛЕНА, шума и ливада страновито
КРАЉЕ̂В БРЕ̂Г, брдашце више села, пашњак изнад Краљевог потока
КРАЉЕ̂В ПО̏ТОК, поток и стране око њега, улива се десно у Бистрицу
КРЕ̏МЕН, ливада и шума, страновито
КРИ̂ВИ ДО̂, страновит пашњак
ЛЕ́СКА, шумица у страни
ЛИВА̏ДИЦА, мочварна ливадица у благој страни
ЛА̏ДОВО, страновит пашњак
ЛА̏ЗОВИ, ливаде у благој страни
МЕДВЕ̏ЂАК, поток и ливаде око њега на граници са селом Борчане, улива се у Бугарску реку
МИСИ̂Р, страновит пашњак
МУ̏СИНАЦ, поточић, улива се у Медвеђак
МУ̂ТНИЧКА РЕ́КА, речица, улива се десно у Бистрицу
ПЛО́ЧА, стрмовити камењар
ПРЕ̏СЛО, ливаде и њиве, валовито
ПРКА̂Ћ, стрмовит пашњак, камењар
ПОЉИ́ЦА, страновит пашњак, утрина
РУ̏ПИНЕ, ливаде и њиве према селу Русманце
СЕЉЕНА̂К,страновит пашњак, камењар
СЕ̂ЊИ ДО̂, страновит пашњак, камењар
СТУ̏ДЕНЧИЋЕ, пашњак и ливада у страни
ТРСКА, суви пашњак у благој страни
У̏ГАР, раван пашњак
У̂РВИШТЕ, ливаде у страни
ЧУКА̂Р, ливаде у страни

АНТРОПОНИМИЈА

Презимена

АЛЕ̏КСИЋ, две куће. Дошли некада давно из Ибарског Колашина. Рођаци са Јанићијевићима, Милутиновићима и Јанковићима. Слава: зимске и летње Свете Врачи. Одсељено из села, од II св. рата, 3 куће у Смедерево, 2 у Крагујевац, 2 у Косовску Митровицу и 1 кућа у Грабовац (К. Митровица). Информатор: Миливоје Миладиновић, 76 година.

АНЂЕ̄ЛКО̏ВИЋ, једна кућа. Дошао му је отац Трајко из суседног села Борчане пре 1912. године, иначе даље порекло везују за Морачу у Црној Гори. Слава: зимски и летњи Свети Аранђел. Одсељено из села, од II св. рата, 6 кућа у Крагујевац. Информатор: Тимотије Анђелковић, 58 година.

ЈАНИЋИ̏ЈЕВИЋ, једна кућа. Дошли некада давно из Ибарског Колашина. Рођаци са Алексићима, Милутиновићима и Јанковићима. Слава: зимске и летње Свете Врачи. Одсељено из села, од II св. рата, 2 куће у Крагујевац, 1 у Смедерево, 1 у К. Митровицу и 1 кућа у Лепосавић. Информатор: Миливоје Миладиновић, 76 година.

ЈА̂НКОВИЋ,једна кућа. Дошли некада давно из Ибарског Колашина. Рођаци са Алексићима, Јанићијевићима и Милутиновићима. Слава: зимске и летње Свете Врачи. Одсељено из села, од II св. рата, 4 куће у Крагујевац и 1 у Сочаницу (Лепосавић). Информатор: Миливоје Миладиновић, 76 година.

ЛЕВЕНТИ̏ЈЕВИЋ, три куће. Не чувају предање о свом пореклу. Слава: зимске и летње Свете Врачи. Одсељено из села, од II св. рата, 5 кућа у Крагујевац, 3 у Панчево, 1 у Београд и 1 кућа у Крушевац. Информатор: Драгомир Левентијевић, 45 година.

МИЛАДӢНО̏ВИЋ, пет кућа. Дошли некада давно из Црне Горе. Рођаци са Петровићима. Слава: зимски и летњи Свети Никола. Одсељено из села, од II св. рата, преко 10 кућа у Крагујевац, 6 у Београд и 1 кућа у Панчево. Информатор: Миливоје Миладиновић, 76 година.

МИЛУТӢНО̏ВИЋ, једна кућа. Дошли некада давно из Ибарског Колашина. Рођаци са Алексићима, Јанићијевићима и Јанковићима. Слава: зимске и летње Свете Врачи. Одсељена из села, од ИИ св. рата, 1 кућа у Београд. Информатор: Миливоје Миладиновић, 76 година.

ПЕ̏ТРОВИЋ, 3 куће. Дошли некада давно из Црне Горе. Рођаци са Миладиновићима. Слава: зимски и летњи Свети Никола. Одсељено из села, од II св. рата, 18 кућа у Крагујевац и 1 у Београд. Информатор: Радослав Петровић, 66 година.

СТЕФА̄НО̏ВИЋ, шест кућа. Дошли некада давно из Ибарског Колашина. Слава: зимски и летњи Свете Врачи. Одсељено из села, од II св. рата,

9 кућа у Крагујевац и 1 у Смедерево. Информатори: Добросав Стефановић, 67 година и Стеван Стефановић, 57 година.

Мушка имена

(АНТО̏НИЈЕ)
БЛА́ЖО
БО̏ГДАН
БОГО̏САВ
(БО̏ШКО)
(ВИТО̏МИР)
ВЛАДИ̏МИР
(ВУКОИ̏ЦА)
(ВУКО̏САВ)
(ДИ̏МКО)
ДОБРО̏САВ x 2
ДРАГИ̏ЊА
ДРАГО̏МИР x 2
(ЈЕВТИ̏МИЈЕ)
ЈО̏РДАН
КО̏СТА
(КОСТА́НТИН)
КРСМАН
(САВА̏ТИЈЕ)
СЛАВИ̏ША
СТЕ̏ВАН
ТИМО̏ТИЈЕ
(ТИ̏ОДОР)
(ТРА̂ЈКО)
(ТРИ̏ФУН)
(ЛА̏ЗАР)
(ЉУ̏БАН)
ЉУБИ̏ША
(МА̏КСИМ)
МИЛАДИ̂Н
МИЛА̂Н
МИЛО̏МИР
МИЛО̏СЛАВ
МИЛУ̏ТИН
(МИКАИ̏ЛО)
МИЛЕ̂НТИЈЕ
МИЛЕ̂ИВОЈЕ
ПЕ̏ТАР
РАДЕ̂НКО
(РАДИ̏САВ)
РАДИ̏ША
РАДО̏МИР
РАДО̏СЛАВ

Женска имена

БИСЕ̏НА
БОГДА̏НА
БУДИ̏МИРКА
(ВАСИЛИ̏ЈА)
ВУКЕ̏НА
(ДАВИ́НА)
(ДАРИ́НА)
ДОБРИ̂НКА
ДУША̂НКА
ЖИВА̏НА x 2
(МЛАДИ̏КА)
(НАСТАСИ̏ЈА)
(НУ̏НКА)
(ПЕТКА̏НА)
РАДИ̂НКА
РА̏ДМИЛА
(РА̏ДОСАВА)
РАКИ́НА
РАЊЕ̏ВИЈА
(СА̏ВИЛА)

(ЗАГО̑РКА)
(ЗЛАТИ̑ЈА)
ЗО̑РКА
(ЈОВА̑НА)
(КАТАРИ̑ЈА)
ЛЕ̑ПОСАВА
МЕРИ́МА
МИЛЕ̑НА х 2
МИ̑ЛОСАВА
МИРЈА̑НА
(ТАНАСИ̑ЈА)
СМИЉА̑НА
(СОФИЈА́НА)
(СПАСИ́ЈА)
(СТА̑ЈКА)
СТАНИ̑ЈА
СТАНИ̑МИРКА
(СТАНО̑ЈКА)
СТАНО̑ЈЛА
СТОЈА̑НКА
СУЛТА̑НА

Мушки хипокористици

БО̑ШКО ОД БО̑ГДАН
ВЛА́ЂА ОД ВЛАДИ̑МИР
ГИ̑ЛЕ ОД ДРАГИ̑ЊА
ГИ̑ЊА ОД ДРАГИ̑ЊА
ДО́БРА ОД ДОБРО̑САВ
ДРА́ГО ОД ДРАГО̑МИР
(ЈЕ́ВТО) ОД ЈЕВТИ̑МИЈЕ
МИ̑ШКО ОД МИЛО̑САВ
МИ̑ШКО ОД МИЛЕ̑НТИЈЕ
СТЕ́ВА ОД СТЕ̑ВАН
ТИ́ЛА ОД ТИМО̑ТИЈЕ

Женски хипокористици

БУ́ДА ОД БУДИ̑МИРКА
ДУ́ЛА ОД ДУША̑НКА
МИ́РА ОД МИРЈА̑НА
НО́ЈА ОД СТАНО̑ЈЛА
(НУ́ЊА) ОД НУ̑ЊКА
РА́ЊЂА ОД РАЊЂИ̑ЈА
СИ́ЊЂА ОД РАЊЂИ̑ЈА
СТОЈА̑НА ОД СТОЈА̑НКА
(ТО̑ЈКА) ОД СТА̑ЈКА

Мушких и женских надимака нисам успео да запишем ни један.

КЊИЖЕВНОСТ

Чедомир Ребић

ДУХОВНИ ТОКОВИ И ПРЕЛИВИ У ДЈЕЛИМА СВЕТОГА САВЕ

Дјела Св. Саве својим духовним склопом крећу се по духовној равни којом се, с једне стране, додирују свете тајне, оно што се назива логосно и свето, и, с друге стране, оно што је искуствено и животно, па се, за откривање многих тајни ових дјела, баш због тога што се извршују на земљи, у облику светих врлина: смирености, љубави и наде, а "оваплоћују део вазнесења", - мора изградити једна посебна духовна метода способна да обухвати овакве "небоземне" тајне. Ова дјела намећу се савременим духовним наукама за проучавање првенствено по ономе како се преламају у души читаоца, откуда извиру тако снажна осјећања и јака "играња" душе која дату идеју воде из интуиције у сферу разума, гдје је развијају и доградују, па је одатле подводе под искуствено, гдје се умно посматра како је у њој регулисан закон правде и љубав. Чињенице на којим се конституишу естетски и други предмети имају моћ да у биографском, историјском и другим контекстима добијају нова значења, отварају посебна виђења за сагледавање његове светитељске величине из које "све остале његове величине извиру".[1] Из тих релација и окружења извиру снажни духовни токови и преливи; изнад хоризонта ума простиру се религијски хоризонти.

У тумачењу духовних активности Св. Саве религиозни моменат имао је пресудну улогу. Он му је отварао путеве према вјечним истинама и схватању универзума у духу светих списа. Оно што умом и интуицијом није могао обухватити обухватио је религиозном компонентом.

Овакав приступ омогућио му је да у многим појавама открије религијски смисао, да схвати у чему је "вредност овога света и живота". "Св. Сава", истиче др Лазар Милин, "припада оној врсти људи који као ап. Павле горе од љубави према Христу и који хоће Христа да усвоји целим својим бићем, а не само интелектом"[2]. У рашчлањивању компонената духовног склопа, у трагању за њиховим исходиштем, религиозна компонента има предност над умом, јер "ум човеков ма колико да је врхунац човекове духовности, ма колико

---

1 Др Лазар Милин, Личност и теологија Светога Саве, у: Разговору о вери, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1985. стр. 411.

2 Н.дј.,стр.419

да је човек своме уму сличан Богу, ипак ум не представља целог човека. Достојевски негде каже да је ум двадесети део човека. Не знам да ли је тај његов процењат баш математички тачан, али је неоспорно да је ум само део човека. А религија, међутим, обухвата и прожима целу људску душу"[3].

Св. Саво је рано открио да ријеч мора полазити из срца, допирати до разума и прелазити у дјело. У изграђивању унутрашњих ставова о свијету и животу водиле су га ријечи апостола Павла који вели: "По духу ходите, и жеља тјелесницех не извршујте" (Гал. посл., 5,16). И друге ријечи ап. Павла - "све је писмо од Бога дано, и корисно за учење, за карање, за поправљање, за поучавање у правди" (Тимотију посл. др., 3,16) - Сава је развио у различитим списима.

Овакве духовне законитости добиле су умјетничку пројекцију у дјелу "Живот Стефана Немање (Св. Симеона)". Поетско обликовање основне идеје дјела креће се од описа: мјеста гдје се подиже свети манастир - "место било пусто, беше ловиште зверова"; ко подиже - "господин наш и самодржац, владалац све српске земље, Стефан Немања"; посебне намјене - "на покој и умножење чина калуђерског".[4] Све ово постављено је на једну ширу духовну раван која омогућава да се свака душа освијетли и у њој упали "кандило вјере". Стефан Немања, "пошто обнови очеву дедовину и боље је утврди божјом помоћу и својом мудрушћу, даном му од Бога", постаде не само господарем него и учитељем који "утврди и уразуми срце свих, и научи нас како треба као правоверни Хришћанин да држимо веру према Богу" - вели Св. Саво. На оваквим елементима стварају се осјећања, изазива чежња за сазнањем о "бескрајним Божјим истинама у свима световима".[5] Код читаоца се усељавају мисли о ономе што је вјечно и бесмртно, што су "велике тајне побожности" и како да се властитим понашањем удовољи њима.

Ово мјесто дјела, у којем је садржано "богопоштовање", сачињено је од духовних компонената чији се корјени налазе у разгранатим врлинама. Као највећи дар који може човјек примити јесте Христов сведар - Црква. У њој се човјек преображава по Христовој мјери и властитом раду. Зато Стефан, пошто "прво на себи показа благоверје, а потом и друге научи", поче да гради цркве и да на калуђере и друга свештена лица преноси "смерност и љубав".

Довођењем Стефановог понашања у везу са понашањем светих отаца, схватањем да је он "други Аврам, гостољубац, земаљски анђео, небески човек" кога "Бог преузнесе", код читаоца се појављују мисли о откривањима и мисионарима. То су ријечи које уче и воде човјеков дух даље: у правцу дубљег сазнавања светих тајни, како би се отклониле грешна понашања, усвојиле

---

3 Н.дј.,стр.419.

4 Цитати биографије узети су из: Старе српске биографије, превео и објаснио Миливоје Башић, Српска књижевна задруга, коло, XXVII,бр.180, Београд,1924.

5 Отац Јустин, Врховна вредност и непогрешиво мерило православља, у дјелу: Вера љубав и нада, Православна народна хришћанска заједница и Црквена општина Крњево, Крњево, 1983.

врлине и божанска блаженства. Пошто је сазидао манастире Св. Николе, Свете Богородице, Св. Ђорђа, преда̀де им књиге и иконе с обавезом да се досљедно настави започето предање, према вољи и закону Христовом.

Духовна енергија која зрачи из ових поетских конкретизација стварању у човјеку потребу да се минули и садашњи поступци сагледавају на начин који право повезује Христову вјеру и дјела. Ријечи ап. Павла да помаже "вјера која кроз љубав ради" (Галатима посл. 5,6) биле су код Св. Саве увијек присутне. Моћ којом се појединачна осјећања повезују у цјеловита о Божијем животу и начин на који они прелазе у психолошке законитости које праг задовољства помјерају у првцу свесмисла блаженства, преплитања прошлости и садашњости - изазива нове преображавајуће духовне силе које читаоца воде у правцу просвјетљења.

Стефан се по властитој вољи лишава земаљских дражи, одриче се пријестола да би могао "угодити Богу на дан Страшнога Суда" и "задобити оно рајско и неисказано насеље неким добрим делима". А то је једино могуће ако "прими анђеоски и апостолски лик", покалуђери се. Увођењем ове компоненте, на којој се прелама земаљско и небеско, чине се снажни продори у приказивању духовног склопа Немање као светитеља који ће, са таквом обдареношћу, постати разуман учитељ и искусни народни вођа.

Слика светитељског духа се проширује чињеницама да Немања иде по владичиним (Исусовим) ријечима и препоручује их народу да их "узме на се" како би "нашли мир душама". И чим је примио ове заповијести, прихватио више облике духовног живота, оставио дом и дјецу, да би "живот вечни наследио" - Немањина снага и врлина улази у ред великих хришћанских духова. Поређења Стефана са великим оцима, који је "имао Соломунову премудрост, Давидову кротост, Јосифову душевност" - гдје је свака врлина имала велики значај за цио српски народ, о чему Сава прича "укратко... да се не умножи писање" - пред очима читаоца се испреплићу слике путева којим се кретао духовни живот народа и душе која је то све носила.

Оваква цјеловитост у души стварана је по моделима који се могу усвојити једино из Светог Писма. Немањина моћ, воља и схватање да је слава овога свијета ништавна, да треба прихватити Христову љубав, навлачи на се нове духовне вриједности. Особито велику моћ дјеловања у правцу Христове вјере има лирски интониран исказ:

> *"Чеда моја драга и одгајана мноме, ево знано је свима вама, како Бог својим промислом постави мене да владам над вама, и какву у почетку нађох упропашћену земљу, и помоћу Божјом и пресвете владичице наше Богородице колико сам моћи имао, не лених се, нити мира себи дадох, докле све не поправих. И божјом помоћу придодадох вам и у дужину и у ширину, што је свима знано. Све вас, као и своју децу, однеговах, ево досад, и научих вас како да се држите правоверне вере. Многи иноплеменици усташе на ме и нападоше ме као пчеле саће, али именом Господњим противљах им се и одолех им. Тако и ви, чеда моја*

драга, не заборављајте учења својега и правовернога закона, миоме установљеног. Јер, овога држећи се, имаћете Бога за помоћника себи и пресвету госпођу Богородицу и моју, ако и грешну, молитву. А сада отпустите мене, господара свога, с миром, да виде очи моје спасење, које је спремио пред лицем свега света на откриће народима и у славу вама, постви мојој. Јер видим како је све што је човечје таште, како неће преостати после смрти, неће преостати богатство, нити ће сићи слава, јер кад дође смрт, све ово уништи. Због тога се узалуд ценимо. Кратак је пут којим ходимо, дим је живот наш, пара, земља и прах. За мало се јавља, па брзо пропада. За то је, у истину, све таштина. Јер је овај живот сенка и сан, и низашта се не цени сваки земаљски, као што рекоше књиге. Када сав свет стечемо, онда се у гроб селимо, гдје су заједно цареви и убоги. За то, чеда моја драга, пустите ме одмах да идем видети утехе израиљеве".

Из структуре наведеног исказа откривају се широки духовни хоризонти Св. Саве. Стефанову моћ он потпуније приказује: као владара који зна да упропашћену земљу поправи, и као учитеља који зна да свој народ окрене на путеве који воде према правој вјери. Сам Стефан одабира широке путеве на којим ће се лишити онога што је пролазно и земаљско, а стећи вјечно, смирено, милостиво, и сваком божанском врлином напуњено. Све то код читаоца развија снажан унутрашњи процес који га води у правцу дубљег сазнавања светитељских тајни. Мудром рјечитошћу Стефан свој народ просвјећује, убјеђује, упућује у сазнавање светих еванђелских етичких врлина. Таквом рјечитошћу дух се освјетљава, врлине сједињују, мисао о божанском блаженству јача, а то омогућава човјеку да сагледа прави смисао овог свијета. Све што се приказује одвија се по Божјим законима, у сарадњи са светим силама и на путевима Христових врлина.

Када Немања устоличи, вјенча и благослови сина Стефана Немању, "корен благи који је изишао из утробе", када га поучи како да чини добра дјела и да "буде блага срца према свету хришћанском", да се "брине о црквама и о служећима у њима", да поштује калуђере; када другог сина Вукана постави за великог кнеза - предаде им у завјет ове свете ријечи, пуне духа, осјећања и мисли помоћу којих се у човјека усељавају свете тајне, врлине и божје силе:

"Синови, немојте заборављати мојих закона, речи моје нека чувају ваше срце. Јер ће нам се тако придати дужина живота, и године живота и владања. Милостиња и вера нека вас не остављају, привежите их о свој врат, и напишите их на плочи срца својега. И помишљајте на оно што је добро пред Богом и људима. Уздајте се свим срцем у Бога, а немојте се величати својом мудрошћу. На свим својим путовима знајте да вам путови треба да буду прави,

па вам се ноге неће спотицати. Немојте се мудрити собом, него се бојте Господа, и клоните се свакога зла. Тада ће бити исцељења вашему телу и одмора костима вашим... Синови, не очајавајте кад вас Бог казни; не клоните, кад вс изобличи. Јер Бог кара онога кога љуби и бије сваког сина кога прима. Блажен је човек који је нашао премудрост, и онај смртни који је видео разум. Јер је боље њу куповати, него ли скровишта злата и сребра; скупља је од драгог камења, њој се не противи ништа зло, слатка је свима који јој се приближују. Све друго драго недостојно је, јер дужина живота и године живота у десници су њеној, јер су у левици њеној богатство и слава. Из уста њених излази правда, закон и милост на језику носи. Путови су њени добри путови, а све стазе њене у миру. Она је дрво живота свима који се држе ње и наслањају се на њу, као на Господа тврда. Јер ја вам ову заповед дајем: да љубите брат брата, немајући никакве злобе међу собом...

Мир буди и вама, властело моја и бољари! Мир буди и вама младићи, које васпитах од рођења матера ваших. Мир вам буди свима, стадо Христово разумно, које ми Богом би предано, и које, пасавши, неповређено сачувах, као пастир добри душу своју полажући за вас. За то вас молим, чеда моја драга, богати и убоги, стари и млади, држите се учења мојега, оца вашега. Бога се бојте, цара поштујте, цркве просвећујте, да би и оне вас просветиле, епископе слушајте, јерејима част одајите, и будите смерни према монашком чину, да би се молили за вас, а ви, имајући међу собом правду и љубав, не заборављајте милостиње. И благодет Господа нашег Исуса Христа и љубав Бога Оца и учешће Светога Духа нека је са свима вама. Амин!"

У наведеном исказу садржане су духовне законитости које воде човјека према вјечно датим истинама. Према јеванђељским духовним истинама отварају се широки путеви само ономе кога води разум, што се у тексту остварује уткивањем сазнајне компоненте. Моћ разума и сазнања често се преливају осјећањима и разлозима срца. Осјећајно и сазнајно, емотивно и разумно, овдје се сједињују до датог степена да их је немогуће раздвојити. То тексту даје посебну вриједност, јер се емотивно и сазнајно складно допуњују.

Сваки духовни закон мора бити отет од заборава, мора се запамтити; свака ријеч тога закона мора бити сачувана у срцу; свака милостиња и вјера мора да захвати и разум и осјећање, и главу и срце, па да би потекла благодет. Божије каранье, казну и изобличење не треба очајавати, јер све то чини један нови вид човјековог постојања. Ту се дарови и казне уобличују зачињући нови

живот у коме се човјек освјешћује, сходно својој моћи да схвати покајање, трпљење и милосрђе.

Духовне силе утичу да човјек стекне мудрост, развије вољу и друге особине које му омогућавају да се креће према вишем циљу кога су божанске силе одредиле. Сазнајна и емотивна компонента чине основне нити којим се повезују садржаји текста. Те се нити преплићу, допуњују и сједињују по законима хришћанске гносеологије.

Лекарским паралелизмима - Мир буди и вама, властело моја и бољари! Мир буди и вама младићи... Мир вам буди свима... - омогућено је да се савјети о понашањима по законима хришћанског живота и духовне истине приме не само снагом разума него и осјећањима. По линијама паралелизма ређају се и други елементи садржаја. Ту су: властела и бољари, стари и млади, епископи и јереји, правда и љубав, па све до Господа нашега, творца благодети и цара, господара на земљи. Снажна осјећања о духовној истини и тежњу ка Вишем Добру доносе нам овакви паралелизми реченица: Бога се бојте, цара поштујте, цркве просвећујте..., епископе слушајте...

Једна узлазна тенденција према светим врлинама - правди, љубави, молитви, просвјећењу, милостињи, благодети -, све у духу јеванђељске мисли, да се "царство небеско на силу узима" (Свето јев. по Матеју, 11,12) садржана је у исказу. Виши облици живота, испуњени тежњом за светим тајнама и врлинама, морају да засјене оно што је земаљско и пролазно, "да живот прождере смртно". (Кор. посл. др., 5,4) Исказ се развија по линији снажног утицаја лиризма на пројекцију садржаја. Плакање Ракиде, жене Јаковљеве, над витлејемском дјецом, коју је о Христову рођењу побио Ирод, изазива снажна осјећања помоћу којих се дубље продире у смисао других садржаја. На оваквим мјестима могао би се конституисати један естетски принцип који би имао снажно утемељење у психолошком закону. Елементарна осјећања, која се добијају из појединих сегмената текста, стапају се у снажна цјеловита свеврлинска хришћанска осјећања. Тамо гдје се пројектује како се живот раздваја од земљских дражи излијевају се најснажнија осјећања. Из велике Савине даровитости да на линији мисаоне компоненте текста развија и снажне слике ствара се чежња у души за испуњењем хришћанским врлинама.

Снажан продор у свијест читаоца остварује се низом питања који својом садржајном пуноћом и јасно оријентисаним смислом навлаче на се читаочева размишљања. Анафоричком употребом ријечце *да ли* постиже се брзо превођење чињеница са нивоа перцепције на ниво разумијевања и осјећања. У тексту:

> *"Јер, како ћу га назвати, у истину, недоумевам се? Да ли господином добрим? Учитељем правоверја? Оцем благим? Пастиром, који вером сачува стадо му поверено? Да ли просветиоцем цркава и учитељем благих обичаја и који увек у молитвама пребива? Да ли презобилним слушаоцем и љубиоцем убогих? Да ли наставником правоверја и учитељем благоверја и светлилом чистоте васељенске? Да*

ли наставником испуњеним вере и угледом кротости и поста? Да ли наставником премудрости и смислодавцем и казиоцем несмислених? Да ли чуваром стада својега и премудрим одговородавцем свима који живе око њега? Јер, у истину све је ово било у њему".

– појединости садржаја дате су у форми којом се стварају такви духовни механизми да се читалац почиње управљати по њима, а они га воде у правцу усвајања светих врлина.

Живот по духовним законитостима светих врлина и светих тајни, онакав живот какав су апостоли проповиједали, чини садржајну основу дјела. Пошто је све имање раздијелио, новац дао убогима, Стефан излази из државе, оставља жену и дјецу, да би прихватио часни светоанђеоски и апостолски живот. И другима препоручује живот по упутствима светих јеванђељских ријечи, какав је сам одабрао:

" Узмите иго моје на се и научите се од мене како сам кротак и смеран срцем, и наћи ћете мир у душама вашим. Јер је иго моје благо, и бреме моје лако је".

Духовна добра - благовјерје, чистота и труд - могу да воде човјека у правцу највишег циља његовог постојања - мира у души и кроткости у срцу.

Потпуна ријешеност да се земаљског, пролазног имања лиши, и да духовно узрасте у Христовим висинама, открива се и у овим јеванђељским ријечима:

"Ако хоћеш да будеш спасен, иди и раздај све имање своје убогима, и, узев крст, пођи за мном".

Светим тајнама може се примицати, разгранате свете врлине могу се усвајати у црквеном животу, у коме се сваки дар из љубави и милости рађа.

Како се појављују неке представе врлина, и како оне израстају у виши сложенији облик духовног живота, како ствара поредак међу тим величинама - изазива код читаоца потребу дубљег психолошког објашњавања. Неке врједности у које се уплићу спољашњи елементи побуђују најплеменитија осјећања и потребу да се из емотивне сфере преведе у сферу разума и сазнања. Снага израженых вриједности садржана је у јединству ријечи и радње, јер богољубиви Симеон настојаше да "испуни собом све што је речено".

Начин размишљања о религијским вриједностима и чежња за њиховим усвајањем до појединости је слично великим умјетничким процесима. Тврдња да су "прави уметници уствари, најпобожнији међу смртнима"[6] и да су велики стваоци "Леонардо и Микеланђело, Милтон и Његош, Толстој и Достојевски били изразито религиозни људи"[7] може се односити и на дјела

---

6 Цитат преузет из дјела: Др Радмило Вучић, Психологија културе, Св. Арх. Синод Српске православне цркве, Београд, 1967, стр. 212.

7 Н. дј., стр. 212.

Св. Саве. Висок степен религиозне свијести у дјелу, снажна чежња за разграната светим врлинама и тајнама, побуђује јаке естетске конкретизације из којих се стварају естетски предмети.

Одлазак Св. Саве у "земљу туђу далеко", напуштање благога оца и блажену матер и Симеонова потрага за њим у Свету Гору да "нађе драго и заблудело своје јагње" дато је са једним снажним доживљајем пуним духовних чињеница којим се оправдава овакав поступак. Могућност да се објективне и субјективне чињенице преливају, да се чињенично изрази доживљено, што дјело увлачи у пјесничке творевине, остварено је говором Св. Саве, понекад у првом, а понекад у трећем лицу.

> *"И отидох у земљу туђу далеко, хранећи се са свињама, и сићаше се храном њиховом, мртав би, и не оживе, изгубио се беше, и не нађе се".*

Процес у коме се спољашње чињенице емотивно боје унутрашњим, гдје се спољашњи садржаји преламају кроз унутрашња стања, ствара потпуније црте на којим се открива склоп духовних својстава. Између тих својстава, изражене чежње и начина испољавања, постоји јака веза.

У великим духовним дјелима увијек између заноса и разума постоји мимоилажење. На тим мјестима ничу најснажније конкретизације на којим се дар стваоца и моћ примаоца срећу. Суштина ових мјеста може се схватити само ако се елиминишу чари овога свијета. Савино издизање изнад онога што га веже за овај свијет и његова тежња да стекне свете вриједности дато је у основи дјела. Стога се свака чињеница овога свијета, чулима примљена, приказује као пролазна и привид; док се чињенице које душа ствара приказују као вјечне, јер преко њих пут води у Христов свијет. Никакав Савин потез није ствар тренутка нити одређеног мјеста. Све је смјештено на непролазну свеобухватну раван на којој се открива Христов утицај.

Симеонова одлука да "испроси у цара Кир-Алексе, пријатеља свога, место пусто ради подизања манастира у Светој Гори" носи са собом тежњу за више духовне вриједности. И то се брзо открива. Стефан својом крепкошћу, поштењем и јеванђељским учењем брзо осваја душе калуђера. Јеванђељским проповиједима: "Онај који хоће да је старији, нека буде мањи од свих и свима слуга", "Ако не будете као деца незлобни, нећете ући у царство небеско", "Блажени су који су гладни и жедни овде, јер ће се онде наситити", "Блажени су чисти срцем, јер ће(те) увек бога видети" - открива потребу строгог испитивања самог себе, па да би стигао у свијет обожења, вјечних врлина, светих тајни и божијих заповијести. На граници тјелесних патњи откривају се нови духовни простори: на отворености духа ствара се љубав према Богу, а на осјећању властите немоћи схвата се стваралачка моћ Творца.

Симеоново настојање да "спасење прими са онима који живе Христа ради" води га да ствара "дела духовна која не може исказати ум човечји". На овој равни стварања може се откривати јединствено између Симеоновог схватања смисла духовног живота и законитости светих врлина и тајни. Ту се могу сагледавати способности Св. Саве да духовне појаве екстернализира,

да их преведе у спољашње творевине. Из јаких осјећања према пуноћи и савршенству божанских врлина појавила се код Симеона жеља за обнављање, изградњу и уређење светих грађевина - манастира, у којим се охристовљује, преображава, освећује и схвата законитост вјечне истине и правде. То су "красне ливаде" на којим се налазе благи мириси и "насићава премудрим осећањима".

Увид у овакав духовни склоп, у коме је схватање о светим врлинама и тајнама неодвојиво од дјелања на изградњи манастира и уређења живота у њима, води у правцу дубљег сазнавања смисла говора апостола: "А ја више не живим, него живи у мени Христос. А што сад живим у тијелу, живим вјером сина Божијега, којему омиљех, и предаде себе за мене". (Гал. посл. 2,20)

Симеонова болест дата је са једном великом моћи за духовни преображај. Складан спој описивања и приповиједања, какав се ријетко налази и у познијој литератури, снажно продире у читаочеву сферу осјећања и сферу разумијевања. Ту се истиче снага божанских сила, смисао вјечних вриједности и потреба освјешћења којим се осигурава спасење и чува од гријехова.

> *"Чедо моје слатко и утехо старости моје, сине, слушај моје речи, к мојим речима приклони своје ухо, и, да не оскудевају извори живота твојега, сачувај их у својем срцу. Јер су живот свима који их налазе. Сваком храном храни срце, јер од њих су извори живота. Одбаци од себе опора уста, и увредљиве усне удаљи од себе. Очи твоје нека право гледају, а веђе твоје да се крећу на оно што је праведно. Право ходи својим ногама, и путове своје исправљај. Не склањај се на десно, ни на лево, јер путове оне с десна зна Бог, а развраћени су они с лева. А ти учи ономе што је право, да ти живот буде у миру. Сине, слушај моју премудрост, к мојим речима приклони своје ухо, да сачуваш моју благу мисао, оно што осећам мојим ти устима казујем.*
>
> *Чувај, сине, закон оца твојега, не одбацуј поуке матере твоје. Јер је блажен муж, који послуша мене, и човек који путове моје сачува. Не омекшај се са безумним. Исправи знања на разум, јер онај који кори зле навући ће на се мржњу, а онај који изобличава нечастивога, повређиће себе. Не изобличавај зле, да те не омрзну. Изобличуј премудра, и заволеће те. Покажи премудроме кривицу, и биће мудрији, поуку праведноме, и продужиће ти примати је".*

Чин сазнања врлина савршенства и начин дјелања по њиховим законитостима неодвојиви су, јер свака савршена врлина извире из вјере. На тим путевима сазнања доживљава блаженство и божанско добро, осигурава духовну чистоту и милост, све што јеванђељска етика захтијева. Све се земаљско своди на "речено: јер си земља и у земљу ћеш поћи као туђ". Спасење се тражи

у благословљењу да Господ Бог "да уместо земаљског благодет и милост и царство небеско".

У дјело је уткана једна виша морална компонента - осуда властите савјести. Из велике љубави према Богу настаје страх од неразумних и богатих страсти. Из такве љубави настаје и сазнање о потреби трпљења и истрајавања у ширењу проповиједи. Ту се "од љубави божанске рађа света смелост (дерзновеније). Тако је шачица Апостола, раније малодушних, после силаска њих Духа Светога, испуњена храброшћу пошла у духовну борбу против целокупног света. И скоро сви они су удостојени мученичког краја. Прекрасне речи је изрекао апостол Андреј заповеднику Патре који је претио да ће га распети: "Кад бих се ја плашио крста, не бих га проповедао". И он је био распет, и висећи на крсту прослављао је крсну смрт Владике Христа".[8]

У савјетима блаженога старца Симеона садржани су основни правци јеванђељског морала. Божији дарови и свете врлине могу се стећи само лишавањем земаљских страсти. Дух се може успињати према небеским висинама и божанском савршенству само ако је пун правде и љубави према другоме. Зато Симеон на самом исходу живота даје овакву заповијед својим насљедницима: "Имајте љубав међу собом!"

И друге заповиједи блаженога Симеона дате су уз велико присуство мисли о светим силама, васкрсењу и спасењу.

> *"Чедо моје, учини љубав, метни на ме расу која ми је за погреб, и спреми ме потпуно на свети начин, како ћу и у гроб лећи. И простри рогозину на земљу, и положи ме на њу. И положи ми камен под главу, да ту лежим, док ме не походи Господ да ме узме одавде!"*

Брига да заповиједи које је предао својим насљедницима не пропану у неким развратним страстима и у муљу наслада продире кроз све дијелове реченог у исходу живота блаженог Симеона. У тој заповиједи је одређен и смисао живота. Све оно што навлачи гњев виших сила ваља отклонити. И зато стари Симеон каже: "Ако ли који од њих иступи из онога што сам им ја узаконио, гнев божји нека прождре и њега и потомство његово!"

Мисао да "ако човек може тако дубоко да пати, он мора да је велик по својој природи".[9] може се потврђивати низом духовних чињеница пројектованих у овом дјелу. У тим молитвеним бригама дух је излазио на хоризонте одакле се може потпуније сагледати куда је "Небески Сејач... посијао семе вечних божанских истина по земљи душе људске"[10] и "колико је од тога семена иструлело у муљу сласти, колико угушено у трњу страсти, колико

---

8 Архимандрит Софроније, Виђење лица Божијег, Богословска библиотека "Парусија", Београд, 1987, стр. 18.

9 Н. дј. стр.10.

10 Архим. Др Јустин Поповић, бивши проф. Универзитета, Православна Црква и екуменизам, Издање манастира Хиландара, Света Гора, Солун, 1974, стр. 108.

спарушено у жеравици грехољубља, а колико родило и уродило божанским плодом".[11]

И најслађи глас који је изрекао Св. Симеон на изласку живота бијаше: "Хвалите Бога ва светих јего, хвалите јего и ва утврженији сили јего, хвалите јего и по премногому ви владичаствију јего. Јер ћеш блажен бити свугде. Зато си и изрекао блажени глас". Божија љубав, као највеће добро, омогућава да се стекне блаженство и да се крене путевима вјечне среће и савршенства. Из блаженства настаје мудрост и друге особине уздигнутог ума.

На позив браће Стефана Немање и великог кнеза Вукана да моћи Св. Симеона, некадашњег господара и учитеља српског народа, пренесе, да се "благослов његов покаже", Св. Саво се одмах одазива.

> *"А ја, видев њихову молбу што желе, и да то треба испунити, подигав своју немоћ на то, почех радити. И, угледав погодно време да се то учини, дођем и отворим гроб блаженога старца, и нађох часно тело његово цело и неповређено, иако је било ту у гробу осам година. Јер тако доликује онима који су угодили Богу, да су и по смрти својој прослављени, да учини вољу оних који га се боје и да им молитву услиша, да сачува све кости њихове, а да се ни једна од њих не сломи.*
>
> *И, узев часне моћи његове, кренух се на пут, иако је много метеже било у тим странама, с божјом помоћу и пресвете владичице Богородице, са молитвама блаженога и предостојног и часног господина нам и оца Симеона, прођох оно што се каже кроз огањ и воду цео и сачуван и ничим неповређен. И дођох с часним моћима у Хвосно..."*

Тако Симеоново пречасно тијело "прими две сахране, прво у Светој Гори, где му је и смрт била, и опет одатле би узет и пренесен овамо, и с великом почашћу и красним славословљем би овде друго гробно полагање часних моћију његових".

И на крају дјела истиче се тежња за највишим савршенством светих врлина и сазнањем светих тајни у којим би да

> *"наш ум буде на небесима у гледању, на красотома рајским, у становима вечним, на анђеоским зборовима, у животу онде: где ли су како ли су душе праведних или грешних; како ли ће се јавити велики Бог и Спас наш Исус Христос, о ком је просвећеном реч: "Небеса ће проћи с хуком, стихије ће се огњем уништити, земља и све што је на њој, и дела сажећиће се"; како ће ту свака душа примити самртно тело; какво ли ће ту бити збориште од мноштва*

---

11 II. дј., стр. 108.

људи од Адама до свршетка: какво ли ће бити Христово лице страшно, и од сунца светлије; какав ће се његов глас чути, да ли ће нас као праведне примити у царство небеско или као грешнике који се одашиљу у вечну муку. Ради тога нам, драга браћо моја, треба туговати и замишљати се у овом животу као они који су изван света, као они који имају живот, на небесима, проводећи мирно овај живот, имајући наду да ћемо задобити будућа вечна блага у Христу Исусу Господу заступањем пресвете владичице наше Богородице и добротворке и молитвама пречасnога и блаженога оца нашег и ктитора, господина Симеона".

Слике свијета створене продором ума од спољашњих према унутрашњим елементима, па све до најснажнијег реда заснованог на Божијој моћи и праведности душа, испуњене су надом и молитвом потребном за спасење. Између истине ума и чињеница на којим је конституисана постоји велика сагласност. Из такве сагласности извиру нови погледи за схватање савршенства Божије моћи, воље и доброте. Из ума настају највише свете врлине, јер су ту најјаче суштинске сагласности принципа; из молитве настају наде, из идеје истине, а из замисли земаљског свијета и живота рађају се жеље за сазнањем небеских тајни. Молитвама Св. Симеона постиже се спасење, охристовљење, отварају путеви небеске благодети.

Мало је дјела у којим је потпуније обухваћено учење Св. Саве о врлинском животу, у складу са православном вјером, на којим се могу заснивати једна развијенија сазнања о његовом богословљу. "Разлог томе треба тражити", истиче Атанасије Јевтић, "пре свега у општој богословској незаинтересованости нашег новијег доба, тј. конкретно наша два послeдња века. Јер од како се у прошлом веку почело научно бавити нашим средњевјековним текстовима, па према томе и текстовима Светога Саве и о Светом Сави, одмах је с почетка била очигледна одсутност било каквог интересовања за богословље и богословску науку садржану у старим светосавским текстовима. Главни интерес је био обраћен на, такозвана "позитивна" истраживања и проучавања, језичка, историјска или књижевна, тако да су у нашим старим текстовима, везаним за личност и дело Светога Саве, тражени пре свега и само: историја, филологија, књижевност, евентуално просвета, култура, етика, политичко-државна или национална мисао и идеја. Православна теологија, богословски опит и визија света Светога Саве, заобилажени су и остављени по страни, било из нехата, било са свесним и намерним презирањем и ниподаштавањем."[12]

Свети Саво је усвојио богословље из Светога писма, прихватио апостолска учења и етичке врлине садржане у светоотачкој литератури. На тим

---

12 Атанасије Јевтић, Богословље Светога Саве, Библиотека "Свети Симеон Мироточиви", Врњачка Бања, 1991, стр. 8.

изворима изграђена су схватања о правој (православној), спасоносној, богооткривеној вјери, која води човјека према свеврлинском животу.

Духовни токови пројектовани у дјелу добијају посебну снагу у разноликим конкретизацијама хришћанског живота. Христова љубав уселила се у његову душу; расте и зрачи; осваја срца оних који живе по законима доброг, благовјерног православља. Оно што је научио од Светих Апостола и Светих Отаца, унио је у своја дјела. На тим дјелима се изграђивао духовни живот православља.

Чедомир Ребич

ДУХОВНЫЕ ТЕЧЕНИЯ И ПЕРЕЛИВЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ СВ. САВВЫ

Сочинения Св. Саввы напрашиваются для изучения современным духовным наукам в первую очередь по тому, как некоторые достоинства воплощаются в душе читателя, откуда вытекают такие сильниы чувства и увлечения души, которые данную идею ведут из интуиции в среду разума. Все этические и эстэтические достоинства сочинений получают силу "духовного излучения", помещенные в биографическом и историческом контексте. Над горизонтом ума открываются более широкие религиозные горизонты, через которые ведут дороги для понятия разветленных светлых достоинств и универзума. Слова исходят из сердца, доходят до разума и переходят в сочинемия.

Св. Савва усвоил божественные слова из Библии, учения апостолов и этические качества в литературе святых отцов, на чем построена духовная жизнь православия, и оттуда напрашивается потребность в усвоении особенного духовного метода, который бы охватил все эти достоинства. На такой потребности и основан план этой работы.

Драгиша Бојовић

АНАГОШКИ СМИСАО ПЕСМЕ "МОЛИТВА БОГОРОДИЦИ" ДИМИТРИЈА КАНТАКУЗИНА

Трагајући за смислом анагошког, многи теоретичари књижевности, а и сами писци, у начелу су давали сличне одговоре и нудили сличне концепције. Та сличност је нарочито била карактеристична за теоретичаре средњег века. После тог периода, по нашим сазнањима, све је мање интересовања за овај проблем. У новије време теорија књижевности и историја естетике актуелизују питање "анагошког смисла" (Данте) или "анагогијске фазе" (Н. Фрај) књижевног дела.

Проучавање анагошког смисла, историјски гледано, креће се од писца "Божанствене комедије", Дантеа, до Нортропа Фраја, једног од највећих савремених теоретичара књижевности. Овај проблем је најинтензивније био третиран у средњем веку, што је сасвим разумљиво, због религијске условљености.[1] Данте сматра да "тај смисао налазимо онда када се један спис излаже са спиритуалног аспекта, иако се већ у дословном значењу указује на небеске ствари којима припада вечна слава".[2] Теоријско мишљење Нортропа Фраја рачуна на Дантеа и традицију, али је по много чему модерно и оригинално. Фрај сматра да "анагогијско критичко стајалиште тако води до схватања по којем књижевност опстоји у властитом свемиру; оно више није коментар о животу или збиљи, већ садржи живот и збиљу у саставу вербалних односа."[3] Милан Дамњановић анагошко дефинише као "уздизање човека ка Богу или уздизање његове душе и духа из низина чулног света као царства прљаве материје, пролазности,

---

1 Ту условљеност на занимљив начин коментарише Нортроп Фрај: "Велика сличност концепција анагогијске критике и религијских концепција многе је навела на претпоставку да је те концепције могуће довести у свезу једино тако да се једну учини надређеном а другу подређеном. Они који одабиру религију, попут Coleridgea, покушат ће, као што је и он покушао, претворити критику у природну теологију; они који одабиру културу, попут Арнолда, покушат ће свести религију на објективирани културни мит. Али ради чистоће културе и религије мора бити зајемчена аутономија и културе и религије". (Нортроп Фрај, Анатомија критике, Напријед, Загреб, 1979, стр. 147.)

2 Розарио Асунто, Теорија о лепом у средњем веку, СКЗ, Београд, 1975, стр. 231.

3 Нортроп Фрај, Анатомија критике, Напријед, Загреб, 1979. године, стр. 142.

патње, греха и таме у висине вечног, светог, чистог духовног божанског царства светлости."[4]

Питање самих компоненти анагошког смисла је, по нашем мишљењу, питање компоненти књижевног дела. Књижевно уметничко дело можемо, између осталог, посматрати као јединство аутора, текста и читаоца. Ово јединство у посматрању анагошког "нарушава" Асунто изузимајући "субјективни израз осећања" онога који је створио то дело, а поменути смисао везује само за предмет" и "посматрача". Логично је, међутим, да је анагошки смисао који води читаоца из царства чулности у царство небеске светлости, доживљен и пре, у заносу стваралачког процеса.

Без обзира на све напоре и резултате у дефинисању овог проблема, он тражи једно свеобухватније објашњење, историјски приступ и савремено тумачење.

Анагошки смисао је примерен духу средњевековног песништва, мада не мора бити и примаран. Са овог аспекта може се посматрати и "Молитва са умиљенијем пресветој владичици нашој Богородици" (у овом тексту "Молитва Богородици"), најбоље књижевно остварење Димитрија Кантакузина.[5] Она спада у ред антологијских песама српског песништва. Настала под снажним и трагичним осећањем скорог скончања света, она се је васпоставила на доминантним мотивима живота и смрти, таме и светлости. По свом основном осећању и стилским особеностима песма је и данас модерна.

Говорећи о анагошком у уметничком делу, Розарио Асунто са једне стране истиче блештавост слика на златној основи, а на другој, "застрашујућу визију оргомне камене руке која хвата тело грешника да би га бацила у ждрело пакла".[6] У песми "Молитва Богородици" та застрашујућа визија камене руке и ждрела пакла добрим делом је присутна, нарочито у прва три дела песме. Потенцирајући стално грех, односно "царство прљаве материје" (М. Дамњановић), Кантакузин је достигао онај анагошки начин у стваралачком процесу, каквог га види Асунто. Значи, он се определио да тамном страном стигне до вечне светлости. То није пут који води снжеом, "већ формом представљања, која се нама појављује

---

4 Милан Дамњановић, Анагошко уметничко дело, Израз, бр. 4, Сарајево, 1990, стр. 542.

5 Димитрије Кантакузин (око 1435 - крај XV века) је писац византијског порекла. Отац му је био царинник у Новом Брду. Претпоставља се да је Кантакузин избегао смрт у зверствима која су Турци учинили над становницима Новог Брда, 1455. године, после заузимања овог града. После тога губи му се траг.
Приписују му се следећа дела: Посланица дијаку Владиславу (изгубљена), Посланица часноме међу свештеницима и доместику кир Исаији, Живот Јована Рилског, Молитва са умиљенијем пресветој владичици нашој Богородици, Похвално слово светоме великомученику Димитрију мироточивом, Кратка похвала светом архијереју и чудотворцу Христовом Николи, Тумачење о земљама Дакије. Превео је са грчког Молитве сабране из божанствених списа, понајвише из Јефрема, за оне који се хоће противити страстима и сластима, за притискање жудњама.

6 Розарио Асунто, наведено дело, стр. 31.

као 'естетички' квалитет".[7] То је пут унутрашњег осијања, стваралачког надвлађивања пролазности. Као што се код Дантеа уздизање ка Богу дешава из пакла, тако се код Кантакузина догађа из царства чулног. Песничко побратимство везује га и за Лазу Костића; по монументалности песничких грађевина, по анагошком смислу, али и по светлосној симболици. И Костићев стваралачки поступак креће се од покајања због греха до тријумфалног одласка у рај, од помрачења сунца до чудесног обасјања васионе. "Осијање (код Кантакузина, прим. аутора) је победничка награда, спајање са вечношћу и светлошћу, која кроз васељену траје беспочетно и бескрајно. Самртна виђења нашег песника отуда и треба тражити између безданих тмина и бескрајне светлости. Тмина и светлост нису само симболи адских тегова и рајског насеља. Кантакузинова тмина и светлост јесте исходиште непобеђене или побеђене смрти, духовног пада или изборено унутрашњег успона и отргнућа". [8] Кантакузинов идеал светлости није светлост "што на истоку исходи и на западу заходи" (Доментијан), већ светлост анђела ("анђелу светлости уручи ме, блага"), опет исто као и код Доментијана који каже:

"Но молимо светлости
коју видети можемо с једним анђелима,
којој ни почетак не почиње
ни крај не ишчезава."

Одабирање тамне стране, којом ће се стићи до светлости, имало је за последицу поистовећивање Богородице и светлости: "Ову светлост омрачена вида знам,/ ову радовање мојему срцу..." Дакле, анђео-светлост и Богородица-светлост су песникови идеали. У оваквим односима треба тражити и сам смисао анагошког.

И жанровско посматрање може упутити на расветљавање проблема. Песник је своје дело назвао молитвом са малом похвалом. Прва три дела песме, међутим, варирају између плача и молитве, а четврти део је похвала. Прелаз ка похвали је онај прелаз из царства чулног ка царству светлости, онај пут анагошког надрастања пролазности злобног живљења и успињања ка спиритуалном.

Само потенцирање антиподности спиритуалног има за резултат постизање анагошког смисла. Идеале божанског царства Кантакузин гради баш на тој антиподности. Свему оном што је свето, божанско и вечно он је супротставио, у већем делу песме, оно пролазно, људско, овоземаљско и грешно. Од 77 строфа, колико их садржи ова песма, да би илустровали поменуту тврдњу, наводимо само три:

---

7 Исто, стр. 32.

8 Ђорђе Трифуновић, предговор књизи Димитрије Кантакузин, Полит, Београд, 1963, стр. 32.

"Помисли, душо, какав чајеш конац,
помисли горчину разлучења мучна,
помисли страх и боловање тадашње,
помисли, устрепти и ужасни се.

- -

Пређе смрти мртав ваистину ја,
пређе суда савешћу осуђиван,
пређе мука мислима у шкргуту зуба,
пређе конца мучити се знам без краја.

- -

Пролазно је ово живљење и сујетно,
пролази брзо и ругање јесте,
пролажења тога не знају мужи,
пролази тако и обличје тог света..."

Можемо рећи да песник тамо где пева о тами, чезне за светлошћу; где спомиње смрт и пролазност, машта о животу и вечности; тамо где изражава кајање због греха и блуда, он исписује похвалу духовној чистоти. Зато ће, тамо где је искрила нада, заискрити радост; тамо где је тињала светлост, заблистаће "светлост омрачена вида."

И тамо где је реч о чистој субјективности, пева се химна божанском. Неуобичајено је много епитета које користи песник да би илустровао чулност. Поменућемо само неке: нечист, кукаван, смрадан, оскврњен, одбачен, блудан, самовољан, самовласан, сладострастан, љубосластан, жалан, гнусан, мрзан, посрамљен и сл. На другој страни анагошког су идеали доброте, чистоте, наде и светлости. Све то оличава Богородица, отелотворење песниковог напора да се уздигне до божанског. Могу се, дакле, назначити основни полови анагошког: чулно и духовно, пролазно и вечно, тама и светлост и сл. Стваралачки доживљај анагошког збио се је на овим релацијама. Оне су у овом раду бар донекле назначене.

У једном ширем приступу ову би тему требало обрадити у контексту целокупног књижевног дела Димитрија Кантакузина и као део анагошког проблема у старој српској књижевности. Уместо закључка, можда би требало још једном цитирати Фраја: "Апокалипса значи откривање, а кад умјетност постане апокалиптична, она открива." "Молитва Богородици" је, свакако, песма која открива.

DRAGIŠA BOJOVIĆ

"ANAGOGICAL" SENSE OF THE POEM "THE PRAYER TO THE MOTHER OF JESUS" - DIMITRIJE KANTAKUSIN

The theory of literature and the history of aestetics have recently actuelized the question of an "anagogical sense" or "anagogical phaze". "Anagogical" often implies raizing a person, or his soul, from a level of sensuality and impermanence to the heights of an eternal and pure Godlike empire of light. The anagogical sense is well exemplified in the spirit of medieval poetry, and thus "Molitva Bogorodici" ("The Prayer to Mother Of Jesus") by Dimitrije Kantakuzin can be considered from this point of view. The author chose to attain the eternal light through darkness. As with Dante, where the approach to God is through Hell, Kantakuzin approaches God through the empire of sensuality. He builds the ideals of an empire of God on antipodes. Throughout most of the poem he contrasts everything spiritual with things transistory, human, earthly and sinful. The poles of "anagogical sense" have been founded on these relationships.

This topic of "anagogical sense" certainly deserves a wider approach - it can be studied within the context of the complete literary works of Dimitrije Kantakuzin as well as a part of the anagogical problem in old Serbian literature as a whole.

Радомир В. ИВАНОВИЋ

ЊЕГОШЕВА ПОЕТИКА ДАРИВАЊА

"Шћери божествена,
даре превисоки,
о душевно сунце!"

Његош

У занимљиво писаном "Огледу о дару" Марсел Мос исправно тврди да се кроз "тоталне" друштвене феномене истовремено изражавају "најразличитије институције: религијске, правне и моралне - и то како политичке тако и породичне; економске институције - које пак претпостављају посебне облике производње и потрошње или, боље речено, престација и расподеле, а да и не помињемо естетске феномене до којих ове појаве доводе, ни морфолошке феномене који се испољавају кроз ове институције". Расправљајући о "систему тоталних престација и противпрестација", Мос указује на то колико је проблем даривања сложен, без обзира на вријеме у коме се одвија и проучава, потом колико су дубоки његови корijени, на крају, колику суму интердисциплинарних знања овај проблем захтијева да би, макар и у најопштијим оквирима, био покренут.

Управо стога Мос се у наведеној студији није бавио естетским феноменима, али су и поред тога његова открића значајна не само за социологију и антропологију него и за многе друге, сродне научне дисциплине, па и за науку о књижевности, међу њима, посебно за становишта релацијске књижевне теорије која, неминовно, шири хоризонте супстанцијалној. У том смислу показује се и сва сложеност Његошеве поетике даривања, неопходне у конституисању основних елемената његове филозофије и психологије стварања, посебно уколико се једновремено прати генерирање основних премиса ове поетике, односно генерирање појединих поетских идеја или књижевног текста у коме су оне елаборране. При томе мислимо на интенционални лук, од најранијих, почетних и почетничких пјесама и поема овог ствараоца, па до најуспјелијих пјесама, поема и епова које ствара у другој фази стваралаштва (особито средином пете деценије прошлога вијека). Ваљаност и одрживост изречене констатације, када је у питању прва фаза стваралаштва, потврђују: пригодна пјесма "Књазу Александру Николајевићу Галицину" (1834), медитативна пјесма "Вјерни син ноћи пјева похвалу мислима" (1837) и нај-

сложенија међу њима, која је у цјелини посвећена поетици даривања, необично структурирана рефлексивна пјесма "Добродјетељ" (1837).

Глобални симбол **добродјетељ**, који истовремено подразумијева **врлину, племенитост и доброту** и који је позајмљен из црквенословенско-руског језика (добродѣтель), један је од средишњих симбола Његошеве егзистенцијалне и стваралачке визије, што је синтетички елаборирано у 336. стиху "историческог збитија" **Лажни цар Шћепан Мали** (1851) - "добродјетељ немаде цијене". При томе је веома важно напоменути да и стваралачки и епско-лирски субјект у овом књижевном опусу припадају свијету дјелатне филозофије, филозофије и психологије у којима се, у потпуном сагласју са моделом високо развијене партијархалне моралне свијести, једначи **ријеч и чин**, тако да субјект представља сву суму онога што потенцијално може, односно онога што мисли, жели, говори и твори (типски образац је Вук Мићуновић из **Горског вијенца**), једном ријечју - свега онога што подразумијева под обухватном синтагмом "творителна поезија":

"Нада нема право ни у кога
до у бога и у своје руке"
(стихови 133-134).

Досадашњи проучаваоци Његошеве филозофије, естетике и етике (нарочито Вуко Павићевић) више пута су указивали на синкретичност појединих глобалних симбола у Његошевој поезији, као и на могућност честе трансмутације и трансфигурације ових симбола. Више пута до сада и сами смо у нашим радовима указивали на синкретичност оних глобалних симбола који у својој основи отјеловљују однос **добра и зла**; при чему је, у равни метафоричног Његошевог дискурса, могућна савим слободна трансформација једног симбола у други, без сужавања општеприхваћеног круга референци (ка примјер наводимо трансформацију глобалног симбола **свјетлост** или **фотогонија** у **ред, ум, мудрост, добро** и слично). Овом врстом синкретичности и трансфигурације глобалних симбола и метафора Његош је илустровао двије важне, само наизглед супротстављене премисе сопственог мисаоног и креативног система: процесуалност стварања и мишљења и **досљедност** остајања при основним филозофским, естетичким, етичким, поетолошким и креативним опредељењима. При крајњем сумирању свих поступака овога стваралаца и вредновању естетских домета његовог цјелокупног опуса показује се не само хармонична кореспонденција идеолошког и књижевног дискурса него и кохерентност свих елемената који улазе у систем његовог пјевања и мишљења.

Са сигурношћу се може тврдити да у **даривању** Његош види духовно заједништво, и то не само породичне или истородне друштвене заједнице него и човјечанства у цјелини, чиме се истиче важност пјесникове хуманистичке визије и антрополошке концепције свијета. У основи Његошеве поетике даривања налази се идеја о стапању човјека и човјечанства, с једне, и човјека и неке више космичке силе коју он назива "свевлацем", с друге стране.

Истовремено у основе његове поетике даривања убрајамо и идеју о континуираном и цикличном обавезивању дародавца и даропримца, односно о дијалектичком односу **дара** и **уздарја** (било да се ради о пантеистичкој, било о теистичкој, било о деистичкој пројекцији). Захваљујући непрекидној међусобној иницијацији, како у сфери физичког тако и сфери метафизичког, **дарив**ање као активни принцип Његошевог етоса отјелотворује **добро** као врхунаравни принцип. О том етичком идеалу проговорио је Његош у раној пјесми "Мојему друштву на Петровдан":

"Не, ја више на Олимпу нећу,
већ се крила к њему ми не крећу,
већ предметом поезије моје -
најсветије мојој души што је -
човјек добар, душе благородне,
који има дарове природне,
биће вазда почетак и дика,
моја дика и слава велика"
(стихови 13-20).

Врлина, дакле, мора непрекидно доказивати и сопствену сврховитост и сопствену дјелотворност, будући да су еманације **добра**, на које пјесник романтичарски сензибилно реагује, утолико више потребне уколико се истовремено имају и виду све бројније и све поразније по човјеково искуство и сазнање - еманације **зла**; односно, уколико стваралачки и епско-лирски субјект мање гледају на свијет као на аркадијски миље, а више као на "гадно позориште". Стога се поетика даривања указује као важан сегмент пишчеве виталистичке, егзистенцијалне и стваралачке визије, насупрот често изражаваној песимистичкој и агностицистичкој визији живота.

За рану Његошеву пјесму "Добродјетељ", једну од осамдесетак тзв. "мањих пјесама", како их је назвао Решетар, које из неразумљивих разлога нијесу нашле на адекватно читалачко, критичарско и аналитичарско интересовање, може се рећи да припада уском кругу медитативних пјесничких остварења. За разлику од пригодне пјесме "Књазу Александру Николајевићу Галицину ", у којој је само успутно елаборирана средишна тема, у пјесми "Добродјетељ" Његош показује видне и вишеструке амбиције, тако да се ова пјесма може сматрати етимоном многих других, доцније написаних пјесама или дјелова поема и епова сродне провенијенције. Најприје, он поменуту пјесму **in extenso** посвећује једној од опседантних тема (а), потом, он у њој покушава да ријеши један од оних, аподиктички тешко рјешивих проблема (б), као и проблема који увијек подразумијевају мноштво антиномија, исказиваних најчешће у виду бинарних опозиција (в). То се нарочитом снагом очитује у квинти ове пјесме у којој су сучељени глобални симболи **мрак** и **свјетлост**, замјена за симболе **зло** и **добро**, два омиљена Његошева симбола који служе као непресушно извориште за веома разнородне поетске асоцијације и дисоцијације:

"Мрак би све њих скрио
и у свој двор мрачни
вјечно затворио
да им твоје луче
јасно не свијетле"
(стихови 22-26).

Као и сваку другу човјекову "божествену" особину, тако и **добродјетељ** Његош сматра даром неке више силе, којим је дарован приликом рођења, а који мора његовати да би постојао, опстојао и одговорио на дар вишег промисла ограниченим људским моћима (Његош то симболично назива прелажењем границе "Круга возможности" или скидањем "теготног окова физическог). Ту вишу силу или виши промисао Његош је у овој пјесми оименио ријетком и ефектном метафором - "душевно сунце". Са сигурношћу се може утврдити, у склопу општег тумачења Његошевог начина мишљења и пјевања, да је глобални симбол **добродјетељ** такође један од видова еманације "искре божествене" или "искре бесамртне", којом је дариван поета као "твар изабрана". Захваљујући том дару, он прониче у друге дарове сопствене природе, као и бројне дарове и тајне микрокосмоса и макрокосмоса, о чему пише у **Биљежници**, као и у децими Првог пјевања **Луче микрокозма**:

"Истргни се, искро божествена,
из наручја мрачне владалице,
подигни се на свијетла крила,
распали се пламом бесмртности,
скини мени са очих мојијех
непрозрачну смртности завјесу,
тупе моје отргни погледе
од метежа овог ништожнога,
уведи их у поља блажена,
у творењем освештаном храму"
(стихови 61-70).

Када је у питању сугерирани смисао, није тешко доказати да постоји потпуна кореспонденција између уводног тростишја пјесме "Добродјетељ", који смо узели као прикладан епиграф овом раду:

"Шећери божествена,
даре превисоки,
о душевно сунце!"

и истоврсне поетске идеје, али овога пута разрађене на начин који подразумијева потпуно романтичарско медитативно обликовање у децими "Посвете" **Лучи микрокозма**:

"Све дивоте неба и небесах,
све што цвјета лучем свештенијем,
мирови ли ал' умови били,
све прелести смртне и бесмртне -
што је скупа ово свеколико
до општега оца поезија?
Званије је свештено поете,
глас је његов неба влијаније,
луча св'јетла руководитељ му,
дијалект му величество творца"
(стихови 171-180).

Посматрана са становишта употребе одређене врсте поетског говора, Његошева пјесма "Добродјетељ" показује, у примарној равни значења, један од доцније често употребљаваних поступака, те се, условно дабоме, може говорити о стварању одређеног манира. Ради се, наиме, о употреби интерогативног модела поетског говора, када су у питању стваралачки обрасци, као и о бављењу тако обухватном категоријом као што је **човјек**, у сфери метафоричног исказа, односно **смисао** његовог постојања, у сфери општег промишљања. Интенционални лук може се прецизно пратити од пјесме "Добродјетељ", у којој је овај модел поетског говора само наговијештен, па до (готово) краја друге фазе стваралаштва - до појаве **Горског вијенца** (1847), у коме пјесник испољава нову снагу вербалне енергије и вербалног обликовања, будући да се ради о дјеловима спјева који су обликовани у виду логије или поетске апофтегме, тако да су они, због егзистенцијалне и духовне актуелизације и примјењивости на разне ситуације, у већој мјери намијењене памћењу него читању (тим поводом Ниче је забиљежио да онај који пише крвљу неће да га читају него да га памте за сва времена). Актуелизацијом тематике/мотивике, као и перфекцијом изабраног књижевног облика, Његош је показивао сопствену даровитост и правовремену бригу за савремену и будућу рецепцију сопствених умотвора, што на још једном плану потврђује стваралачку самосвијест овог аутентичног ствараоца.

У нешто поједностављеној слици Његош покушава да иновантно формулише (новом идејом) и метафорично обликује (новом пјесничком сликом) глобални симбол **човјек** у наредних девет стихова, који слиједе иза уводног, већ цитираног тростишја:

"Још да тебе није,
чему би се човјек
подобити мога?
И што би му било
мјест' тебе утјеха?
И без тебе би ли
он мога носити

у правоме смислу
име тешко чојка?"
(стихови 4-12).

Мада у одјељку **Горског вијенца** (стиховима 2329-2335) само варира и поетски надограђује исту смисао, Његош ипак под овом категоријом подразумијева исти онај круг синонимних значења о којима је у наведеном примјеру било ријечи (**врлина, племенитост, доброта**), што се експлицитно показује у сљедећем пасажу, такође исказаном моделом интерогативног поетског говора:

"Што је човјек, а мора бит човјек!
Тварца једна те је земља вара,
а за њега, види, није земља.
Је ли јавје од сна смућеније?
Име чесно заслужи ли на њој,
он је има рашта полазити;
а без њега - у што тада спада?",

и на још једном плану потврђује значај свевлаца, као бића по себи, и човјека као његове творевине, као бића за себе (прво биће је бесконачно а друго је коначно), на шта се односи и апсолутно поетски дефинисана мисао о односу једног и другог бића у писму Јохану А. фон Турском, писано на Цетињу, 2. јула 1846. године:

..."но благодарност је једна само искрица која
сјеца на душевни олтар, а отолен се као
електрическом
жицом преноси к ономе тко човјека овако
високо задужи".

Стваралачка самосвијест Његошева огледа се у човјеку лако схватљивој истини да аподиктичких одговора нема и да највиши домет људског сазнања представља управо сазнање о сопственим ограниченим моћима, о чему експлицитно свједочи у "Посвети", знаменитом поетолошком и поетском трактату, састављеном од двије стотине стихова, написаном са намјером да послужи као примјерен епиграф поетско-алегоријском романтичном епу **Луча микрокозма:**

"С точке сваке погледај човјека,
како хоћеш суди о човјеку -
тајна чојку човјек је највиша.
Твар је творца човјек изабрана!"
(стихови 131-134),

чиме је, мада не и хронолошким редом, логички и метафорички ефектно засвођена ова проблематика.

Како се ради о евидентном процесу апстраховања значења, Његош је, стварајући сопствени манир, истовремено показивао склоност и ка супротном процесу - процесу конкретизације појава, предмета и процеса о којима је ријеч, мада се и у другом процесу поново служи симболизацијом и метафоризацијом. У првој фази стваралаштва више је до израза долазила конкретна енергија поетског говора, а у другој фази - латентна. На оправданост и одрживост ове констатације указују првих осам и завршна четири стиха пригодне пјесме "Књазу Александру Николајевићу Галицину", који илуструју двојаки пјесников став, када је у питању поетика даривања.

У првом примјеру видан је процес уопштавања одређене идеје:

"Добродјетељ дар је велик, зна се,
чиста, сјајна, па и беспорочна,
своинствена великим људима.
С њом се диче главе и умови
и питају благородне душе;
с њом се ратај, ка цар, дичит може;
без ње с' престол и порфира мрачи
ка дворови тамнога Ереба"
(стихови 1-8),

док је у другом примјеру евидентно извјесно поједностављивање идеје, тако да је први примјер неопходан у тумачењу теоријског становишта стваралачевог, док је други примјер неопходан у анализи примјене теоријског начела у књижевној пракси:

"Природа те, добротворка људства,
св'јету дала и њем' поклонила,
на мјесто те високо припела
само добро да чиниш људима"
(стихови 18-21).

Као што се види, у оваквим пјесмотворима налазимо елементе и митолошког начина мишљења и митопоеме као књижевне врсте, те је у праву Марсел Мос када, другим поводом, тврди да сви дарови, па и дарови Природе у наведеној пјесми, имају митско, религиозно и магијско лице, односно да су сви ти дарови "обдарени животом" и да доприносе "стапању осећања и личности", односно да "размењивање дарова рађа обиље".

Преношењу општега на индивидуални план, због испуњења бројних обавеза које човјеку налаже Природа и сопствена природа, посвећен је други дио Његошеве медитативне пјесме "Добродјетељ". Да се не ради о непромјењљивој категорији Његош свједочи у стиховима који слиједе, с обзиром на чињеницу да је пјесник у потпуности прихватио сентименталистичко увје-

рење по коме се човјек рађа добар и по коме је, овога пута у складу са идејама рационализма, његов основни задатак да те добре особине, упркос мноштву супротних социјалних дејстава, сачува и развија:

"Срећан ти је онај
житељ земље мале
који може, хоће
стазом ти ходити
и створењу себе
подобну, приличну
твоје благородне
и велике даре
обилно сипати".

(стихови 33-41).

Као што се из наведеног примјера види, ни сам стваралац није у стању да сасвим разријеши однос дародавчевих права и обавеза даропримца, али се на основу анализе цјелокупног Његошевог опуса може закључити да и ту постоји принцип равнотеже (или "равновјесија" како сам каже у **Биљежници** - "Ти, који си дао равновјесије свјетовима", стр. 143), будући да се у принципу равнотеже истовремено огледа и принцип праведности (под њим се подразумијева: **милостивост, великодушност и дарежљивост**). Даривањем и узвраћањем дарова умножавају се материјална, морална и духовна добра, те се тај процес одвија у кругу, у коме се огледа принцип узвратности и међусобне зависности. У овој врсти умотвора пјесник не жели да се ангажује само интелектуално и креативно него и емотивно, јер у пјесмама ове провенијенције, а особито у тзв. "мањим пјесмама" Његош у романтичарском маниру увијек непосредно исказује и своја осјећања (она су у поетици даривања дефинисана као **"Expression obligatoire des sentiments"**).

То је нарочито видно у интимистичким и пригодним пјесмотворима, као и у низу лексема које употребљава или чију употребу подразумијева (дар, уздарје, благодјеј, подарак, милодарје, благодат, хододарје, благородан, благодатан, благодарност, прикладност, погубни дар, мито, залог, завјет и мноштво других), јер је њима отјелотворено лично право, стварно право и уговорни морал друштва коме субјект припада. Као аутентичан стваралац широких видика, са знатно обогаћеним животним и стваралачким искуством, Његош се не заварава могућностима које пружају једносмјерне или поједностављене солуције. Само у том контексту може бити схваћен један од многих филозофско-медитативних пасажа записаних у **Биљежници**, у коме сасвим искрено, као да пише само за себе, свједочи о постојању низа противрјечности, као и о постојању низа интимних дилема:

"Неко је на овај свијет дошао на пир, а неко на сиромашку умјереност, али све је исто. Што значи један пир кад једнакост слиједује! Истинито је овако, иако ја другојаче чувствујем"

(стр. 143).

Посматрана са филозофске тачке гледишта, ова врста људске једнакости резултат је неке скривене и човјеку непојамне силе коју Његош дефинише као Судбину или земно насљеђе.

Осим **добродјетељи**, по Његошевом мишљењу, постоји још једна "божествена шћер" ("пламен божествени"), будући да Бог у овом књижевном опусу представља "етику свемоћи", као што је исправно примијетила Исидора Секулић у хвале вриједној књизи **Његошу - књига дубоке оданости** (1951). Ради се о **мисли**. Њој је у цјелини посвећена медитативна пјесма "Вјерни син ноћи пјева похвалу мислима" (1837), из прве фазе, и позната поема "Мисао" (1844), која садржи рефлексије вишега реда и која је управо стога послужила као припрема и пролог поетско-алегоријском епу **Луча микрокозма** (1845), из друге фазе стваралаштва. **Мисао** као глобални симбол, којим су означене људске стваралачке моћи (те се човјек показује као **deus revelatus**, за разлику од врховног демијурга кога смо назвали **deus absconditus**), у медитативној пјесми обавља улогу **посредника** између људи и божанства, по априорној замисли врховног демијурга и прећутном споразуму између бога и људи.

"Ти си лака хитра посредница
међу људством и међу божеством;
ти божеске с неба сносиш мисли,
предајеш их земље житељима,
и житељах с земље мисли носиш,
предајеш их свега владјетељу
и житељма неба високога"

(стихови 24-30).

Осим посредничке улоге, мисао обавља још неколике функције. Најприје, она као "божествени дар" повезује збивања "ван памтивијека" са збивањима која се памте. Захваљујући њој, човјечанство је у могућности да допре до неких од праузрока и појава и да колико-толико логички повеже митолошко и библијско вријеме са савременим збивањима (а). Потом, пјесник педантно набраја све врсте међусобне повезаности са наведеним временима, карактеристике **мисли**, која без сувишних посредника упућује на њено божанско поријекло (б) и континуитет дјеловања, јер је људска радозналост бесконачна (в). Таквим опредјељењима Његош је хтио да истакне значај двије глобалне идеје сопственог мисаоног и креативног система: идеју о бесмртности људске душе (1) и идеју о стварању, способности по којој се човјек, у извјесној мјери, једначи са божанством (2), било да се ради о преегзистенцији (за коју су се залагали гностичари), било о егзистенцији, било о постегзистенцији,

међу којима је веома тешко утврдити границу у Његошевој поетици времена. На то пјесниково опредјељење свом илустративном снагом указују уводних тринаест стихова пјесме "Вјерни син ноћи пјева похвалу мислима", при чему је **ноћ**, у типично његошевском маниру, узета као лирска сценографија збивања, оквир у коме стваралачки и лирски субјект доживљавају максималну мисаону и имагинативну концентрацију, чиме се на најнепосреднији начин потврђује Исидорина мисао да је Његош пјесник "ретко великог ума и врло моћне имагинације:

"Лакокрила божествена шћери,
престижнице дјела свакојега,
преставнице ума високога,
огледало људске ваљатности,
основице великијех ћелах,
уздижнице високог Олимпа,
породнице Сатурна и Реје
и њихова умнога порода,
која даде у рукама Зевсу
свемогуће владатељство св'јета
и огњене стр'јеле и громове, -
без тебе би у мраку плакала
породница мудрости Минерва!"
(стихови 1-13).

Мисао обухвата толико широк круг значења, у покушају одгонетања метафизичких, религијских и стваралачких тајни, да је Његош сасвим у праву када је у маниру грчких митолошких представа, сматра предусловом укупних знања и вјештина којима је човјек овладао током свих цивилизација и у различитим културним ареалима:

"Ти си мати свакога заната,
све науке и свег просвјештења"
(стихови 76-77),

с обзиром на то да је пјесник као мислилац који тежи континуираном прогресу, умножавању и усавршавању материјалних и моралних добара (тако карактеристичним за његову поетику даривања) основну пажњу управо њима и посвећује (занату, науци, просвјештењу), чиме изражава лајбницовски оптимизам, моћ стварања и самостварања. Од свих божанских императива и подстицаја сопствене природе, пјесник у највећој могућој мјери цијени - нагон стварања, јер је то она покретачка сила којом је руковођен и врховни демијург и Судбина као виша сила која му претходи. На творачки нагон у микрокосмичким релацијама указују сљедећи стихови ране Његошеве пјесме:

"Тебе свагда сунце умно сјаје,
путе твоје зраке осветљају.
Ти у тренућ често основајеш
други свијет и биће природе
и течење ствари видимијех,
само кад си у храму поете"
(стихови 55-60),

док на панкосмички стваралачки процес указују средишни стихови "Посвете" **Лучи микрокозма**, при чему треба посебно нагласити чињеницу да свака од Његошевих посвета (Сими Милутиновићу Сарајлији у **Лучи микрокозма**, Александру Сергејевичу Пушкину у **Огледалу српском** и Карађорђу Петровићу у **Горском вијенцу**) представља специфичан облик даривања, веома сродан кругу пригодних пјесама које су посвећене појединим личностима:

"Човјек бачен под облачну сферу -
прима л' овдје оба зачатија?
Је л' му овдје двострука колевка?
Је л' му земља творцем одређена
за наказу какву таинствену,
ал' награду бурну и времену,
ал' расадник духовног блаженства?
Ах, ово је највиша таина
и духовне најстрашније буре -
овога су у гробу кључеви"
(стихови 21-30).

Наведени стихови непосредно кореспондирају са средишним стиховима романтичне поеме "Мисао", у којима је елаборирана иста идеја, али из друге тачке гледишта:

"Кад ми заждиш душу ватром поезије,
тад у гимне славе к своме створитељу
душа ми се топи и заигра лира;
тад ми се појаве гомиле чудесах,
међу њима станем и почнем их питат
откуд су постале и ће им је конац.
Али све нијемо мимо мене иде,
твори свету вољу, не даје отвјета"
(стихови 108-115),

при чему је Његош, вођен емпиријским искуством и интуитивним сазнањем, користио симболику круга, као што то чини и у сопственој поетици даривања.

У свим наведеним умотворима посебну пажњу Његош посвећује уводним стиховима, и, нарочито, поенти, јер је познато да она, поента, сеже увијек дубље но што се претпоставља. И у том погледу пјесник се служи митолошким начином мишљења и митопоетском сликом, било свјесно, било несвјесно, јер је одавно познато да је свака ствар "и знак и јемство богатства, магијско и религиозно начело постојања и изобиља". У Његошевој поезији, осим Бога, највећим арсеналом дарова располажу цареви и краљеви (као у бајци). Њихова моћ досеже надналравне границе, тако да је Његош правио битну разлику између оних дарова који припадају материјалном свијету (њих у облику **мита** најчешће нуде турски великаши) и оних који имају митско, религиозно или морално обиљежје.

У епској пјесми "Кавајка", први пут објављеној у Милутиновићевој **Пјеванији** (1837, стр. 323-324), ради се о неразмијењеним, али веома прецизно наведеним даровима (они припадају категорији уговорних дарова). Први су материјални дарови (у замјену за главу Мехмет нуди Були: сто дуката, три хата и три златна пусата), док су други мјешовити (Була поставља Мехмету дародавне захтеве као да је он бајковити јунак, сигурна да те захтјеве он не може испунити. Она тражи златног сокола, четири товара блага и аждају из Скадарског језера - Блата која прождире Турке). У овом сегменту свога стваралаштва Његош је укрстио реални и имагинативни (фантастични) свијет, односно, он се само у једном дијелу пјесме послужио бајковитим мотивом, док ће у другим остварењима (на примјер у раној поеми "Заробљен Црногорац од виле", 1834) чинити то у много већој мјери. Тиме се још једном потврђује богатство, разноврсност и снага његове стваралачке имагинације, као и примјереност његових умотвора разноврсним, херменеутичким и алтернативним интерпретацијама.

Радомир Иванович

ПОЭТИКА ПРИПОДНОШЕНИЯ НЕГОША

В рамках литературного творчества Петра II Петровича Негоша показана вся сложность его поэтики приподношения, необходимой для создания основных элементов его философии и психологии творчества с самых ранних, начинающих стихотворений и поэм до самых известных, которые он создает во второй фазе своего творчества: "Князью Александру Николаевичу Галицину", "Верный сын ночи поет похвалу мыслям", особенно рефлексивное стихотворение "Добродетель". В приподношении Негош видит духовное единство, диалектическое отношение приподношения и подарка в пантеистической или теистической проекции, как и физический и метафизический принцип верховного добра, доблести, света, ума и порядка. В произведениях "Горный венец" и "Лучи микрокозма" поэт связывает приподношение с вершиной смысла человечности как общего символа человеческого существования.

Поэт чрезвичайно большого ума и сильного воображения, как сказала Исидора Секулич, Негош и инстикт создания мира понимает как элэмэнт приподношения судьбы людям. В митопоэтических картинах поэзии Негоша, кроме Бога, самым большим арсеналом подарков располагают цари, короли, турецкие аги, чья мощь достигает невероятные границы, как в сказках. Богатство, разнообразие и воображение творческих произведений Негоша открываются разнородными герменеутическим и альтернативным толкованиями.

Данница АНДРЕЈЕВИЋ

НАЦИОНАЛНА ЕТИКА И КЊИЖЕВНА ЕСТЕТИКА ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА

Један од најзначајнијих српских писаца између два рата је свакако Григорије Божовић, прави косовски Андрић, кога је бољшевички буквар нашег послератног ванлитерарног суда својом идеолошком анатемом сврстао у црни досије непријатеља и у мрак укинуте српске баштине. Зато је обимно и расно књижевно дело овог писца остало готово непознато генерацијама читалаца и широкој књижевној јавности после другог светског рата, осим оних ретких који су имали издања Српске књижевне задруге приповедака Григорија Божовића штампаних између два рата, 1926. и 1940. године. Тек недавно, приштинско "Јединство" је објавило изабрана дела овог писца у три тома која је озбиљно и стручно приредио Гојко Тешић под насловима "Неизмишљени ликови", "Чудесни кутови" и "Робље заробљено", а Народна библиотека Србије и "Дечје новине" из Горњег Милановца, у едицији "Жива прошлост" "Приповетке", фототипско издање Божовићевих прича из 1924, с предговором Александра Јовановића.

Писац о коме су С. Винавер, Ј. Скерлић, М. Богдановић, А. Барац рекли своју високу оцену, уводи нови простор Косова, односно Јужне Србије, Старе Србије у српску књижевност XX века између два рата и путем својих аутентичних, крворођених ликова, описује сав државни и народни живот Срба међу Арбанасима, Турцима, Бугарима, Грцима и муслиманима. Најсвирепије трвење различитих религија, убеђења, култура и светова на малом косовском простору, уз страховито осећање права на неповредивост личног и националног идентитета, углавном се завршава трагично. Лична смрт јунака и национална херонка и трагика су у позадини свих литерарних сцена Григорија Божовића. Његово приповедачко умеће спаја све архајске вредности народне реторике с мисаоним, психолошким и документаристичким димензијама свежег, експресивног, жестоког језика и стила. Закони крви, части, достојанства и карактера сред арнаутског терора, показују да се, како вели Станислав Винавер, прошлост непрестано продужује на будућност, као тамна сенка наших предрасуда и грешака. Галерија неизмишљених стварних ликова, сходно доминирајућој теми националне етике, остварена је стилским средствима класичног реализма, али местимице с модерним сензибилитетом. Изражен ехуменски дух и атавистички однос према завештању старине, животни је подстрекач свих ликова којима је од свих осталих осећања, најна-

сушније осећање дужности према православљу, славјанству, рођеној земљи, "народној згради", љуто "држање зубима за земљу" прародитељку и сахранитељку свих егзистенцијалних покретача бића и национа. Те величине светиња људског живота стоје као барјаци испред свих људских, породичних, суседских и државних послова Божовићевих јунака.

Драма у прози овог писца увек проистиче из осећања чојства и јунаштва и осуде подаништва и притворства уз туђинску власт, уз величање личног и националног поштења, у чему долазе до изражаја принципи моралности тога доба "када се дивно умирало и окретала пушка кад је требало". Исконско осећање витештва, виша и највиша начела етике, али и мене времена и политике на тлу Косова почетком века, приказани су снажним сценама крвних освета када проговара и чиста и нечиста предачка крв. Григорије Божовић при томе приказује арнаутска злодела, али и благонаклоно описује шиптарска дела, дочаравајући их у оквиру појединих судбина као императив дедовског завета части. У томе је писац до краја објективан, јер се врло често поистовећује с арнаутским менталитетом и древним националним законима муслимана. У срцу креације таквих ликова, настаје преплет сукоба српских и арнаутских првака, који је у функцији нераскидиве симбиозе етичког и естетичког, националног и личног у литератури овог писца.

Суштина националног бића Срба - мит Косова, косовско опредељење како га је схватио Зоран Мишић[1] врло фреквентан и лајтмотивски у делу Григорија Божовића, увек има своје поетолошки функционално место и улогу у монологу јунака или ауторском коментару приче. Живот у прљавој и азијатски непријатељској Приштини, национално посланство Милана Ракића, стварање Анђелка Крстића, просветитељство Петра Костића, преиспитивање правих димензија сукоба двају националних интереса и верских непомирљивости на тлу Косова, дочарани су приповедачком димензијом која, будући да се историја понавља, бива веома блиска и данашњем читаоцу и указује на универзални карактер локалних тема Григорија Божовића.

"Да није још Грачанице с њеним оскрвљеним фрескама и Гази-Местана, који Преполац непрестано бодро поздравља низ лапску долину, човек би клонуо и обамро. Или би побегао као рањена звер, плаховито и безобзирце, с уверењем да је све пропало и да је узалудно каменити се више поред наше страшне костурнице" ("За мучних дана").[2]

Као ретко код ког писца српске књижевности XX века, у прози Григорија Божовића постоји црвена демаркациона линија повучена између умирања и васкрсавања на Косову која подвлачи идеју националне етике. Грачаница је, стога, често помињана у причама и путописима, див-грађевина, "јача од осионог Турчина и од љутог Арнаута и од дивљег Черкеза и од времена". Грачаница је божански лепа, постоји у овој прози изузетно описана, "колико

---

1 Задужбина Косова, Призрен - Београд, 1987, стр. 288.

2 Григорије Божовић "Неизмишљени ликови", Јединство, Приштина, 1990, стр. 75.

да нас опомене шта све вреди за нас" залог пламеног кајања и српског хода по мукама, заточница православног светла. Химна Грачаници, проткана кроз приче Григорија Божовића и у свим жанровима његовог књижевног стварања, је посезање за ослонцем у оквиру космичких размера косовског зла, посезање за једним од елементарних националних чудеса којима се овај национални радник борио за народни опстанак.

У причи "Оклопник без мане и страха" имамо сличне ауторске белешке тадашњег стања на Косову, опомињуће слике из којих силно и непорециво избија свеколика Божовићева брига за патње рода: "Јер време беше страшно. Младо-Турци беху одлучно наумили да нас излече од косовске бољке. Школе нам затвараху, свештенике хапшаху, виђени људи у рукама власти, а арнаутски зулум беше превршио сву меру. И сами малаксали, готово безнадно, али још упорно, ми углавном свођасмо свој посао на то да крепимо заосталу снагу једне управо луде расе на базуман отпор према завојевачу и да јој уливамо наду да је Косово њено, иако стварно од тога беше само још Грачаница, у коју се лесковачки мухаџири спремаху да ускоро затварају своју стоку."[3]

"Српска пушка очајница" је тако остала на бедему мржње која је "несретно и злокобно прескочила пут између Срба и Арнаута". Љуто време, хајдучија и безакоње, "цело Косово непрекидно гробље", нечастиви бес анималних Арнаута, као да су пренети, наравно само у тематској равни, са страница данашње штампе о Косову, указујући на трајну литературну вредност приповедачке прозе Григорија Божовића. Свођење рачуна на овом тлу траје вековима, од Лазара и Мурата, при чему би Срби желели да је све као пре Косова, поручује писац.

"Робље заробљено" је прави литерарни мајдан женских националних ликова. У већини њих, жена је хероина, главни лик, патријархална, морална, храбра, жестока Српкиња, чија чврстина карактера бива достојна какве античке јунакиње. Њена дивља лепота, душевне особине стамене националне браниteљице, изворна посвећеност роду и нагонска привржености дому, снажно избијају из ових ода мајци, сестри, супрузи. Жене у прози Григорија Божовића, чак и Арнаутке, умеју да закораче изван верских и националних међа, стављајући изнад свега дужност мајке. Канда Дељина, приткоумна јунакиња, чак и у својој ограничености зна да је Српкиња, никако Бугарка, иако јој од тога зависи глава. Јака жена и јака прича, записала је Милица Јанковић. У приповеци "Неда Селогрђанка" стара Ђурђевица се тврдо држи пред смрћу својих синова, као мајка Југовића: "Хтела је да свет види како није слабија од Арнаутке. Зашто да Турци подругљиво говоре како влашка пушка не пали? Ето нека виде да и она бије, па и одваја за причу и песму."[4]

---

3 Ибид. стр. 88.

4 Григорије Божовић "Робље заробљено, "Јединство, Приштина 1990, стр. 21.

Косовка живи научена да камени своје срце и прегорева као мајка, она стоји на мегдану националног завета, поштује прописе пушке и окршаја и опстаје по свом инстинкту у том свету "где зулум мере ни кантара нема", често се сама служећи пушком и светећи свој образ, као у приповеци "Вујка Белошева". Жена у приповедачком опусу Григорија Божовића чува сакраменте који су јој, као стубу дома и породице, остављени на савест, веру и аманет: постове и празнике, славе и свеце, саборе и свадбе, причешћа и очишћења, учење и веронауку, поштовање цркава и манастира, детиње васпитање, ношњу и фолклор, речју све српство и духовност српску. Таква је и Стојана Девичка, један од ликова који најпреданије у себи чува националну етику и оличење је моралног духа отпора пред удесом свог рода: "Постила је не за себе но за сиротињу и рају да окаје грехе наших старих, силних и грешних, који уочи Косова заборавише на бога и његове свеце и на копља бојна узимаху нафору у цркви. Сурово се богу молила, управо свађала с њим за свој народ, а мазила и умилостивљавала свеца Јанићија - то је био најочајнији и најсуровији образац Српкиње и православке у нашем крају".[5]

"Јачина тренутка и стварности брђанског нагона" су све ликове, посебно женске у приповеткама Григорија Божовића, учиниле типским представницима трпких Срба који знају стићи и утећи и на страшном месту постојати. Епска снага њихових подвига указује на дубоку личну и националну етику и хуманост уверења да "од човека нема ништа јаче на свету". Та антрополошка, моћна компонента уклапа се у естетику Григорија Божовића сјајним, додуше црно-белим ликовима. Иванка Превалчанка, колашинска кнегиња, по признању самог паше је старица храбра и одрешита у жалбама на Арнауте, на њихову лажну службу султану и вређање српских националних права. Крвавом старином нагнане да тако осећају, мисле и поступају, жене овог простора се друже с пушком, као и данашња прекалска жена на фотографији која је обишла свет јер: "Од пушке је жалост, пушком се она и надокнађује". Жене у прози Григорија Божовића су готово увек јаче од сваког бола, од свих невоља и снажније од сваке песме и њихово величање, идеализовање и духовно предимензионирање, указује на суштинску националну садржину ове литературе.

У "Приповеткама" Григорија Божовића (СКЗ, Београд, 1926) постоји и прича "Кад мртви прозборе" која такође веома илустративно показује пресудност теме националног отпора у контексту књижевне поетике нашег писца. Тај дух се мора одржавати, поручује он овом приповетком, будући да стално има као своју потивтежу окорелу, неразумну, отупљену муслиманску веру, чија острвљеност против православца јењава само на час, у току молитве: "Мало пре тога сви су узели авдес, па клечећи на коленима уозбиљили се и већ предали једном изразитом расположењу, које код њих претходи мољењу смерном и озбиљном, као да су то светитељи, или у најмању руку сурови испосници. Човек би се готово заклео да су то јагањци божји, најмекши и

5 Ибид. стр. 95.

најпитомији људи, који никад никому ни зла помислили нису, а камоли убијали зелене мартинке, не зечеве но људе, једноверинке и суседе своје, због врло ништавних разлога. А овако: само да стане као прикован од чуда и узвикне - благо овим људима које вера може да примири и упитоми било и за време молитве, кад ће већ сутра, можда, опет крваво гледати низ смртоносно модро гвоњже!"[6]

Приповетка "Када се царства мијењају" показује суштину националних интереса и сукоба на тлу Јужне Србије, апокалиптични мозаик пустошења и ратовања у овим крајевима и атмосферу ирационалне мржње која се на раскршћу ове косовско-метохијске мапе јавља приликом разрачунавања царства и државничких интереса:

"А ноћ, управо још веће, одиста беше страшно као да је наступио судњи час. Пун месец заплео се у наломљене црне тмине изнад Жљебова као опсађени јунак, па се готово не миче, но само с тренутка на тренут показује своју тужну белину да би се боље видела искаљана Дреница, њени разривени коловози и покрај њих, стравични трагови малаксале војске која је одступала на Чакор. Мртва јесења киша с одвратном лапавицом сипала је изједна, подло и нејуначки, уједначено и женски јогунасто, као да су је најмили непријатељи за новце, па је нарочито припремали и научили да освету изводи лагано, како би смрт овога који одступа била тежа, мучнија и каљавија. Рекло би се да је бегунцу пресуђено, по заслузи и неумитној коби да не умре лепшом смрћу. Као да су се договорили и тврдо зарекли Аустријанци, Арнаути и месец Новембар, да овако прође овај свима њима мрски бегунац. Ни мање ни више, но као да им је отео био по једно пространо вековно царство, праведно стечено, људски вођено, а грубом најездом отето. Онако од прилике као што су некад отимали изненађеним народима монголски богадури. Мржња, нарасла као неман, бејаше напунила и намрачила ову тешку ноћ, за један жељно чекани обрачун векова и раса да би се једном знало где је ко и чије је што. А овамо на север све до верига које ивиче опевано поље, навалили повлашћени и ободрени разбојници на православна села, па робе, грабе, пале и убијају... Као да су се људи тврдо одлучили да још ове ноћи истребе ово недавно ослобођене раје".[7]

Путописи Григорија Божовића садрже велики број лепих описа инвентивног стилисте и пејзажисте, сличних онима из претходног цитата, али и у њима преовлађује репортажни стил, препознатљив чак и у приповеткама, који својом документарношћу и фактографијом подсећа да су путописи углавном објављени на страницама "Политике" између два рата и у другим листовима и часописима и у књигама "Урезане истине", "Чрте и разе" и "Са седла и самара". Љубећи прво свој род и земљу своју, па тек онда бивајући космополит, овај писац и у путописима трага за "најскупљим српским ства-

---

6 Григорије Божовић, "Приповетке", СКЗ, Београд, 1926, стр. 58

7 Григорије Божовић, "Приповетке", СКЗ, Београд, 1940, стр. 202.

рима": људским достојанством и насушном националношћу. И у овој врсти текстова очитује се врстан стилиста. Описивање предела и људи је хомеровско, отмено, чак и кад перо умаче у крв и трагику свог народа. Заљубљен у исконског, првотњег човека и Србина, Божовић га описује традиционалним стилом, али је модернизам који је почетком века својим дахом, више у српској поезији, али и у прози, дотакао српске писце, оставио и у овом делу понеку чрту и резу. Старински, аристократски литерарни манир управо је лежао уметничком креду и трајној посвећености нацији Григорија Божовића. Тако је етичко условило естетичко, литерарно проистекло из националног, а све скупа давало снагу књижевном жићу ове прозе. Писац старог кова и расне експресивне снаге има беседу епске ширине и замаха, тврду и озбиљну, прича само ако има шта изузетно да саопшти и ако је тема дорасла величини народне етике.

Као у мрамору уклесани закони старине, обичаји озакоњени у неприкосновену моралну обавезу, често су, поред одржања националне гордости и узрок личних страдања јунака. Појединци су жртве, поручује писац, ради искупљења "најпергаментскијег куповног писма за нас", Косова и тајне његове коби, те значаја за народно име и домородни понос. Лудост је била највећа историјска мудрост, вели Божовић, а црно поприште Косова је одраз наше победе сред пораза, победе небеског царства над земаљским. Јер: "Дужност је неман. Кроз нас двојицу сувишни пут сукобљавају се две расе, два историјска закључка, оба лудо одлучна, оба божански упорита, а која искључују једно друго", каже један од јунака приче "Два мученика".[8]

У критичнијем вредновању књижевне естетике Григорија Божовића мора се рећи да му недостаје "снажан замах синтезе", како је записао Крешимир Георгијевић.[9] Доиста, у том мозаику страсти, шароликих националних и верских сукоба, носталгије за старим, сукоба Истока и Запада, преокупације националним питањима, скрајнута је у други план могућност синтезе поетике Григорија Божовића, чије су поетске деонице остале у фрагментима сјајних аксиолошких делова. Репортер и публициста, он је понегде својим узгредничарским, етнографским, фактографским описима "прогутао" уметника и разбио злато свог талента на ситан новац дневног бележења, како је за Змаја тврдио Лаза Костић.

Оригиналан стил, богата лексика, тематска свежина, горска лепота живе народне речи јачи су, често као квалитети за себе, у односу на уметничку обраду тих литерарних особина. У причама налазимо епску натегнутост, напету конструисаност, гусларску, романтичарску тенденцију, патријархалну немодерност, превазиђеност патетике чак и за оно време када су приповетке објављене, те црно-беле виолетне јунаке са жестоким националним карактеристикама, наивних ликова. Међутим, то никако не значи да не стоји

---

8 Григорије Божовић, "Неизмишљени ликови", Јединство, Приштина 1990, стр. 138.

9 Крешимир Георгијевић, "Књиге и листови", ЛМС, књ. 312, св. 2/3, стр. 408.

тврдња Слободина А. Јовановића [10] да је Григорије Божовић најбољи литерарни репрезент Јужне Србије и један од најпопуларнијих српских књижевника и настављача традиције прозе Стјепана Митрова Љубише, Јанка Веселиновића и Симе Матавуља.

Поређена с "Божјим људима" Борисава Станковића[11], проза Григорија Божовића има своје успоне и падове у вредносном смислу, али у мноштву таквих вредности варијација и домашаја, она се указује у својој исполинској величини и снази класичног пера српске књижевности, у крупним поетским потезима, у повишеном свечаном тону националне етике, у уметничком инстикту и "торжеству" херојичног и трагичног српског постојања.

Приче овога писца, "тешке од истине и садржине", "од тежине самога живота", како рече Милица Јанковић, видовито говоре о вишедимензијалним националним проблемима српског рода чија садржина и данас чува своју актуелност, етичку и естетичку, и може издржати сва аксиолошка преиспитивања. С обзиром да дуго као да није постојао у српској литератури новог доба, његова проза, већ самом том чињеницом открића и новине, добија на значају. Стил Григорија Божовића чија старинска лексика управо данас делује високо иновацијски као срећна мешавина обичне стварности и етичког идеала о њој, као симбиоза документарног и поетског евоцирања прошлости, обезбедио је његовом творцу место које је издвојено у српској литератури овога века, нарочито његовог почетка. Његове кратке приповетке, у својим најбољим примерима, показују изграђеног приповедача раскошне епске физиономије и у крањем исходу победу уметника над "работником". У свему томе језик слуша писца и повинује се природи његовог стваралачког поступка. Данас у његовој прози, осим сазнајног, откривалачког и изненађујућег дејства прича, можемо уживати и у свежем, нерабљеном, староставном, заборављеном језику Старе Србије с почетка века. Тема и миље Југа и његовог караказана које је Божовић маркирао у српској прози остају као светли трену-ци једне нове поетике простора и национа која до појаве његових тема Косова није била на тај начин позната књижевној јавности, а која се сада указује у склопу и у служби свеколике ренесансе српског културног идентитета, као важан допринос једне особене естетике.

"Наука народа и краја на којој се држи живот, држи и снагу нације за њено обнављање у свој свеструкости својој" - вели писац као велики мото свих својих прозних текстова и предтекст за прожимање етичког и естетичког, националног и литерарног. Народни мотив, мисао и мит су духовни знаци без којих ова проза не би имала свог уметничког упоришта, ни свог поетског гејзира и радијације, али су и узрок појединих слабијих литерарних домета. Синтеза те бриге за народни опстанак и препород чини Григорија Бпожовић националним радником и књижевним посленником каквог готово да не поз-

---

10 Слободан А. Јовановић, "Писци Јужне Србије", Јужни преглед, 1928, стр. 73.

11 К. Љумовић, "Приповетке Григорија Божовића", Јужни преглед, 1934. бр. 4, стр. 159

наје тадашња српска литература. Јер писац мисли да је народна моба и реч: "Наша реч и наш израз су код нас. Свет их као такве од нас чека".

Могло би се рећи да је Григорије Божовић у свом прозном опусу лучио естетичко од моралног и поетско од националног и да није био пуки, како би рекао Ниче за Шилера, "трубач морала", будући да је националне предмете у литератури сматрао "варварским укусом". Естетика прозе Григорија Божовића не произилази из морално-националне сврхе, већ их стилских вредности описа таквих тема, на местима где квалитетом књижевног облика и идејама националног идиома, транспонованим у поетски дискурс, надјачава или потире тематску материју националних питања. Непосредни интерес и тенденцију свог књижевног дела он је ставио у службу великог процеса историје и судбине свог народа у коме учествује као човек и као писац. Његова проза, с подвученом тематском и идејном основом у националном проблему, само је инструмент његове поетике. Отисак етичког и националног, послужио је као литерарни полазак, поетски медиј за целовитију књижевну представу у животу Југа и за спознавање дубљих унутрашњих веза историјског живота Срба. Његова проза одржава "естетичку грозу" (Франц Меринг) пред судбином народа у историјском рвању на тлу Косова. Свака тенденција у уметничком делу, дакле, није за осуду, већ само она која се служи неуметничким средствима. Строго подвучене границе између етичког суда и уметничког укуса бришу се у правом књижевном делу, кроз призму пишчевог аутентичког стваралачког поступка.

Класична храброст, легендарно Косово, национална вера, традиција православља, атавизам предака, српско витештво схваћено као узвишеност трагике, и све то као природно осећање, а не као докрина, то су велике теме прозе Григорија Божовића, остварене на начин достојан њихове судбоносности и веродостојности. Овај мајстор реалистичког писма не сме остати на црним страницама српске културе, ни у историји бешчашћа једног режима, у "разисторији времена" (Д. Ћосић), јер писци најбоље живе и најмоћније се чују после смрти. Сада када га имамо пред собом, свестрано прозно дело Григорија Божовића се нуди на спознање у свим својим видовима - тематском, психолошком, фолклорном, натуристичком, документаристичком, националном, стилском, поетском. Политичка догма која је стрељала писца мора бити заборављена пре него многе његове приче, јер Божовић не може бити крив пред књижевним судом. Његово дело се сада враћа језику и народу српском, а његове аутентичне вредности ситуирају тамо где и треба - у значајна прозна остварења српске литературе између два рата, која су део Сезама српских књижевних вредности.

Свој одговор Жупанчичевом питању "Песниче, знаш ли свој дуг?" Божовић је дао својим делом, одговарајући истовремено и на једно друго песничко питање, Бранка Миљковића "Да ли ће слобода умети да пева као што су сужњи певали о њој?" указујући на родољубље као класични и модерни књижевни идиом. Хоћемо ли ми знати одговорити на свој начин овим питањима и новооткривеном делу Григорија Божовића показаће време.

Даница Андреевич

НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭТИКА И ЛИТЕРАТУРНАЯ ЭСТЕТИКА ГРИГОРИЯ БОЖОВИЧА

Литературное творчество Григория Божовича, насоящего косовского Андрича, несправедливо идеалогическим и внелитературным судом ставлено в ряд упразденного сербского наследства, почти неизвестное послевоенной генерации читателей.

В "Невыдуманных образах", "Пленных рабах" и "Чудесных уголках" доминирует тема национальной этики. Суть национального существа сербов и миф о Косове очень частотнны в этой прозе; они всегда занимают свое поэтичное функциональное место и играют роль в монологе героев или в авторском комментарии к рассказу, что очень иллустративно показывает решительность темы национального сопротивления в контексте его поэтики. В прозе Григория Божовича этичное обусловило эстетическое, а литературное вытекает из национального. Существует оценка, что кое-где национальный работник и документалист почти без конкуренции в сербской литературе между двумя войнами "проглотил" работника искуства. Однако своими самыми лучшими примерами, рассказы Григория Божовича показывают зрелого рассказчика с раскошным этическим лицом чья эстетика происходит не из подлинного морально-национального предназначения, а из стилистических достоинств описания тем, где писатель качеством литературного образа и идеями превосходит и потирает тематический материал. Национальную тенденцию своего литературного творчества он поставил на службу великому процессу судьбы своего народа. Подчеркнутая национальная тематика и идейная основа - только инструменты поэтической среды художественных фактов прозы Григория Божовича. Писатель выражает этим "эстетический ужас" перед судьбой народа. Его литературное творчество возвращается языку и сербскому народу, а его достоверная эстетика помещается там, где и нужно - между значительными представителями сербеской прозы между двумя войнами и в сокровищнице сербских культурных ценностей.

ИСТОРИЈА

Никола Самарџић

ВЕЛИКА СЕОБА И СТАРА СРБИЈА

Друга турска опсада Беча (1683), којом су започели дуги и крвави европски ратови (Бечки и Морејски, који се, заједно, називају и Ратом Свете лиге против Османског Царства, 1683-1699, и Рат Аугсбуршке лиге, 1688-1697), затекла је Србе под туђинском влашћу, расејане у три државе (Османско Царство, Царство Хабсбурга и Млетачка Република) и занавек раскољене трима вероисповестима (православље, римокатолицизам, ислам). Мировни уговор из 1699. није их оставио само у измењеним границама: једнако у историји и у народном сећању забележено је да ништа није остало исто и да је судбина Србе усмерила неким новим путевима. Сплет ратних збивања из последње две деценије XVII века, који је имао свој драматични и преломни врхунац у Великој сеоби, има управо ону важност какву историјска наука, мада често сасвим нерадо, даје историјским прекретницама. У том смислу, Стара Србија је била одсудно средиште окршаја Бечког рата, и управо су средишње српске земље, Косово, Метохија и околни крајеви, претрпели најжешће потресе, а њихова историја добила друкчији ток. Од тих времена, најзад, Стара Србија се почела формирати као посебна област, у најширем и сасвим комплексном историјском смислу: три столећа наовамо, Стара Србија је једна од ретких историјских земаља Европе коју је погађало упорно и незаустављиво привредно и културно назадовање, и незадржив и окрутан геноцид једног малог и једва формираног народа над једном историјском нацијом, геноцид Арбанаса над Србима, управо на оним просторима где почивају сви српски корени.

Косово и Метохија добили су своју историјску важност и особеност тек у позним столећима средњег века. Негде на границама источног и западног света, стога и злосрећно, Срби су засновали своју цивилизацију: узвишене духовности, напредне културе и развијене привреде. Догодило се то у држави Немањића која је јачала и ширила своје границе, утемељена на, за оно време необичном, јединству свете владарске лозе, цркве и народа. Од прилике у истим временима, део Срба приклонио се римској цркви, и заједно са својом православном браћом настањеном на источној јадранској обали припао цивилизацији Медитерана; ипак, њихове везе са немањићком матицом биле су нераскидиве, јер су превазилазиле верске обзире и нискост економских интереса.

Међу најзнатнијим европским провинцијама XIV и XV века Стара Србија бујала је живошћу и богатством свакодневног живота. Тај живот био је

дубоко осмишљен у свим својим разноврсним видовима, и, изнад свега, особитом духовношћу која се увукла у све његове поре. Премда је народ био претежно сеоски, друштвени центри били су у градовима, на трговима, око цркава и у манастирима. Нигде као на Косову и Метохији, чак ни на пренасељеном европском западу, није никло толико богомоља, једнако по селима и у градовима. Сви они српски православни храмови који су одолели суровости човека и времена, и они који су остали само у рушевинама, најзад и они за које се зна само на основу писаних извора или народног предања, сведочанство су о истинској постојбини српске културе и народности. О изразито српском карактеру Косова и Метохије, и у временима после средњег века, сведочи и необична верска трпељивост, нарочито с римокатолицима, Србима или странцима. Била је то богата и густо насељена земља, света у својој раскошној духовности, прелепа у достојанству архитектуре и узвишености ликовног израза, блистава у радости свакодневнице. Спонтаности живота није сметало присуство световне и црквене хијерархије: од времена освајања краља Милутина, на Косову и у околним крајевима почели су ницати дворови Немањића, у Пећи је основана прва српска патријаршија (1346), у Скопљу Првопрестолна митрополија. Душанов чин проглашења српског царства није био случајан израз владарске сујете; његовој Србији, нарочито оној области коју данас називамо Старом, по свему је припадало царско наслеђе и наслов Трећег Рима. Онај Други Рим стењао је и издисао под похлепним стиском италијанских република, и нарочито, пред најездом Османлија.

Српске царске претензије срушиле су се много брже него што су изграђиване: изумирањем мушке лозе Немањића (1371), поразом српског племства на Марици (1371) и Косову Пољу (1389), и османлијским освајањима. До средине XV века, кад су се Косово и Метохија коначно нашли у склопу Османског Царства, Срби су покорени и обезглављени. Племство је уништено, приморано на послушност, протерано или потурчено; народ великим делом посечен, одведен у ропство или је пребегао на тле суседних хришћанских држава; градови су, насељењем турских занатлија и трговаца, добили изразито муслиманско и левантско обележје; пребогати рудници почели су се осипати; од цркава начињене су џамије, а земљом се размилели дервиши. И земља сама мењала је свој изглед; о томе нису само сведочили минарети или турске чаршије, већ и запуштеност опустелих имања, задивљалост неспутане природе, претварање оранице у пашњаке. Етнички и верски односи ипак су се најспорије мењали; Турци су најрадије насељавали градове, које су претворили у своја искључива упоришта власти, верског и привредног живота. Није нарушен ни изразит српски карактер земље; нарочито после последњег османлијског освајања, почело је видно нестајати странаца, трговаца, занатлија и рудара, осим предузетних Дубровчана.

Исто колико и османлијско освајање, Србе је, у њиховом физичком опстанку, почело угрожавати све приметније арбанашко присуство. Тек незнатна мањина у српској средњевековној држави, чак и тамо где се простире данашњи гранични појас, испрва организовани у разбојничке чете, или само као полудивљи номади сточари, Арбанаси су се почели појављивати у

српском етничком простору као насилници, пљачкаши и освајачи. Не само Арбанаси, него и сав остали народ који је насељавао простране динарске пределе где османска власт није могла убедљивије допрети, сви ти брђани били су мање или више препуштени себи и стога су се, не умејући друкчије да се организују, морали вратити првобитном родовском и племенском уређењу (управо ту су извори посебног динарског менталитета који је био понекад мало завистан од националне и верске припадности). Неизвесност и глад, који су временом ушли и у њихов генетски садржај, били су суштина свакодневнице динарских брђана и њихови главни покретачи.

Пред новим досељеницима, једнако Србима и Арбанасима, лежала је плодна Метохија и предивна косовска равница. Османлијско освајање и успостављање њихове власти Србе је на тим просторима могло болно проредити, материјално уназадити и духовно отупети, међутим, пошто су минуле прве страхоте и живот поново кренуо својим мирнијим и једноличним током, показало се да су они имали довољно крепости да опстану и прилагоде се новим условима. Снага духовне свежине код њих се сјединила с богатством духовног наслеђа које су, упркос пошастима и разарањима, понели из остатака и традиција некадашње сопствене државе. Премда је, под турском управом, страдало рударство, занатство изменило свој некадашњи изглед и сврху, а трговина прешла у руке Дубровчана, у Старој Србији се чувао изглед и дух некадашње особене српске цивилизације. Такви напори нарочито су дошли до изражаја после обнове Пећке патријаршије (1557).

У времену пре Велике сеобе Србима се, нарочито у такозваној Старој Србији, потамњујући још више свој црни одраз у међусобном преплитању, наднело неколико сенки озбиљне претње. Прво, све им је теже падала османска доминација, пошто су они, осим конвертита, почели губити неке од кључних положаја у државној управи и у војсци. Од краја XVI века, Срби су, у ратовима Османлија против Аустрије и Млетачке Републике, очигледно и готово сви, прелазили на хришћанску страну, и своје опредељење потом прескупо плаћали. Такође од тог времена, све изразитији утицај везира арбанашког порекла на Порти чинило им је дане неиздржљивим. Управо с њима била је повезана она друга зла мора која се наднела над Стару Србију. Будући да се централна османска власт нерадо одупирала племенској анархији и уопште се мало мешала у народни живот, Стара Србија постепено је постајала плен арбанашких брђана, обичних сточара-номада и одметника, мухамеданаца и католика, а њени простори обећана земља будуће арбанашке експанзије. Далеко од моћи централне управе, локалне паше све радије су живеле и понашале се одметнички; Порту понако никад није могло ганути српско страдање, а угроженост православне раје и напади на Пећку патријаршију уклапали су се у исламску суштину њене земаљске власти. Најзад, трећа српска невоља стигла је из апостолског Рима: пошто се дуго и озбиљно за то претходно припремала, Римска курија је основала своју нову институцију, Конгрегацију за пропаганду вере (1622), која је, на свом мисионарском задатку у дубинама Балкана, добила снажно упориште у Скопљу, где је смештено седиште примаса Србије. Арбанашко присуство, без обзира на то што је

добијало све изразитији муслимански карактер, добро је дошло папским посленицима; осим чињенице да су Арбанаси били најозбиљнија претња српском физичком опстанку на просторима Старе Србије, Римска курија је у њима нашла и преважне експоненте своје дугорочне балканске политике. На њих је рачунала као на људе слабе вере, које ће она првом повољном приликом превести у католичанство, у ствари чим се оствари уништење српског шизматичког упоришта на европском југоистоку.

Тешка и озбиљна криза XVII века није мимоишла ни европски југоисток. (Та чињеница заслужује посебну и обимну студију.) Прве деценије новог столећа донеле су знатну промену климе; незнатни пад средње годишње температуре донео је знатно захлађење, "мало ледено доба". Ратови који, широм континента, практично нису престајали, пре свега су водили, због свог верског карактера или омраза међу народима, уништењу недужног цивилног становништва. Најзад, као да студен, глад и насиље нису били довољни, на Европу су се обрушавале смртоносне заразе. На југоистоку су ствари пошле низбрдо и због осетног опадања османске моћи и слабљења утицаја централне власти. Први од балканских народа, Срби су почели увиђати да својим отвореним ангажовањем, а не само хајдучијом или појединачним отпором, могу допринети протеривању Османлија. Учешће на хришћанској страни у ратним сукобима на прелому векова, XVI и XVII, и, нарочито у Кандијском рату (1645-1669), били су знак новог српског опредељења.

Стара Србија постала је позорница збивања одсудних за српску судбину и за потоњу историју југоистока тек у време великог европског рата 1683-1699. Догађаји из времена Велике сеобе 1690. показали су да су Срби били спремни за претешку улогу коју им је доделила историја, онолико колико су им то снаге и незгодне околности могли допустити. Током XVII века Стару Србију нису заобишле све недаће и страхоте које су, између осталог, обележиле читаву епоху. Притисак и насиља османске администрације, нарочито локалних управитеља, и злодела појединих арбанашких одметника могли су утицати на материјално спромашење и на пад наталитета; на сву срећу, остали су непромењени демографски односи, и очврсла је нова друштвена и црквена структура. Аутономан народни живот био је гаранција народног јединства и националне самосвести, а допуштао је и еманципацију личности. У догађајима бечког рата, српском учешћу снажан и особен печат ударила су двојица српских првака: пећки патријарх Арсеније III Црнојевић и, од световних великана, гроф Ђорђе Бранковић. Биле су то истинске барокне личности, снажне и надмоћне, упечатљивог и раскошног изгледа, китњасте и далекосежне мисли. Српски патријарх био је народни вођ и добротвор, а српски гроф великаш и историк, пустолов духом каквог Срби одавно нису имали. Велика сеоба и збивања у Старој Србији, пред крај XVII века, везују се, ипак, поглавито за име Арсенија III Црнојевића.

После турског слома пред Бечом почела су, годину за годином, падати турска упоришта у Угарској и Ердељу. Од Беча до Будима, затим и до зидина Београда, Срби су, орни и наоружани, устајали против турских господара

или, већ војнички организовани, прилазили царским трупама. Освајањем Будима (1686) царске трупе сасвим су се приближиле земљама у којима су поглавито живели Срби, тако да су они у њиховим редовима постајали све многобројнији. У исто време, Срби су војевали и за рачун Млетачке Републике, у Далмацији, Црној Гори и Боки Которској, али су акције изводили претежно самостално и својевољно. За све време рата Свете лиге против Турака хришћански савезници успели су да за своју ствар придобију само Србе и нешто Хрвата. Управо тих година, отпали су и последњи од оних Срба који су служили у турској војсци, као мартолоси и војници, тако да су ти редови, пред потпуно гашење и укидање, били само успомена на славне дане турских освајања. Најзад, напустили су и сваку могућност сарадње с Портом, пошто је, после пораза код Харшања (1687), уклоњен и смакнут велики везир Сулејман-паша Мурветовић, последњи из њиховог рода који се успео у врхове османске власти. Српски прваци су схватили да је прилика да збаце османску власт која је, нарочито због сталних ратова и кризе, постала несношљива. Све чешће Срби су морали да трпе сурове мере везира Арбанаса и насиља њихових племеника који су се, користећи ратни метеж, све одважније спуштали у плодне равнице и долине Старе Србије. Зато су, нарочито после смрти Сулејман-пашине, везали своје наде за оружје Хабсбурга и Млетака, које је доносило можда не слободу, али макар подношљивије сужањство.

Немачко освајање Београда (1688) осоколило је Србе да отворено стану на страну хришћанске ствари. Кад се октобра 1689, после освајања Ниша, генерал Енеја Силвије Пиколомини обрео на простору који се данас назива Старом Србијом, у недостатку царских војника (којих је један део повео Лудвиг Баденски преко Дунава, а главнина је морала бити пребачена на Рајну против Француза), као посебан корпус царских трупа организовао је тзв. српску милицију. Међу домаћим српским становништвом српска милиција је начинила посебан утисак кад су се, средином октобра, појавили на пољу Косову. Више него сва ранија обећања или претње царских војсковођа, на Србе је, да на тристагодишњицу Косовског боја ударе на Турке, деловала појава њихове војске. Такав тренутак, показало се, једва су чекали, били су, већ, наоружани, и носили обележја која су стране очевице подсећала на она крсташка.

У српској историјској науци и публицистици дуго се расправљало о арбанашком учешћу у српском устанку из 1689. До данас проучени извори дају прилично нејасну слику о збивањима на Косову, Метохији и у околним крајевима тих месеци, првенствено због ратног метежа који је, неретко, сасвим збуњивао оновремене посматраче, они су, понако, слабо познавали и тешко разабирали замршен сплет народа и прилика које су криле дубине Балкана. Извесну збрку у српској историографији вешто су искористили историчари арбанашке националне мањине, по диктату званичне албанске историографије. Инсистирајући на учешћу Арбанаса у српском покрету, они дају прилог теорији о аутохтоности Арбанаса на Косову, преносећи данашњи бројчани однос Арбанаса и Срба у тим областима у давно минула времена. Заблуда о Арбанасима као прастановницима опасно се проткала и у српско

школство, масовне медије, некад и у државну, унутрашњу и спољну, политику, доприносећи, и код Срба и у светској јавности, несхватању суштине збивања у Старој Србији).

Крајем XVII века, међутим, Арбанаси су на простору Старе Србије још увек били само незнатна мањина. Сазнања из ономастике и топономастике, утемељена на истраживању српских средњевековних повеља, затим потоњих турских катастарских пописа, најзад и оновремени извори, поглавито западне провинијенције, али и они које је оставила османска администрација, ту чињеницу уверљиво посведочавају. Нарочито нема помена о Арбанасима муслиманске вере, поготово не о устаницима из њихових редова. Муслимани су настањивали пре свега градове Старе Србије, који су били сигурно уточиште и омогућавали им занатску и трговачку делатност, али су то били Турци и српски конвертити који су тек у потоњим временима могли постати делом албанке нације. Пред царском војском и српским устаницима они су, бежећи, градове остављали празним. (Последње деценије XVII века тако су донеле и крај процвату градова муслиманског и левантског типа, нарочито на простору Старе Србије). Најзад, већ после губитка Београда, Турци су на царске одреде и на усталу српску рају нахушкали полуномаде с пештерске висоравни и северне Албаније, чију појаву, показало се, нису предвидели ни војни стручњаци немачког цара - показало се да је немачка војска, између осталог, улетела и у осињак старих мржњи и јаких страсти која је и некадашња чврста и вешта османска управа једва успевала смирити и прикрити.

Свој освајачки поход генерал Пиколомини наставио је пошто му је остао отворен пут у скопску долину; успут га је народ славио као ослободиоца. Скопље, драгуљ левантске градске културе, спалио је 28. октобра, не би ли из града истерао кугу. Пред морију је брже боље утекао у Призрен. Собом је из Скопља повео надбискупа Петра Богданија, како би преко њега за своје циљеве придобио и католике из северне Албаније, будући да су му из Беча писали да је измењен ратни план, тако што је одлучено да се на Јадранско море избије код Скадра, преко Метохије, уместо код Дубровника. Из тадашњег рада Петра Богданија и осталих римокатоличких достојанственика и мисионара већ се могла прозрети политика Ватикана, која досеже до данашњих времена, политика подршке арбанашкој најезди, без обзира на то што је потоња арбанашка окупација Старе Србије временом добила и нека од обележја муслиманског верског рата.

Генерал Пиколомини ујахао је у Призрен 6. новембра, где га је дочекало 20.000 српских устаника, с чијим је вођама склопио уговор о војничком савезу. Пећки патријарх Арсеније III тих дана је, изгледа, боравио у Цетињу, где се спремао да преговара с млетачким провидуром. У Пећку патријаршију вратио се тек средином месеца, одазвавши се вапајима своје братије - Пиколомини је умро од куге, којој није успео умаћи, устанак је јењавао, и српски монаси су предосећали турски удар и одмазду. Пиколоминијеви последници нису умели да сарађују с виђенијим Србима и њиховим послушницима, били су крути и кратковиди, а недостатак политичке мудрости и довитљивости настојали су да надокнаде претњама и насиљем. Привремени главнокоманду-

јући, војвода Георг Кристијан од Холштајна,није успевао да обузда Немце, Мађаре и Хрвате да пљачкају и насрћу на цивилно становништво. Огорчени Срби почели су да га напуштају. Да ствар некако изгледи војвода од Холштајна покушао је последњих дана 1689, кад је у Приштини позвао к себи Арсенија III и српске народне прваке, међутим било је већ касно да се било шта поправи. Тешко болестан и озбиљно забринут, војвода је чекао новог главнокомандујућег, с незнатним појачањем, истовремено слушајући вести о новим турским припремама и о доласку Кримских Татара.

Крајем 1689. клонуле духове Османлија пренуо је и покренуо нови велики везир Мустафа-паша Ћуприлић. Пореклом из једног арбанашког рода из Анадолије, син и брат чувених везира, одлучио је да ударну снагу османских трупа повери Татарима и Арбанасима: од ових последњих јонако су потицали бар неки од турских заповедника. За сераскера је поставио Арбанаса Халил-пашу, опоменувши команданте да ће их снаћи небеске казне ако буду заборавили на свете дужности које деле сви правоверни, и све их позвао да се саберу и посвете се одбрани царства, сведеног на крајњу нужност да то чини очајнички. Окупио је и искусне ветеране да војницима у боју служе за пример и бодре их. Свој блистав и убедљив наступ Мустафа Ћуприлић је паметно утемељио и на политичком и војном савезу с Француском, једином савезницом коју је могао наћи у ондашњој Европи. Премда је такав потез био израз већ традиционалног опредељења Портине спољне политике, старог више од столећа и по, нови везир умео је из тога извући знатне користи. Француски амбасадор у Цариграду дискретно је уступио великом везиру тридесетак војних стручњака који су се, тобож случајно, затекли у Цариграду, лепим новцем придобио је хана Кримских Татара, султановог вазала Селима Гираја, да се вреднije ангажује у наставку рата.

Француско-турски савез одмах се показао на делу. С Турцима и Татарима сераскер Халил-паша ударио је на скопску област и огњем и мачем је покорио. Падом Качаника, првих дана 1690, татарска и арбанашка ордија провалила је на поље Косово. Требало је казнити рају која се дрзнула да устане и пређе под заставу неверничког цара, искаливши уз то бес због претрпљених пораза. Војвода од Холштајна препустио је читаву Стару Србију на милост и немилост освајачу. Повукао се у Ниш, где га је чекао нови главнокомандујући, гроф Фридрих Ветерани.

Пред острвљеном турском ордијом спасавао се, бекством, ко се спасти могао. Пећки паша Махмуд Хасанбеговић ударио је на Призрен, али је град затекао празан, затим је наставио према Пећи где је желео да се дочепа српског патријарха. Арсеније III је, стрепећи од пашине освете, већ био на путу за Београд, пошто је, под окриљем ноћи, тешка срца оставио своју патријаршију. Чини се да су тих дана имали највише среће сви они који су се затекли по градовима, где су прво стизале вести о турској најезди. Арбанаси су заузели потпуно опустели Вучитрн, Митровицу и Врање, и тамо се улогорили да би презимили. Пред Татарима су се повукли и Срби из Новог Брда. Српски збегови који се нису задржали по шумама и пустарама, и они који су једва извукли живу главу испод арбанашке сабље, хитали су ка Београду. Већ

средином фебруара 1690. на Порти су закључили да су Косово и Метохија поново у султановој власти.

Одмазда над неверном српском рајом трајала је читава три месеца. Била је смишљена и немилосрдна. Оновремени описи бесомучних покоља, али и потоње слике српског егзодуса, најзад и језива судбина српске постојбине, речито говоре да је у време Сеобе почео истински геноцид на простору читаве Старе Србије. Турци су тада пустили Татаре и Арбанасе да окрваве руке и једва су их успели зауставити онда кад је Порта одлучила да рају најзад помилује, како земља не би сасвим опустела.

Падом Косова, Метохије и околних области угасио се српски устанак. Ипак, Срби су, као корпус царске војске, и као хајдуци, наставили ратне операције, с још већом жестином и огорчењем, на пространом ратишту од Дрине на западу до Софије на истоку. Међутим, већ позног лета исте 1690, велики везир је са силеством војске ударио путем Ниша, који је пао почетком септембра, и наставио према Београду. За то време је неких 30.000 српских избеглица, под надзором царских официра, почело прелазити реке код Београда, склањајући се на угарско тле. Почетком октобра, само неколико дана пре него што ће Београд поново пасти Турцима у руке, наставили су свој пут до Будима и околних угарских градова, са својим патријархом и свим најзнатнијим духовним и световним прваци̂ма.

Премда су сведочанства српског егзодуса по угарској земљи остала записана потресним речима које одишу тоном трагике, народ Арсенија III био је добродошао: они су насељавали опустелу и полудивљу земљу коју је требало обрађивати и бранити од турских упада; биле су то нове пореске главе и добри и искусни војници. У то доба увек је недостајало људи - криза XVII века окончавала се управо у крвавом метежу рата на европском југоистоку.

Рат се отезао унедоглед, али у великим љутим окршајима. У Старој Србији, недуго пошто се народ прибрао и вратио свакодневним обавезама, распламсао се хајдучки рат. При том је Порта настојала да одвоји мирне поданике од бунтовника, и макар тако је успела да, за извесно време, народ поштеди потпуног истребљења. Најзад, мир у Карловцима (1699) донео је кратак предах који ће, потом, нарушити нови ратови XVIII века.

Као и њен историјски смисао, и појам Велике сеобе је, временом, постао знатно шири од онога што је првобитно означавао. У свом најопштијем значењу, Велика сеоба подразумева учешће Срба у операцијама немачких трупа против Османлија, нарочито њихов велики устанак и покрете у Старој Србији, затим слом устанка и повлачење према Београду, организован прелазак река и ход до Будима и околних угарских градова, најзад и све остале српске сеобе из времена рата Свете лиге против Османског Царства с краја XVII века; у њима је учествовало око стотину хиљада људи. У том смислу, Велика сеоба подразумева и почетак читавог српског повлачења из некадашњих средишњих области сопствене културе и државности и насељавање нових крајева.

Велика сеоба је значајна прекретница у српској историји, а нарочито је утицала на судбину Старе Србије. У прошлости Старе Србије, то се већ

показало у неколиким историјама, сасвим је лако наћи одсудне и преломне догађаје; то су, свакако били Косовска битка, пад под Турску власт, затим сеобе из 1690. и 1739. велика источна криза седамдесетих година XIX века, ослобођење 1912, најзад и Други светски рат и успостављање комунистичке власти 1945. године. У временским пространствима, омеђеним реченим преломима, која су такође историја Старе Србије, тешко је пронаћи, у читавим низовима једноличних деценија, ликова и дела који би се посебно издвојили. То је историја исписана свакодневним сузама и крвљу. Једноставно, историја Старе Србије у својој суштини је историја појава и процеса постојаног тињања и дугог трајања, прекидана драматичним обртима који су догађајима давали убрзан ток и снажнији интензитет или су их, пак из корена мењали. Зла је срећа српске историјске науке што, поглавито за раније времена, не располаже довољним изворима да би се историјски процеси прошлости Старе Србије у потпуности и ваљано испитали; појаве дугог трајања, то је одавно откривено, уверљиво и веродостојно могу се описати пре свега њиховим мереньем, и бројчаном анализом. У новијим историјама Старе Србије (*Задужбине Косова* и *Косово и Метохија у српској историји*), неколико српских историчара ипак је кренуло управо тим путем, нарочито у испитивању арбнашког геноцида над Србима крајем XIX и у XX веку.

Ратно поприште 1689-1690, које се рашчистило Великом сеобом, истински је изменило потоњу историју Старе Србије. Највећи део српских православних храмова, свете задужбине светлога средњег века, нестао је у пламену и у рушевинама. Пропала је и већина градских насеља. Обрушене су градске зидине, становништво побијено или протерано. Градови Косова и Метохије су се од живахних левантских вароши претворили у мусаве балканске касабе. Земља је остала натопљена крвљу, а ваздух крицима, вапајима и очајничким молитвама. У народном сећању остало је да се над Србе надвила сенка проклетства и зулума као казне Свевишњег, нарочито због напуштеног патријаршијског трона. Све у свему, после Сеобе ништа није остало исто. Премда посечено и протерано, српско становништво остало је у већини; празнине у српском етничком простору, убрзо после Велике сеобе, попунили су снажни и витални српски дошљаци из динарских предела. Међутим, нарочито од тридесетих година XVIII века кад је узела маха управна и племенска анархија, Срби су почели да се безнадежно повлаче пред арбанашком најездом која се, у најновије време, кобно завршила њиховим смишљеним протеривањем. Велика сеоба покренула је процес који се није могао зауставити, премда су се, у последња три века, и околности и власти мењале.

*

* *

Увек кад су смерали да изграде нову, сасвим друкчију будућност, Срби су морали посезати за својом прошлошћу. Напоредо с њиховим знатним уделом у свакодневном политичком животу, српски историчари имали су одговорну дужност да своје дело уткају у неизвесне путеве српске судбине.

Ближа научној строгости него слепом родољубљу (то је научни и морални императив којим се увек поносила), српска историографија је, на измаку XX столећа, утврдила и неке од непобитних чињеница везаних за Велику сеобу, препустивши их строгом суду своје публике и будућим нараштајима. Збивања из Велике сеобе нарочито могу подсетити оне заборавне, нејаких плећа или кратке памети, који се бесловесно препуштају греху олако се одричући наслеђа чије претешко бреме нису у стању носити. Велика сеоба била је почетак померања српског етничког средишта на север према Подунављу; велике миграције тада су се одвијале и с простора Босанског пашалука на територије које су освојили Хабсбурзи, у историјске провинције Далмације, Хрватске и Славоније. Ране које је отворила Велика сеоба до данас нису зацелиле. У Старој Србији геноцид над српским староседеоцима пред својим је коначним тријумфом, Срби показују да немају снаге и мудрости да историју преокрену. Непобитна је чињеница да је Стара Србија последња три столећа попустила пред арбанашком окупацијом, премда арбанашка доминација не одаје утисак да знатно превазилази пуку физичку присутност. Арбанашка култура није успела надвисити српску културу, исламска цивилизација није достојно заменила српску и православну; чак не показује никакву тенденцију у том смислу. Читава три столећа страном освајачу нису била довољна да тријумфом духа оправда тријумф насиља. Прелазећи у крајеве под хабсбуршком влашћу, Срби су, опет, населили опустелу земљу коју су, стекавши посебан и повлашћен правни статус, могли слободно да обрађују и бране је од турске инвазије. Свега неколико деценија пошто су се снашли у равницама Подунавља, по крвавим крајинама и приморским градовима, Срби су одужили свој нови долазак и доказали своју часну припадност европској цивилизацији: барокном културом, трговачким умећем и витешким јунаштвом.

Никола Самарджич

ДРЕВНЯЯ СЕРБИЯ И БОЛЬШОЕ ПЕРЕСЕЛЕНИЕ

Косово и Метохия до Косовской битвы были центром экономической, политической, культурной и духовной жизни сербской державы. О её величине свидетельствуют многочисленные памятники материальной культуры ценности, созданы именно в этом периоде на косовско-метохийской земле. После разгрома сербских войск и гибели сербского князя Лазара 1389 года, туркам была открыта дорога прорыва на Балканы и в южную Европу. Кроме разрушения духовного существа на эрих просторах сербвский народ под окупацией азиатско-исламского феодализма был подвергнут экономическому исчерпанию, с одной стороны, а с другой - физическому прогону, расселению и исламизированию. Приняв исламскою веру, шиптарские (албанские) скотоводские племена из горных краев насильственно захватили сербскую землю. Вследствие всеобщего насилия, начав с XV века сербы постоянно переселялись и вели отступление к северу и присоединались войскам разных держав Европы в борбах против завоевательских походов турок.

Большое переселение сербов является прямым последствием решения одной из австро-турецких воин в конце 17 века. Так как были уверенны, что победа австийской войски против турок принесет им освобождение, сербы в 1960 году массово присоединились Пиколоминиевим отрядам. Поражение австрийцев у Качаника и участие сербов в австройско-турецкой войне вызвали отомщение турок, в котором главною роль имели шиптари. Чтобы спасти сербов от полного уничтожения, патриарх Арсение III повел больше ста тысяч сербов с территории Косова и Метохии в Венгрию и Россию. Процесс переселения продолжался до конца четвертого десятилетия 18 века. Об этом как и об насилии над сербам и шиптарскому заселению Косова и Метохии существует обилие документов.

ПРИЛОЗИ

Зорица ЈЕВРЕМОВИЋ

ИСПОВЕСТИ ЂАКА МОНАШКЕ ШКОЛЕ СВ. КРАЉУ ДЕЧАНСКОМ АПРИЛА 1941. ГОДИНЕ

О раду Монашке школе у Дечанима (1934-1941), мало се зна, о броју ђака и духовних учитеља, као и о начину живота ђака у манастиру, досад није писано[1]. О историјату школства у српским манастирима који помињу и школу у Дечанима имамо невелик број наслова[2], а о континуитету школовања у Дечанима најисцрпније је писао Јагош Ђилас[3]. Дечанска школа је радила

---

1 Архива манастира Дечани је у сређивању. 1977. године Димитрије Богдановић је претресао грађу која се налазила у ормару последње келије на првом спрату Архимандрије, издвојивши документацију манастирског братства (1902-1913), са назнаком "за посебно чување". 1984. извршен је преглед исте грађе од стране Бошка Ђепића из Архива Србије и дат је предлог за њено микрофилмовање. 1988. екипа Међуодељењског одбора за проучавање Косова при САНУ (Зорица Јевремовић) и Архива СР Србије (Вјера Митровић и Вера Филиповић), ову грађу као и документацију манастира (1900-1957) која се налазила у једном ормару у самом ходнику Архимандрије, похранила је грубо разврстану у одговарајући простор нове ризнице. У исти простор пренешена је архива (XVI-XIX в.) из црквене ризнице. Међу разноликом грађом с почетка века (инвентуре покретне и непокретне имовине, уговори о закупу, пописи поклона, деловодници, протоколи прихода и расхода, пописи разних набавки) налази се и позамашан фонд докумената везан за рад монашке школе: дневници, ђачке књижице, писмени задаци, писма ученика, одјаве и пријаве и сл. Овај фонд је тек претресен, предстоји предметна и именичка систематизација, као и раздвајање грађе начелно у две одреднице (I. документи Монашке школе из манастира Раковица (1927-1932); II. документи Монашке школе у Дечанима (1934-1941)

2 Др. Владан Ђорђевић, "Грчка и српска просвета", Београд, 1896; Иван Иванић, "Српске манастирске, сеоске и варошке школе у Турској", Годишњица Николе Чупића, књига XXXII, Београд, 1913; Др. Јован Хаџи-Васиљевић, "Просветне и политичке прилике у јужним областима у XIX веку", Београд, 1928; Др. Радослав Грујић "Школе и манастири у средњевековној Србији", Гласник Скопског научног друштва", књ.III. Скопље, 1928; Живојин Ђорђевић,"Историја васпитања у Срба", Београд 1958

3 Јагош К. Ђилас, "Дечанска школа и њен рад у доба Турака", Зборник за хисторију школства и просвјете, Загреб, 1967, стр. 53-65

с прекидима, почев од средњег века до доласка Руса у манастир, 1902. године. У време бивања руских монаха у Дечанима (1902 - 1913), школа није радила.

Средином XIX века, са ширењем световног школства у овом делу Србије, и монашка школа у Дечанима почиње да поприма обележја световне школе[4]. Отварањем Богословије у Призрену 1871. године коју су похађали и монаси и богослови, школа у Дечанима почиње да губи на значају. После одласка руских монаха из манастира, 1913. године, нема података да је у Дечанима радила икаква школа.

Када је Монашка школа из манастира Раковица престала са радом 1932. године она бива премештена у Дечане 1934. године "где је њен рад прекратио Други светски рат[5]". Да ли је и колико духовних учитеља прешло из манастира Раковица у манастир Дечане, и да ли су ђаци из раковичке монашке школе уопште прелазили у Дечане да заврше прекинуто школовање, за сада нема поузданих сазнања. По грубом претресању документације која је пренета из раковичке Монашке школе у Дечане, може се устврдити да су поједини духовни учитељи из Раковице бивали у дечанској Монашкој школи, попут руског епископа Митрофана који је у раковичкој Монашкој школи био на месту управника.

Школовање у Дечанима током векова прекидано је најчешће због ратних неприлика, од страха пред турским, односно, арнаутским одмаздама. Часови прекида духовно-просветног рада у манастиру у таквим тренуцима, долазили су, природом ствари, и услед усковитланих измена физичких и духовних снага самога братства[6]. Овај рад има исходиште у потреби назначења многоструке, повратне спреге јавног, друштвеног живота средине у којој обитава извесно манастирско братство, и појединачних, личних одлука монаха и присутних манастирских привржених, у атмосфери егзистенцијалне несигурности и претећих ратних предзнака.

*

* *

Априла 1941. године и манастир Дечане је захватио ратни метеж, чиме су се само увећале присутне, вековне тензије с исламизираним Албанцима.

---

4 Државни архив СР Србије, Министарство просвете, С.Ф. бр.529/1966

5 Др. Душан Капић, "Манастир Раковица", Библиотека Православља, књ. 2. Српска Патријаршија - Београд, 1970, стр. 58

6 Несређена архивска грађа у Дечанима од после II светског рата до данас, као и хаос у некад очито сређеној архиви с почетка века, речито говори о физичким и духовним потресима на које наилази манастирско братство у постреволуционарним временима. Ту сређенију архиву (1902-1913), обрадили су руски монаси, дакле, они монаси који су лакше, "наднационално", преживљавали постреволуционарно време на Косову и Метохији после српско-турских ратова.

У општој пометњи, многи ђаци Монашке школе напуштају манастир. О томе су остале исповести у "Споменици"[7], манастирској књизи утисака, која обухвата период од 1924-1953. године. Нерегистрована је, нема обележене странице, величине А3, на корицама је утиснут назив "Споменица Лавре Високи Дечани".

По садржини ове исповести најближе су *исповедној молитви*[8]. *Поседују елементе самопрекора, кротости вере и наде у опроштај грехова због напуштања манастира у одсутним часовима по опстанак светилишта и манастирског братства, али и врло илустративне примере мотива индивидуалног, личног исказа преживљавања тренутка одлуке о напуштању свете куће кроз упућивање молитве главном симболу вере и спасења манастира, Св. Краљу Дечанском. Уз познате врсте молитве које се везују за култ Светога Краља*[9]*, ове исповедне молитве обогаћују наша знања о местима где се молитве могу исписивати у манастиру. Тиме се проширује и домен записа молитвеног садржаја са богослужбених књига, на медијски неформалније облике писане речи: манастирске књиге утисака, манастирски дневници расхода, пописи манастирске имовине, записници о поклонима верника, белетристичне књиге приручних манастирских библиотека*[10].

Својом наменом, наречена "Споменица" била је упућена онима који долазе да посете манастир, дакле, пролазним гостима[11]. Лако се опажа да све до *23. априла 1941.* године, када наплазимо на прву исповест о бежанији из манастира "Споменица" садржи уобичајене ознаке манастирске књиге утисака с разнородним, пригодним, крађим или дужим коментарима доживљаја и података о датуму посете. Тако **Архиепископ Феофан - Русский** у време седмодневне посете Дечанима (19 - 25 мая - 1 - 7 июня 1940. г.) записује:

Благодарю Бога, сподобившего меня посетить Дечанскую Лавру, поклониться ее святыням, облобызать св. мощи Короля Стефана Дечанского и совершить божественную литургию о спасении нашей

---

7 Данас се налази у гостинској соби Архимандрије ("Шареној соби") где је смештена и приручна монашка библиотека која је у сређивању.

8 Ђорђе Трифуновић, "Азбучник српских средњевековних књижевних појмова", Друго допуњено издање, Полит, Београд, 1990, стр. 163 - 164.

9 Татомир Вукановић, "Срби на Косову", књ.III. Нова Југославија, Врање, 1986, стр. 78 - 79.

10 Као вођа пројекта "Обрада дечанске библиотеке" Међуодељенског Одбора за проучавање Косова и Метохије при САНУ (започет 1987), који је подстакнуо сређивање архивске грађе из Архимандрије (1988), напипла сам на више атипичних, како молитвених, тако и других врста записа у наведеним облицима манастирске писане речи.

11 "Захваљујем се Богу, који ми је уделио да посетим Дечанску Лавру, да се помолим њеним светитељима и да целивам свете мошти Краља Стефана Дечанског и да одслужим божанску литургију за спас наше намучене Отаџбине и руског народа кога уништавају безбожници. Немам речи да изразим осећај најдубљег поштовања које доживљавам у овој древној Св. Обители!..."
19 - 25.мај - 1 - 7. 1940 г. Архиепископ Теофан - Руски

страждущей Родины и уничтожаемого безбожниками русского народа. Не имею слов для выражения переживаемого мною чувства благоговения в этой древней Св. Обители!.. [11]

Али, поред типичних записа пролазних манастирских гостију, наилазимо и на један који записује очито онај који већ дуже пребива у манастиру:

"Велико дело наше народне прошлости, данас у св. Лаври В. Дечанима оживљаше у мени непадмашна сећања, из којих избија завјет наших националних величина и светиња. Зато, скинимо са своје душе све што је пржаво, што мучи и што притискује душу нашу на земљу, јер је заиста ово свето место у коме живимо и где проводих две године као ђак Мон. шк. под заштитом св. Краља Стефана Дечанског."

1940 год.
у св. В. Дечанима.

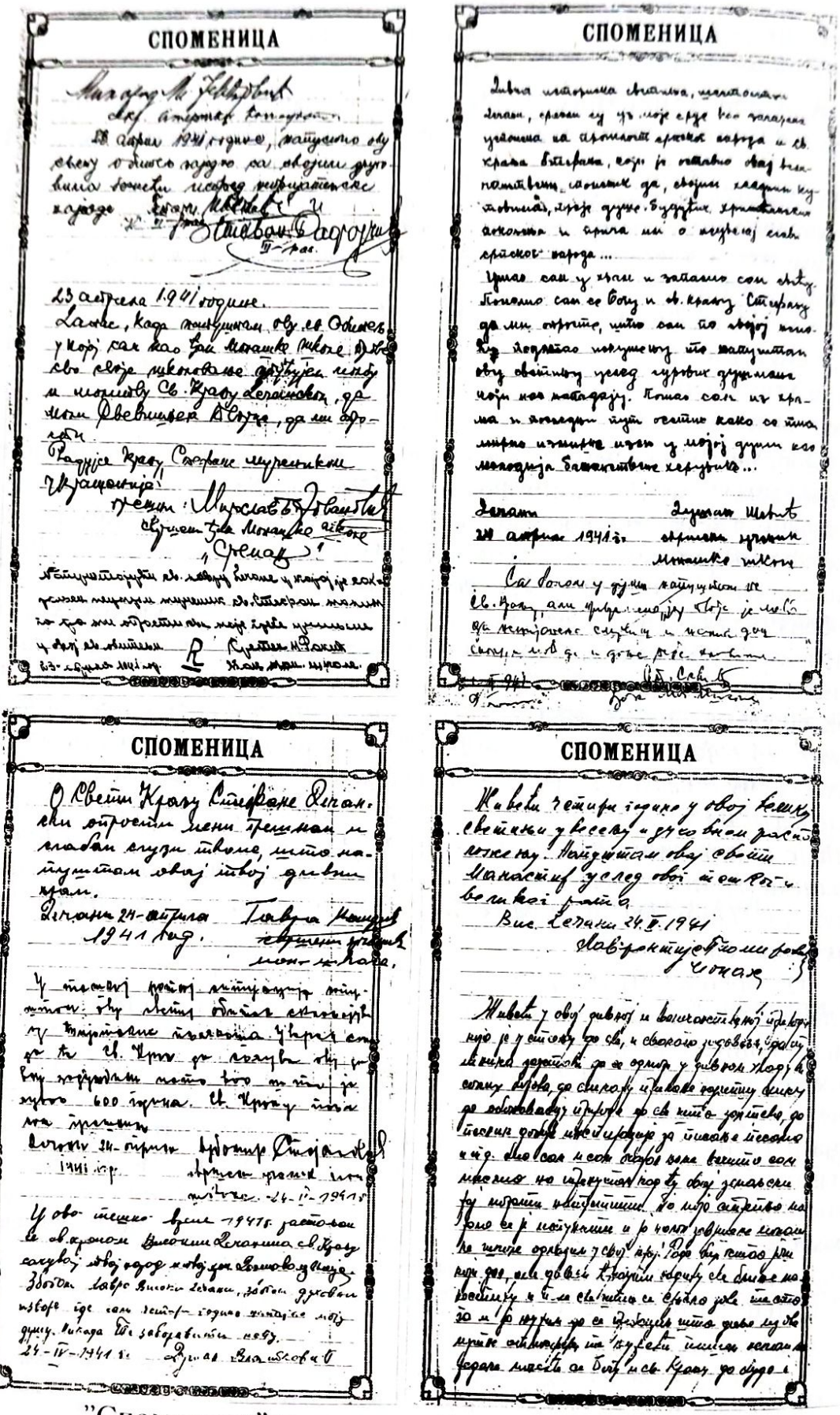
Грешни Војислав А. Танкосић
уч. II разреда.

Због чега је, и у ком часу (после литургије или, после самотне молитве у дечанском храму), "грешни" Војислав А. Танкосић имао потребу да приступи књизи утисака да би оставио писаног трага о свом тренутном духовном расположењу, можемо само да нагађамо. Извесно је, да је овом ђаку Монашке школе после двогодишњег живљења у манастиру, било природно да своју молбену исповест запише на месту потпуно доступном различитим људима који посећују манастир: верницима и неверницима, православцима и нехришћанима, странцима и Србима, мирјанима и монасима. "Грешни" Војислав, по свему судећи, *доживљавао је манастирску књигу утисака као свету књигу*[12] *- у којој је, и поред њене функционалне отворености и прилагодљивости свему и сваком ко уђе у дечански храм - загарантована светост тајне исповедања. Рачунајући на то, "грешни" Војислав је записао своје духовне осећаје и примишљања грађански уредно у првом слободном простору странице књиге утисака, после следа последње уписаних манастирских гостију ("Парох дечански, Мих. Милошевић, свешт"; "Тодор Вујић, чиновник зетске бановине").*

Отвореност структуре манастирске књиге утисака која укључује широку лепезу записа - од пуких потписа посетилаца манастира, преко пригодних, импресионистичких коментара, до молитвених исповести - потврђује се на примеру записа "грешног" Војислава који садржи само годиште ("1940 год."), а не и датум када је запис забележен. Недатирање, релативизирање значаја дана и тренутка када је писан, односно, свесно антидатирање, служи појачавању тежње записивача да властити духовни изричај смести у не-дневни, неисторијски, ванвременски контекст литургијске стварности дечанског храма у целости. Тако схваћена дечанска "Споменица" поприма својства "уцрквљене твари", посвећеног предмета, који по себи не поседује светост оближњих богослужбених књига и св. мошти дечанског свеца. Али, бивајући

---

12 "Споменица Лавре Високи Дечани" за период 1924 - 1953, била је смештена у наосу - као и данашња књига утисака на једном пригодном дрвеном постаменту, који је приснљен уз југо-западни стубац на коме је насликан Христос Пантократор са мачем.

СПОМЕНИЦА

СПОМЕНИЦА

СПОМЕНИЦА

СПОМЕНИЦА

"Споменица" манастира Дечани (1924-1953)
Исповести ђака Монашке школе 23. и 24. априла 1941.

усред наоса, надомак иконостаса, међу фрескама и св. реликвијама, овај обични, укоричени свежањ празних листова хартије намењен онима који мимоходећи храмом духом и телом додирују благословене твари и свете предмете Цркве, постаје нераздељивом честицом евхаристичне заједнице.

Уписивање у манастирску књигу утисака јесте на начин својствен верницима, последњи чин молитве у храму. Нешто што надилази обичајно право поклоничких намерника који се у њу уписују ради задовољења грађанског обзира према културно историјском објекту, што манастирски храм представља нехришћанима и људима неоткривене вере. Верници, насупрот, прилазећи овој књизи утисака богобојазно се односе према њеној форми, и њеном садржају. Сваки запис на страници "Споменице", био он читљив или нечитљив, писан било којим језиком света, вишим или нижим књижевним стилом различитом каквоћом исказаног духовног доживљаја за вернике јесте сведочанство живота храма, још једно видљиво присуство саборности Цркве.

"Кад ступате на праг светог храма, оставите за собом све светско и земаљско", каже св. Филарет Московски. Ову побожну мисао деле с озбиљношћу, и поверењем у њен заветни смисао, најрањивије они који су по годишту млади а положајем дуго везани уз манастирски храм (па тиме и за храмовну садржину у целости), попут ђака Монашке школе. *Остављајући храм а ступајући на праг светског и земаљског*, дакле, чинећи инверзну радњу побожној мисли светих отаца, они се одлучују да због те јеретичке одлуке похране своје молитвене исповеди у књигу утисака која се налази усред "дома Божијег", "где Свудаприсутни присуствује, где те Свевидећи непрестано гледа" (Ава Исаија), надомак Св. Краља Дечанског, свих светих с иконастаса, и фресака дечанског храма.

*

* *

Исповести ђака Монашке школе започињу *23. априла*, а завршавају *24. априла 1941.* Има их *једанаест*, и једна писана од стране дечанског монаха у исту сврху. Осим ове групе исповести, под назначеним датумима не налазимо уписаног ниједног новог посетиоца, нити иког ко живи у манастиру (као припадник братства или полазник Монашке школе).

Последњи датум поклоника манастира записан пре датума 23. април - 24. април, јесте 18.II.1941. Од 18.II.1941. до 23. априла 1941. нико се није уписивао у "Споменицу".

Први датум после 24. априла 1941 године, после последњег сведочења ученика Монашке школе, јесте *25. мај 1941.*

Цитирамо след једанаест исповести ђака Монашке школе, по реду, како стоје у дечанској књизи утисака а чији записи запремају пет страница "Споменице". След обухвата и исповест дечанског монаха који бежи из манастира:

> 23.априла 1941 године, напустио свету ову обитељ заједно са друговима бежећи испред непријатељске најезде.

Петар М. Ивковић уч. III раз. Стеван Радојичић III раз.

23 априла 1941 године.
Данас, када напуштам ову св Обитељ у којој сам као ђак Монашке школе провео сво своје школовање упућујем молбу и молитву Св. Краљу Дечанеком, да моли Свевишњега Творца, да ми опрости.
Радујсе Краљу Стефане мучеником украшеније!

Грешни: Мирослав В. Јовановић свршени ђак Монашке школе "Сремац"

Напуштајући св. Лавру Дечане у којој је сахрањен неумрли Св. Стефан молим га да ми опрости све моје грехе учињене у овој св. обитељи.

23. априла 1941 год. Сретен М. Ракић ђак Мон. школе

Дивна историска светиња, шетолетни Дечани, срасли су уз моје срце као зачарана успомена на прошлост српског народа и св. краља Стефана, који је оставио овај величанствени споменик, да, својим хладним кутовима, греје душе будућих хришћанских поколења и прича им о неувелој слави српског народа...

Ушао сам у храм и запалио сам свећу. Помолио сам се Богу и св. краљу Стефану да ми опросте, што сам по својој немоћи подлегао искушењу те напуштам ову светињу услед сурових душмана који нас нападају. Поштао сам из храма и последњи пут осетих како тихо мирно измирно изли у мојој души као мелодија божанствене херувике...

Дечани, 24 априла 1941 год. Душан Шевић свршени ученик Монашке школе

Са болом у души напуштам те Св. Краљу, али привремено, јер твоја је моћ да непријатеље смрвиш и нама даш снагу и моћ да и даље тебе хвалимо.

24. IV 1941 Дечани Ст. Савић ђак Мон. школе

О свети Краљу Стефане Дечански опрости мени грешном и слабом слузи твоме, што напуштам овај твој дивни храм.

Дечани 24 - априла 1941 год. Гавра Мандић свршени ученик мон. школе

У тешкој ратној ситуацији напуштам ову свету обитељ склањајући од азијатских пљачкаша. Уверен сам да ће св. Краљ да сачува ову дивну задужбину исто као што је чувао 600 година. Св. Краљу пози нам грешним.

Дечани 24-априла 1941 год. Љубомир Стојановић свршени ученик мон школе, 24. IV. 1941 год.

У ово тешко време 1941 г. растављам се св храмом Високим Дечанима св. Краљу сачувај твој народ и твој храм.

Доленовић Илија.

Због ом Лавро Високи Дечани, због ом духовни изворе где сам четири године напајао моју душу. Никада Те заборавити нећу.

24.IV.1941.год. Душан Влатковић

Живећи четири године у овој великој светињи у весељу и духовном расположењу. Напуштам овај свети манастир услед овог тешког и великог рата.

Вис. Дечани 24. IV.1941 Лаврентије Тиомировић
монах

Живећи у овој дивној и величанственој природи која је у стању да све, и свакога задовољи, да путника заустави да се одмори у дивном хладу високих борова, да сликару прикаже најлепшу слику да обожаваоцу природе да све што захтева, да песник добије инспирације за писање песама итд. био сам очаран њоме већ што сам мислио на тренутак кад ћу овај земаљски рај морати напустити. Та моја стрепња морала се је испунити и ја након завршене монашке школе одлазим у свој крај! Радо бих остао још који дан, али дивљи Арнаути надиру све ближе манастиру и пале све што се српски зове па стога и ја журим да се пребацим што даље из ове мутне атмосфере те журећи пишем неколико редака молећи се Богу и св. Краљу да буде мени и В. Дечанима у помоћи.

Данас кад се бура целим светом диже
И бесна рука долази све ближе и ближе
Кад' Арнаути са свих страна лете
Сиротињу киње рушне цркве свете
Ја остављам дивне Високе Дечане
Прости св. Краљу св. Стефане
Сачувај и спаси Високе Дечане
Сачувај чуваре вере православне
Сачувај споменик прошлости давне
Помози српском крстоносном роду
Да себи створи поново слободу!

Писано приликом прогласа независне Албаније којом су приликом у овим крајевима над Србима вршене насиља нечувена од стране Арнаута.

Милан Ј. Поповић
сврш. ђак М. школе

Још један "херцеговац-мостарац", Недељко М. Ковачина, уписује се у ову књигу, у овим тешким данима. По свршетку III-ег разреда монашке школе, с помоћ Божјом и св. Краља Стефана, примио сам монашки чин и остао у Св. Дечанима. - Грешни Монах Никандр. 24.IV.1941.

*

* *

Иако писане брзину, преузбуђено (одатле много словних и граматичких грешака), после очито дугог премишљања око одласка, по духовном савету својих учитеља и одобрења манастирског братства и самог игумана[14], ове исповести ђака решених да "пређу праг световног и земаљског", дају драго-

цене податке о збивањима у манастиру, али, и о догађајима изван манастирских зидина. Тако сазнајемо да су манастир ђаци напуштали у више наврата. По датирању исповести, критични дани су били *23. април и 24. април*. Да ли је пре и после ових дана било појединачних, односно, масовнијих одлазака, колико их је тачно било у којој групи, и да ли су се сви уписали у "Споменицу", за сада не знамо. Судећи по првој исповести (Петар М.Ивковић и Стеван Радојичић), где један ђак пише у име више њих одлазећих, из манастира се одлазило групно ("заједно са својим друговима бежећи"). Психоза око манастира је била таква да је ђаци осећају као "тешко време" (Доленовац Илија), "тешка ратна ситуација" (Љубомир Стојановић), "мутна атмосфера" (Милан Ј. Поповић). Они беже "испред непријатељске најезде" (Петар М.Ивковић и Стеван Радојчић), "услед сурових душмана који нас нападају" (Душан Шевић), "склањајући се од азијатских пљачкаша" (Љубомир Стојановић), јер "дивљи Арнаути надиру све ближе и пале све што се српски зове" (Милан Ј. Поповић). Не крију да је њихов одлазак само принудна *сеоба* - "напуштам те Св. Краљу, али привремено, јер је твоја моћ да непријатеље смрвиш" (Ст. Савић)

Да су за ову *манастирску сеобу* биле пресудне измењене политичке прилике које су донеле крајњу неизвесност не само у животу манастира Дечани, већ и у овом делу света, на Косову и Метохији, речито говори опаска на крају исповести ђака Милана Ј. Поповића - "Писано приликом прогласа независне Албаније којом су приликом у овим крајевима над Србима вршена насиља нечувена од стране Арнаута". Ова исповест тако постаје и прилог историографији косовско-метохијског терена у време II светског рата. Из ње произилази закључак да су промене у понашању Арнаута (односно Албанаца са Косова и Метохије, или, из Албаније?), постала "нечувена" прогласом "независне Албаније" која је, како је познато, подразумевала спајање територије Косова и Метохије с тадашњом државом Албанијом. У том смислу, постају јаснији устрашени описи ђака Монашке школе за оне који врше нечувена насиља над Србима у том времену ("дивљи", "сурови", "азијатски").

Метафоре "непријатељска најезда", "сурови душмани", "азијатски пљачкаши", "дивљи Арнаути" веома подсећају на сличне описе завојевача, разарања манастира и уништавања манастирског братства, какве налазимо у "Животима краљева и архиепископа српских" Данила II и његових настављача. Ово средњевековно штиво свакако добро познато ђацима Монашке школе блиско је сваком оном ко борави у манастиру, поготово манастирцима који живе на местима где су хаотичне политичке прилике често налик онима из доба надирања "непријатељских компанија" на Св. Гору, и српски манастир Хиландар[13]. Како то у својој исповести (на почетку његовог стихованог дела), дубоко проживљено представља ђак Милан Ј. Поповић:

---

13 Мирјана Живојиновић, "Житије Архиепископа Данила II као извор за ратовања Каталонске компаније", Зборник радова Византолошког института, књ. XIX, Београд, 1980

"Данас кад се бура целим светом диже
И бесна рука долази све ближе и ближе
Кад' Арнаути са свих страна лете
Сиротињу киње рушне цркве свете..."

И начин опраштања од манастира има више елемената из житија Данила II и његових настављача: "напустио ову свету обитељ" (Петар М. Ивковић и Стеван Радојичић), "по својој немоћи подлегао искушењу те напуштам ову светињу" (Душан Шевић), "напуштам овај свети манастир" (монах Лаврентије Тномировић).

Молбена обраћања Св. Краљу Дечанском у часу напуштања његовог светилишта, носе све одлике васколиког православног искуства од доба надирања отоманских завојевача у ове крајеве: "О Свети Краљу Стефане Дечански опрости мени грешном и слабом слузи твоме, што напуштам твој дивни храм" (Гавра Мандић), "Св. Краљу сачувај твој народ и твој храм" (Доленовац Илија), "Уверен сам да ће св. Краљ да сачува ову дивну задужбину исто као што је чувао 600 година" (Љубомир Стојановић), "твоја је моћ да непријатеље смрвиш и нама даш снагу и моћ да и даље тебе хвалимо" (Ст. Савић). И део стиховне исповести Милана Ј. Поповића, сачињен је по узору култних песама Светом Краљу, типичних за косовско-метохијски крај, у којима је овај светац "чувар вере православне", "споменик прошлости давне", и стога, онај који ће "помоћи српском крстоносном роду да себи створи поново слободу". У вери и нади да ће му Св. Краљ Дечански услишити молбу да својом молитвом измоли од "Свевишњега Творца" опроштај због напуштања "Св Обитељи", "грешни Мирослав Б. Јовановић обраћа се свецу химничким обрасцем, по мотивима химнографије посвећене краљу Стефану Дечанском - "Радујсе Краљу Стефане мучеником укашеније!"

Међу потресним исповестима ових по годинама младих православаца, још дечака, ни монаха ни школараца, у довољној мери с искуствима искушеника (по трогодишњем, односно четворогодишњем живљењу усред монашке заједнице, у зависности који су разред били завршили пред бежанију априла 1941), по православном проосећању за све што је дечанско, издваја се исповест "свршеног ученика Душана Шевића". Посебно, онај њен део који сажима све чинове молитвене исповеди: улазак у храм, паљење свеће, молитва Богу, молитва Св. Краљу Дечанском, потом, исповедање своје немоћи и искушења, греха због напуштања светиње, и на крају, у својеврсној елипси дато загрцнуто описивање најболније радње исповести - трена кад из дечанског храма излази с осећањем да му се у души "изли тихо мирно измирно", (то јест "свето миро" Светога Краља), "као мелодија божанствене херувике". Они који у данашње кризно доба Косова и Метохије, бивају у Дечанима по годинама слични "ученику Душану Шевићу", немају шта ни додати ни одузети овом опису из 1941, априла месеца:

"...Упао сам у храм и запалио свећу. Помолио сам се Богу и св. краљу Стефану да ми опросте, што сам по својој немоћи подлегао искушењу те напуштам ову светињу услед сурових душмана који нас нападају. Пошао

сам из храма и последњи пут осетих како тихо мирно измирно изли у мојој души као мелодија божанствене херувимске..."

Нешто од тога, мора да су "проосетили" и први потписници у истој књизи утисака, који се уписују на првом слободном простору после последње исповести одбеглих ђака. Реч је о двојици италијанских официра који као завојевачи, по својој политичкој позицији, долазе у посету манастиру.

После 24. априла 1941, пуних месец дана, нема сведочења да је ико био рад да нешта запише у "Споменицу". 25. маја 1941, испод фреске Христоса Пантократора са мачем, у манастирску књигу утисака уписују се они које би и ђаци Монашке школе и манастирско братство пре могли назвати непријатељима, но пријатељима ове српске православне светиње. Но, њихове белешке могу се са становишта православне догматике окарактерисати као исповеди "силних" који у манастирском окружју постају смиреноумни, и осећајни:[14]

"Il bel convento "Deciana" esituato in una pozizione meravigliosa ed etenuto dai padri che sono squisitamente gentili ed ospitali.
Nei suoi pressi vi e, poi, una bella donte di asqua acetosa, che vale la pena bere.
In detto convento, sino ad oggi, sono gia venuto due volte e sono sempre rimasto soddisfattissimo di ogni cosa."

Deciana, li 25 maggio 1941 - XIX.

De Marino Carlo S. Tenente Carabinieri Reali da Marano (Napoli) in servizio presso il 4 Battaglione Carabinieri Reali "Kossovo".

"La tradizionale ospitalita degli uomini che vivono in convento qui trova la piu bella espressione.
Io che sono il primo officiale italiano che ha visitato questo convento e che ha fatto quanto era nelle mie possibilita per evitarne il saccheggio, so di venire com un amico."

Deciani 25 maggio 1941 XIX.

Tenente CC. RR. Vittorio Minieri

Да би сачували манастир од уништења и братство од ропства, дечански монаси су се понашали према овим непријатељским официрима онако како саветују Свети оци у овим приликама - "Није на штети онај који трпи зло, него онај који чини зло "(Св. Јован Златоусти), "Не говори: "Осветићу се ја

---

14 "Лепи манастир "Дечани" налази се на једном прекрасном месту и одржавају га очеви који су изузетно љубазни и гостољубиви. У његовој околини налази се један лепи извор минералне воде који вреди пробати.
До сада сам већ два пута био у овом манастиру и увек сам био са свиме веома задовољан."
Дечани, 25. маја 1941 - XIX.
Потпоручник Краљевих Карабињера из места Марано (Напуљ) у служби при 4. батаљону Краљевих Карабињера "Косово"
Традиционална љубазност људи који живе у овом манастиру овде је најлепше изражена. Ја, као први италијански официр који је посетио овај манастир учинио сам све што је било у мојој моћи да би се избегло његово пљачкање, и знам да када будем овамо долазио да ће ме увек сматрати за пријатеља".
Дечани, 25 маја 1941 XIX

Поручник Краљевих Карабињера
Витторио Минијери

непријатељу" јер ми имамо Праведног Судију на небу" (Св. Нил Синајски"); "Чувајте један другога да вас сачува Господ" (Св. Антоније Велики). Нема јасније слике духовног стања једног манастирског братства у кризним, ратним временима, од оне коју даје непријатељ завојевач. Италијански официри злогласне дивизије "Косово", бивајући међу дечанским монасима маја 1941. године изражавају наду да ће их ови сматрати чак "за пријатеље". Манастирско братство је тиме, посредно, осведочило да је истрајност у вери у "тешким временима" одлучујућа. "Хришћанска победа састоји не у освети него у кротости" (Св. Тихон Задонски): "Треба мрзити и гонити грехе, а не оне који греше" (Прота П. Соколов).

Да су дечански монаси учинили све од себе да би заштитили храм, ризницу, иконе, и себе саме, указује запис у "Споменици" датован после рата, омашком уписан на празном простору странице која поседује датуме из предратне, 1939. године:

> "Шестолетни Дечани Краља нашег св. Стефана и целога напаћеног рода нашег сачувани су у овом страшном рату 1939-1945 год. великим напорима и ужасним понижењима архимандрита Теодосија (секретара блаженог Антонија Митрополита Кијевског и Галицког) и његовог братства".
>
> 15.IX.1946 г. Лазар Ђ. Бабић, вероучит. I мешт. гимназ. Бгд.

Монаси манастира Дечани за време Другог светског рата не чињаше ни мањи ни већи подвиг од оног који је описан у "Служби Светом Краљу Дечанском" Григорија Цамблака:

> "Ражежене стреле невидљивог стрелца
> што се зарине у тебе, Стефане,
> погасио јеси благодарним трпљењем
> и немоћне показао јеси,
> делима нас учећи
> да трпљењем његове нападе побеђујемо[15]."

*

* *

Један од ђака Монашке школе успео је да свлада властити немир и трпељив прими монашки постриг. Док је пред манастирским дверима надирала "непријатељска најезда" 24. априла, тог навелико бежанијског дана у Дечанима, овај младоносац поставши "монах Никандр" припомогао је истрајности братства да опстане под теретом "најезде", остављајући освету Богу. Јер, "Монах, то је човек који је одвојен од света и који је у хармонији са свим" (С. Григорије Палама). Као да је тек попикли Дечанац срцао молит-

---

15 "Србљак", Српска књижевна Задруга, Београд, 1970; "Песма шеста", стр. 339

вене мисли из "Мобеног канона Светом Краљу Дечанском" од Непознатог писца:

"Дивно је живљење твоје, блажени,
и преславно трпљење
и чудеса славна су
што их свете ти моћи учињене,
јер многи твог стада нападачи
праведно тобом казнише се.

Магла од страсти ум наш покрива,
у светлост да се гледа не допушта,
но на тебе надамо се, Стефане,
од Бога да нам дан просветљење и спасење.[16]"

Пишући своју исповест као тек "свршени ђак III разр. Монашке школе" а нови сабрат Дечана, на месту тик испод фреске Христоса Пантократора са мачем, монах Никандр молитвено испуњаваше оно што му Мачоносац с дечанске фреске поручује: "Моја је освета/Ја ћу вратити" (Сир. 28, 1; Рим. 12, 19). Његов живот као да то потврђује. При крају рата прима малу схимну добивши име Гаврило, да би одмах после рата, као политички затвореник тешко оболео од туберкулозе (стога био пуштен превремено из затвора), упокојивши се Дечанима.

Монашке судбине не познају удес, не признају усуд епохе. Попут оне "срне у узгубљеном рају", из истопменог текста-исповести о. Јустина Поповића,[17] дечански монах Гаврило духовно стајаше "крај потока сам", потока који беше одавно "поток његових суза". А онда га, како тумачи Тајну спасења Ава Ћелијски "ранише људи у срце" и место крви - "потекоше сузе".

---

16 "Србљак". Српска књижевна задруга, Београд, 1970. "Песма трећа", стр.355

17 Јустин Поповић: "Филозофске урвине". Дизелдорф. 1953. стр. 245-246.

ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ

ДУБОРЕЗ У КУЋИ ЗА СТАНОВАЊЕ У ПРИЗРЕНУ

Дрвена резба у нашој земљи потиче из времена насељавања Словена на Балкан, када су је хрватска племена пренела из своје прапостојбине. Ову вештину су временом прихватили мајстори у камену, те она у знатној мери утиче на богате облике украшавања, профилације и декорације широм наше земље, а нарочито на тлу Далмације и приморја. Крајем XII и у XIII веку овакав начин декорације у камену прихватају и рашки владари примењујући је на својим црквама - храмовима.

Основни мотиви орнаментике и профилације у камену су преплети, биљна орнаментика и зооморфни облици, који се као израз уметничког и занатског умећа јављају код архитектонских објеката на вратима, прозорима, парапетним плочама олтарског простора, саркофага, на венцима, стубовима и пиластрима. Овакав начин украшавања у камену јавља се код монументалних нарочито сакралних архитектонских објеката, док је код кука за становање дрво било један од основних грађевинских материјала грађења и украшавања.

Најстарији очувани делови дубореза у призренским кућама за становање потичу из XIII века (кућа Хусеин Шех-Заде), некада звана кућа Муса Ефендије. Старији назив ове куће помиње арх. Б. Којић у својим истраживањима старих градских кућа на Косову и Метохији.[1]

Вештину дуборезачког заната у Призрену развили су мајстори из Македоније, из Дебра и његове околине. Приликом боравка у Призрену где је радио дуборез у кући неког богатог Турчина, мајстор Петар Филиповић из Дебра је израдио и један дрвени крст са Христовим распећем за цркву Св. Ђорђа у Призрену.[2] Крст је био смештен у цркви Ђорђа Руновића, властелинској цркви из XIV века, такође у Призрену.

На крсту урађеном 1829. године резбар Петар Филиповић усекао је и следећи напис:

> Свимти Кресть ѳ святого Георгия награди се ѳ време епитропа Тода мутавчиа ѳ Призрень.
> Зографь грешень бисть Петар Филиповить от Деборь.

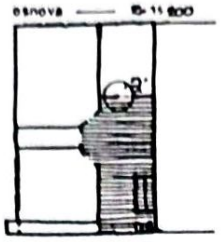
---

1 Арх. Б. Којић: Стара кућа у Баковини, Пећи и Призрену, Гласник Скопског научног друштва, књ. XV-XVI, 1936. год.

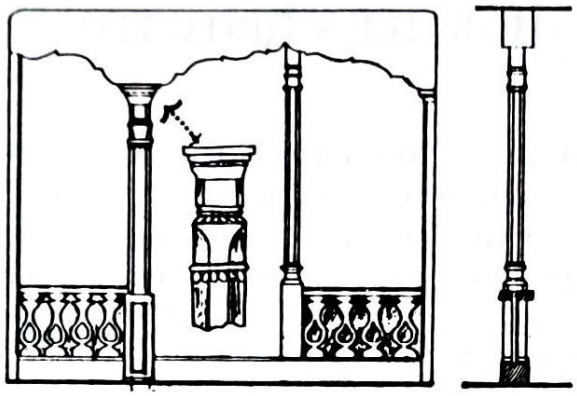
2 П. Костић: Црквени живот православних Срба у Призрену и околини у XIX веку, Бгд., 1928. г., "Народна мисао".

PRILOG 1

DETALJ „PREDVAJANJA" HOLA I „DIVANHANE" GRAĐEVINA KUĆA/
R-1:25 (PRILOG Br. 1)

IZGLED

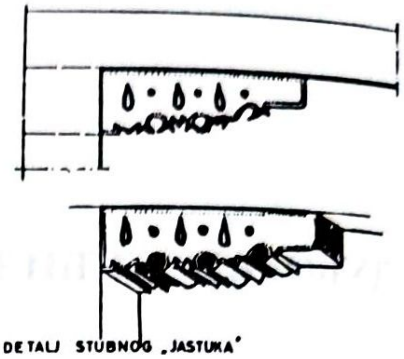

PRESEK

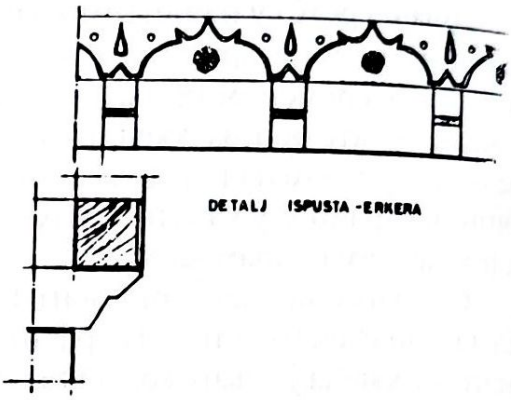
OSNOVA

PRILOG 2

DETALJI REZBE NA ZGRADI U UL. K.MARKSA BR. R-1:10

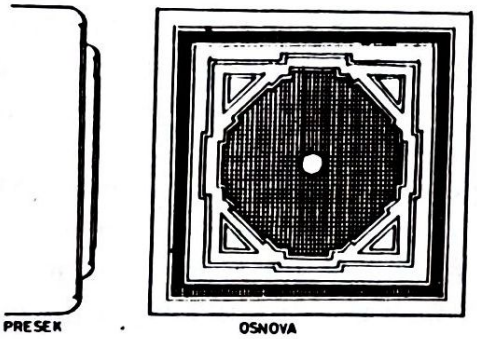
DETALJ STUBNOG „JASTUKA"

DETALJ ISPUSTA - ERKERA

PRILOG 3

TAVANICA U KUĆI D.TUCOVIĆA br 36
R-1:50

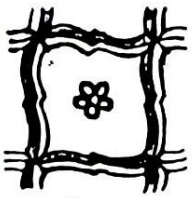
PRESEK

OSNOVA

PRESEK

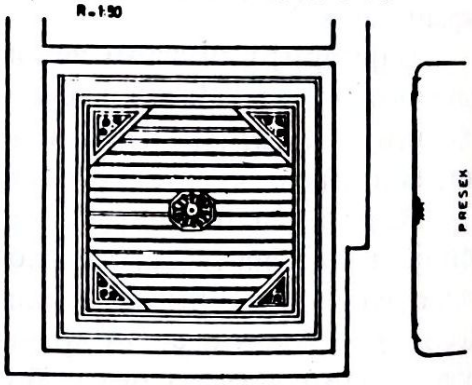
DETALJ- R-1:20

DETALJI - R-1:2

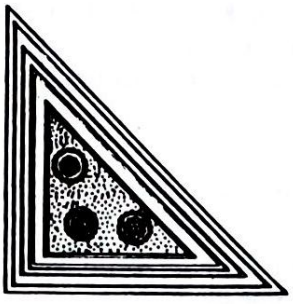
PRILOG 4

TAVANICA U KUĆI UL. NARODNO OSLOBOĐENJE br.
R-1:50

PRESEK

PRESEK

UGAONI DEO R-1:10

CENTRALNA ROZETA R-1

Совершил се и дерво и писмо и злато грошна 500.

1829 мъсяць априль 5.

Резбарским занатом у Призрену бавили су се и кажњеници смештени у старим градским казаматима на Кальаји. Мада писаних података о резбарима - затвореницима нема, према наводима Др. С. М. Ненадовића било је живих сведока који су посведочили[3] те податке а потврдио их је и аутору овога текста 1982. године тада још живи потомак наследник куће Шаип паше у Призрену. По његовим речима, ову кућу саградили су мајстори из Македоније (место не наводи). Исти мајстори су, притом, радили и на дуборезу, на таваницама. Исто тако, постоје индиције, писаних докумената нема, да су се дуборезачким занатом, мада ређе, бавили и домаћи мајстори. По казивању данашњег власника куће С. Каралејића (у ул. Д. Туцовића бр. 36), таваницу ове куће израдио је Стеван Каралејић из Средачке Жупе.

Дуборез се јавља скоро у свим старим кућама за становање у Призрену. Међутим, његов развојни пут и разноврсност лакше је пратити код богатијих кућа, јер куће сиромашнијих грађана, претежно Срба, из времена турско-османлијске владавине имају врло једноставан и скроман дуборез. Већу уметничку вредност дуборез, који је до данас сачуван, има код старијих кућа, из периода прве половине XIX века. Уметнички домети су највише зависили од талента самог мајстора и економске моћи власника. Дуборезачки детаљи настали почетком XIX века су знатно китњастији и богатији од оних који су настали крајем XIX, када кућа у целини, па и у ентеријеру поприма нове изражајне архитектонске елементе, док се дуборезачки елементи и украси губе.

Тада се јављају веће висине одаја, прозора и врата, полихромност зидова, бојене таванице од дрвета, штуко пластика и комбинација штуко пластике и дрвета.

Вештина грађења кућа за становање и вештина њиховог украшавања у Призрену имају ендемске облике минулих култура и цивилизација. Оне су наставак традиција од касно античких храмова и палата, византијских и рашких култура и архитектура, иако су то једва приметни трагови на детаљима кровних венаца, парапетних ограда, портала и прозора.

Основна обележја

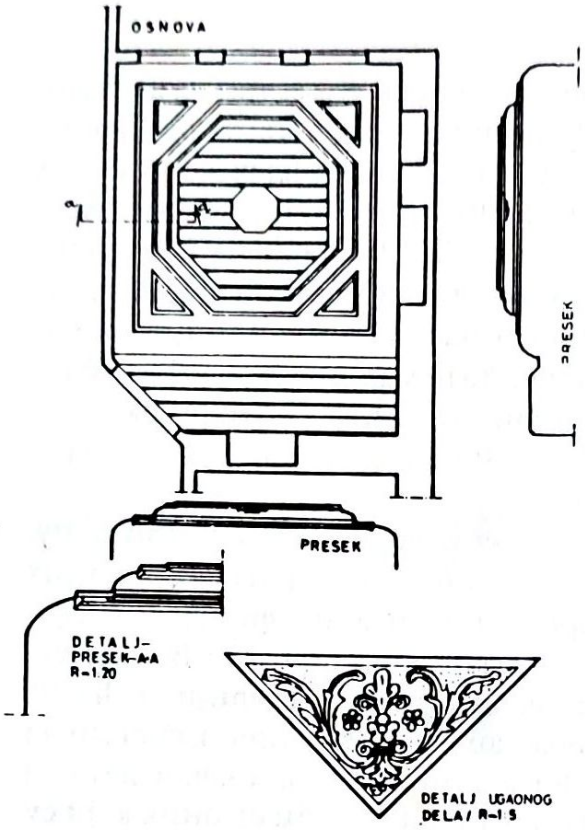
Сачувани примерци дубореза у Призрену су углавном из XIX и прве деценије XX века. Имајући у виду врсту дрвета од кога је израђиван, време настанка, мајсторе и њихово порекло, очигледно је да је настао и развио се под одређеним утицајима. Међутим, поред очигледних утицаја, има и оригиналне одлике и специфичности.

---

3 Др С. М. Ненадовић: Призренске таванице, Гласник музеја Косова, 1956. год., Приштина

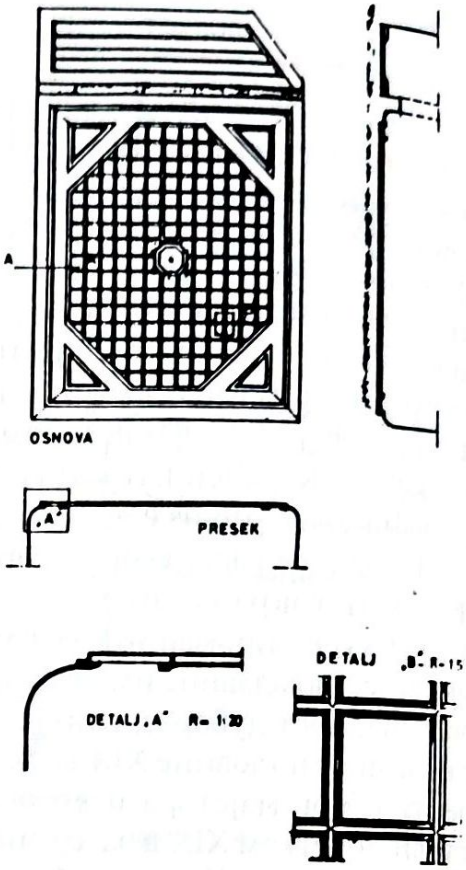
PRILOG 5

TAVANICA U KUĆI A.ŠURDIĆA
R=1:50

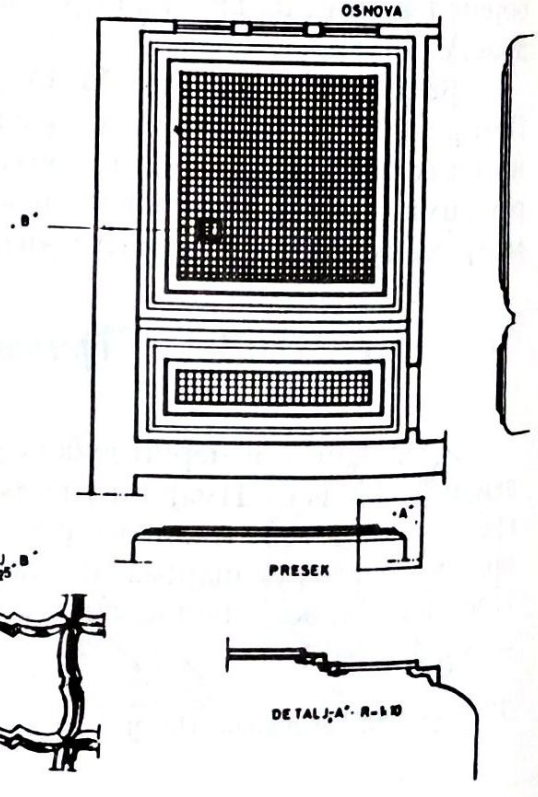
PRILOG 6

TAVANICA U KUĆI U UL. M POPOVIĆA BR.
R=1:50

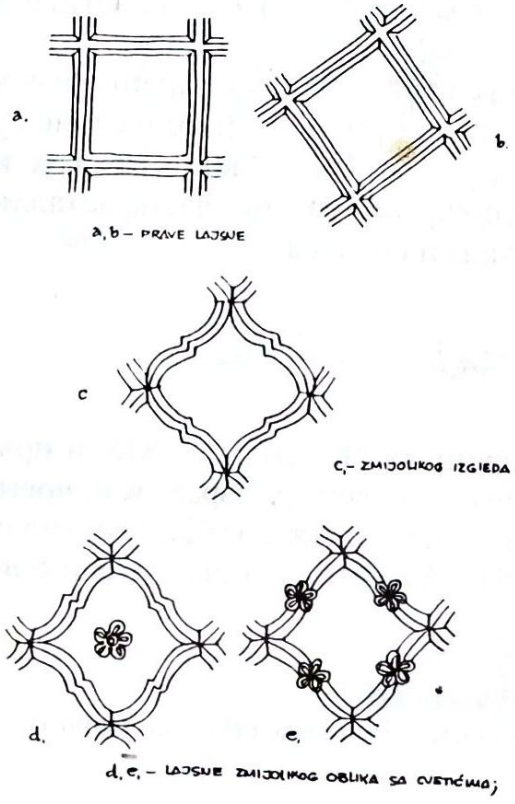

PRILOG 7

TAVANICA U KUCI ANTE SIMONOVIĆA br.8
R=1:50

PRILOG 8

Дуборезачку вештину у Призрену највише су развили резбари са стране, пре свега из Македоније, претежно Срби и исламизирани Срби. Током вишевековне османлијске владавине, у Призрену и околини, вештину грађења, а мање украшавања, гајили су и дошљаци, из северних крајева Грчке, у народу звани - гоге.

Анализом сачуваних делова и детаља дубореза у овим кућама уочене су неке карактеристике и обележја. Запажена је тежња ка стварању униформних облика који се јављају истовремено у многим кућама, што иде у прилог чињеници да су се ти облици развијали преко организованих дружина и занатских радионица. Склоност овој вештини и данас постоји у овим крајевима и у Македонији (Дебар, Охрид) где постоје дуборезачке радионице. Украсне лајсне змијастог облика, цветићи, угаоне украсне даске, централне розете, били су радионички готови елементи које је власник куће набављао са осталим деловима таванице. Основни елементи у стварању представе и композиције су стилизована биљна орнаментика - лишће, цветови и понегде плодови, затим украсне лајсне, обичног, равног, или змијастог облика. Овакви облици се прикивају на хоризонталне површине таваница, код јуклука, долапа и врата. Међутим, постоји и други облик дубореза који опонаша класичне облике на стубовима, "јастуцима" и код равних архитравних греда. Ту су приметни облици орнаментике, а пре свега пластике са касноантичких храмова, облик стубића и парапетне ограде (цртеж 1).

У неким облицима резбе нарочито код такозване плитке резбе, која је најчешће присутна код профилације конструктивних елемената ових кућа, стубова и греда (цртеж 2) јавља се украшавање оријенталног обележја, понегде и стилизован јеврејски знак као, на пример, на фасади куће Хусеина Шех Заде.

Дуборез у кућама за становање у Призрену је једна складно укомпонована целина, без сувишних детаља и лажне китњавости, то је украс који даје оригиналан печат унутрашњости кућа и са посебном архитектонском и уметничком вредношћу.

Врста дубореза и његова примена

Дуборез се јавља као елеменат украшавања већ формираних елемената архитектонског склопа, затим као додатни елеменат - украс и као целовит елемент или детаљ у некој функцији. Дуборез као елемент украшавања, односно допуна формираних делова архитектонског склопа куће за становање, најчешће се јавља на таваницама. У зависности од места и композиције плафона и одаје прикивају се лепо обрађене лајсне, цветићи између њих или на њима и угаоне украсне плоче (цртежи 3, 4, 5, 6, 7).

На цртежу 8 приказани су облици украсних лајсни, најважнијег елемента и украса таваница, јер их на свим таваницама има у неком од приказаних облика. Лајсна се обично јавља у два облика: равна, једноставно профилисана и змијасто повијена. И један и други облик у односу на странице плафона -

PRILOG 9

CENTRALNA ROZETA U UL D NERIĆ br 37
R=1:5

PRILOG 10

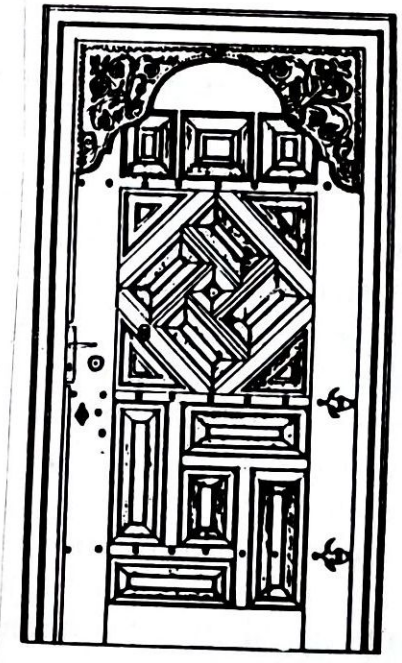
UGAONI ZAVRŠETAK TAVANICE U KUĆI
UL DRAGICE NERIĆ br 34

R=1:5

PRILOG 11

VRATA OD "MUSAFER SOBE" — KUĆA U UL
DRAGICE NERIĆ BR.92 / R=1:10

таванице могу бити постављени под правим углом или под углом од 45 степени, односно дијагонално. Лајсне змијастог облика се раде од краћих или дужих комада, или, пак, само од краћих, када образују ромб. На лајснама, или у средини поља које стварају (квадрат, ромб), прикивају се цветићи са пет латица, што таваници даје посебну лепоту.

Розете су детаљи таванице обрађени на више различитих начина, од најједноставнијих профилисаних лајсни, до високе уметничке и занатске обраде (цртеж 9).

На њима се истичу мотиви биљне орнаментике и обрубних геометријских трака најчешће осмоугаоног облика (цртеж 9), или у облику круга (разноврсност облика композиција розета могу се сагледати на цртежима 3, 4, 5, 6 и 7).

Један од најлепших примерака кружне розете остварен је у кући Али Даута која је, на жалост, скинута заједно са осталим деловима таванице и однета из Призрена. [4]. Цртеж 10 приказује облик угаоног детаља таваница у дуборезу. Ови, међутим, елементи могу се наћи и у једноставнијој обради од профилисаних равних лајсни и дасака (цртеж 3).

Високо занатски и уметнички обрађен детаљ дубореза среће се и код унутрашњих врата и долапа, док се као целовит елемент, обично стуб или греда у функцији конструкције, мења као украс, јавља код предвајања простора хола и диван - хане собе и улаза у амамџик.[5] Стубови и греде су код ових примера од "тврдог" дрвета, храста, или букве (цртеж 1).

Таванице

Таванице као најлепши детаљ унутрашњости призренских кућа издвајају се лепотом и када су најједноставније обрађене у облику "шише" [6] тавана. Истраживања старе архитектуре у Призрену др С. М. Ненадовића, З. Петровића, Р. Финдрика и Б. Миленковића указала су на изузетну вредност уметничке и занатске обраде таваница, а посебно се издваја студија о призренским кућама[7] др С. М. Ненадовића.[8]

Најлепши примери таваница у овим кућама су у гостинским собама, на турском "мусафир" собе - оде[9]. Ово се правило поштује у свакој кући и тамо где на таваницама нема дубореза, већ је обичан-шише таван, јер и код овакве таванице има разлике у квалитету и лепоти.

---

4 Исто

5 Амамџик - на турском језику купатило

6 Шише таван, таваница - плафон од рендисаних дасака

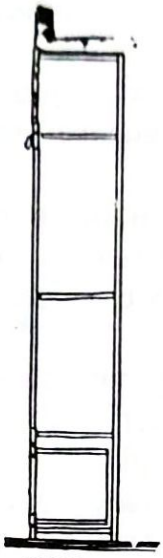
7 Др С. М. Ненадовић: Кућа у Призрену, Старине Косова, 1961. год.

8 Исто као 3

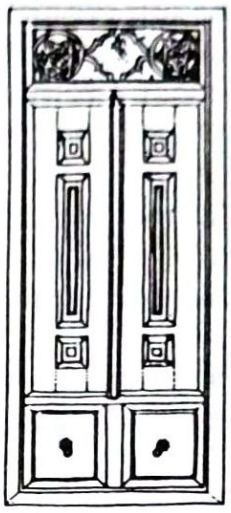
9 Мусафир ода - гостинска соба на турском

PRILOG 12

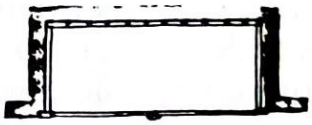
DOLAP U KUĆI U UL. D. NEKIĆ br 37
R. 1:10

PRESEK

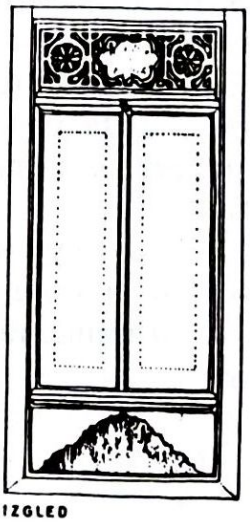
IZGLED

OSNOVA

PRILOG 13

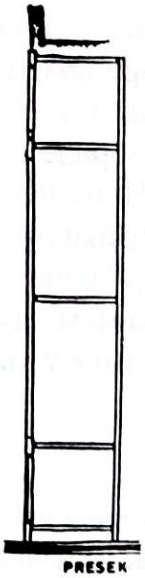
DOLAP U KUĆI U UL.D.NEKIĆ br.37
R-1:10

IZGLED

OSNOVA

PRESEK

Таванице се могу типски сврстати по начину обраде елемената, по врсти материјала од кога су направљене и по облику - диспозицији основе.

Богато изрезбарена таваница у народу се другачије назива "ђул[10]-таван", назив потиче од цветића - ђула који се прикивају на таваници. Високо уметнички и резбарски обрађене ђул - таванице имају и разноврсне карактеристичне детаље и облике (цртежи 4, 5, 7). Таваница у комбинацији и облицима који су произашли из основа одаја су такође карактеристика овог првог типа.

По врсти материјала који је примењен таванице се могу поделити на два основна типа: таванице од дрвета и таванице од дрвета и штуко пластике.

За израду таваница најчешће се употребљава чамово дрво, а за украсне елементе - розете, лајсне и угаоне даске - липа, или орах. Таваница у комбинацији са "штуко" пластиком (цртеж 5) је нешто новијег датума. Површина у штуку најчешће је бојена плавичастом, или розе бојом, као и зидови, тако да у комбинацији са дрветом на таваници и зидовима (рафови, долапи и јуклуци)[11] делује лепо и освежавајуће. Посебно се издвајала лепотом кућа Шаћр аге Нишлије (у улици Раде Кончара) која је, на жалост, пре шест година изгорела у пожару до темеља (сачувана је само документација о овој грађевини), њене таванице су биле полихромно бојене, вероватно због једноставне обраде у дрвету, чиме се желело постићи посебан ефекат.

Таванице имају више различитих облика основа најчешће правоугаоног, или квадратног, у чије се основе уписује осмоугаоник. Често су подељене у два дела, на пример, у гостинским собама - одама, када имају "предвојник" код улазних врата по поду који се одражава и на плафону (цртеж 6). Изнад већег дела одаје, таваница је правоугаоног или квадратног облика, док је код улазног - мањег дела правоугаоног облика и често једноставније израде.

Врата

Поменућемо и врата на којима се јављају детаљи резбе и дубореза. Важно је истаћи да су унутрашња врата у овим кућама некада била облагана чистом кожом. Један такав пример врата сачуван је, иако оштећен, у кући породице Гражда. Данас се уместо коже употребљава скај који има практичну - изолаторску и покривну улогу код дотрајалих старих врата.

Кожа се доста често комбиновала са изрезбареним надвратницима и посебно уметнутим лучним даскама, где је облик лука полукруг са увученим или избаченим ослоним тачкама што представља исламско архитектонско обележје.

Дуборез на вратима је веома леп детаљ ентеријера у овим кућама, на жалост, мало је сачуван. На вратима се јавља на надвратнику или додатном

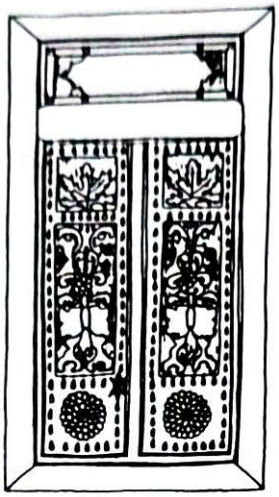
---

10 Ђул - цвет на турском

11 Раф-долап-јуклук: раф, мањи плакар, већи плакар за постељину

PRILOG 14

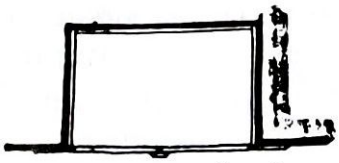
DETALJ DOLAPA
R= 1:10 / UL N Pivl 23

izgled

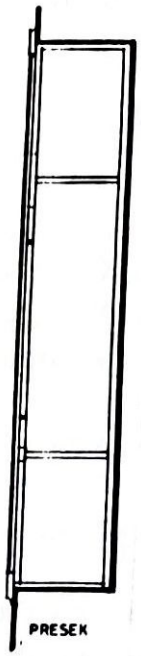
presek

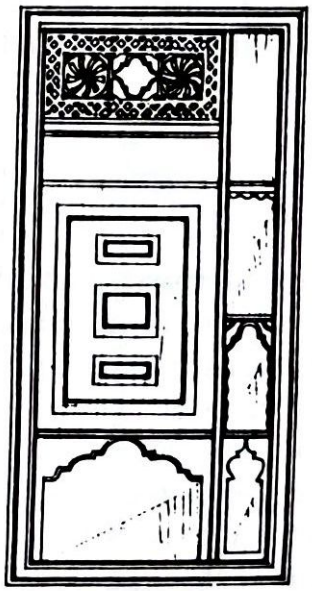
osnova

PRILOG 15

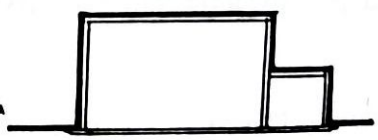
DOLAP U KUĆI U UL. S SURČEVICA BR. 5 / R=1:10

PRESEK

IZGLED

OSNOVA

лучном уметку, редак је пример на крилу врата (цртеж 11). Обрада се састоји од лучног - чеоног дела чија је форма веома слична облику лукова у оријенталној архитектури.

Долапи

Долапи су саставни део скоро сваке одаје ових кућа, а нарочито су лепи и посебно обрађени у гостинским собама. Они су се радионички израђивали а затим усађивали у зидне нише, које су се формирале још код зидања куће. Нише се формирају у зидној маси дубине до 35 цм, што значи да су се могле формирати код зидова дебљине 60 до 70 цм.

Долапи су рађени од чамовог, ређе и од буковог дрвета. Посматран по вертикали долап се састоји из три дела, од којих сваки има своју функцију. Обично су горњи и доњи мањих висина, отворени, полуотворени, или затворени са исперфорираним вратанцима или без њих. Средњи део је знатно веће висине и затворен вратанцима. Дуборез на долапима је доста униформно обрађен најчешће само у горњем делу. То је, у ствари, једна или из два дела перфорирана даска, једноставних геометријских облика перфорације (цртежи 12, 13). Посебно, примерак долапа приказан је на цртежу 14, оба крила - вратанца на средишњем делу обрађена су у резби на којој су приметни трагови дуборезачког алата што указује на скромну вештину мајстора - резбара.

Долап у кући С. Сурчевића (цртеж 5) је, у односу на наведене (цртежи 12, 13 и 14) другачији (цртеж 15) и у основи и у изгледу, највећим делом прилагођен је потребама градске српске породице. У њему је посебан простор за религиозне реликвије, а форма горње перфориране, предвојне даске са двема малим розетама, веома је слична пластици у камену код средњевековних објеката сакралне природе. Осим долапа, у овим кућама, али знатно већих димензија, уграђивани су и јуклуци потпуно затворени вратанцима и без резби.

Перголе

Перголе, или преграде предвајају поједине одаје ових кућа, или су у вези са њима. Оне сачињавају функционалан и леп детаљ ентеријера. Осим дискретног предвајања простора хола спрата и диван хане[12], улазног дела собе и амамџика, хола и чардака, оне су и украсни детаљ ентеријера, обрађен плитком и дубоком резбом (цртеж 1). Перголе су сачињене од обликованих, витких изрезбарених стубова од дрвета (храст или буква), а између њих је ниска дрвена ограда обликовно решена по угледу на камене ограде олтарског

12 Диван хана, истурени, средишњи део куће-хола на спрату - на турском - служи за одмор и посматрање улице

предвојника код рано романичких храмова. Изнад њих је "спуштена" лучно разуђена архитравна греда сачињена често и од летава и малтера, нека врста штуко пластике. Овако у целини обликован склоп перголе подсећа на хеленске класичне облике предвајања већих одаја, којима је придодат и исламски дух.

Плитка резба

Плитка резба у призренским кућама за становање јавља се углавном на фасади, а мање у унутрашњости. Плитка резба је мање уочљива, више се истиче као детаљ столарске обраде и вештине и јавља се на прозорима и вратима, на степенишним оградама и другде. Поред једноставне стилизације, издвајају се шкриње, на којима је резба богатија.

На фасадама, односно на испусту фасаде (цртеж 2) распрострањен је облик резбе. Велики број кућа има овакве испусте. Обрада чеоног дела испуста у облику сломљеног лука, са украсним цветовима или без њих између лукова или у њима је веома честа. Ова стилизована плитка резба је практично произашла од исламске профилације и декорације у камену и штуку.

На истом овом прилогу (цртеж 2) представљена је и нешто другачија обрада дрвета. То је случај обраде дрвених "јастука" - веза стуба и подвлаке, који се обично прави од храстовог дрвета. Овде је цео пресек - маса дрвета - јастука изрезбарен, те поред конструктивне и свакако важније улоге, представља и детаљ профилације, резбе.

Serafim Nikolic

Wood carving of urban housing in Prizren

With respect to the forms of urban housing architecture in the 19th and early 20th century in Prizren, wood craft and wood carving played significant role. They made unseparable parts of rooms, in richer urban houses in the first place, but it also appeared with other social groups. An attraction and architectural originality of some houses, showing the characteristics of the Oriental culture and civilisation would not be complete without entering and seeing their rooms.

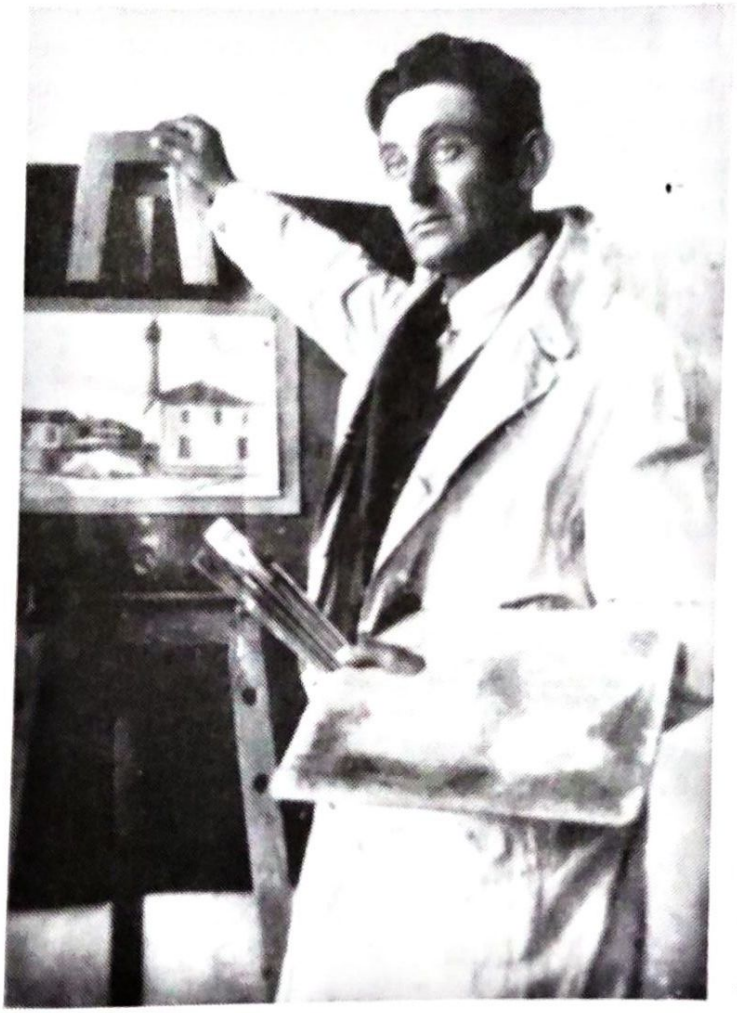
The oldest parts of the wood carvings date from the end od 18th century and are located in the house of Sheh Zade (17 Gani Chavdarbasha Street). Others are mostly from the middle of 19th century. The beginning and the development of artistic wood carvings date from coming of Southern Slavs to Balkan.

This handicraft was mainly manufactured by Serbs, Macedonian Slavs, Croat tribes, and Christians who were forced to adopt Islam. The traces of this skill, artistic and stylish motives from times of late antique and Bysantian school as well as the school of architecture of old Ras, are still present.

The wood carving in the houses of Prizren can mostly be seen on the ceilings the most beautiful examples of which can be seen in the guest rooms named "dul" (flower) ceilings. Unfortunately, the most valuable examples have been taken off and sold, and some have been damaged. Fortunately, however, there are some of them left owing to careful individuals.

Петар Ђуза

КОСОВСКИ МОТИВИ У ДЕЛУ ДРАГОСЛАВА ВАСИЉЕВИЋА-ФИГЕ

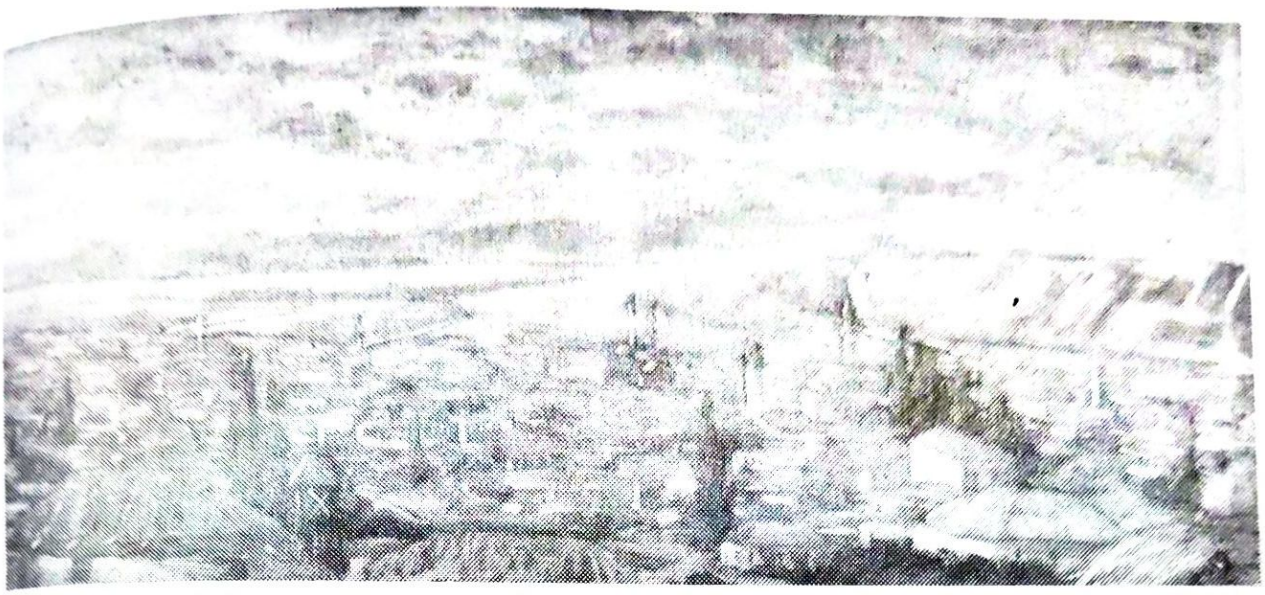
Драгослав Васиљевић Фига
у атељеу у Приштини

Стваралачка личност Драгослава Васиљевића-Фиге (1895-1929) први пут је потпуније обрађена и расветљена у студијском раду Угљеше Рајчевића[1]. О овом међуратном сликару објављено је још неколико краћих текстова, а обухваћен је и у оквиру монографских књига о Крушевцу и косовским темама у ликовним уметностима.[2] Знамо из студије Угљеше Рајчевића да је сликар Драгослав Васиљевић-Фига рођен у Крагујевцу 14. 1. 1985, у официрској породици српске војске и да је његов отац службено прекомандован у Крушевац кад је Фига напунио седам година. За Крушевац га везује детињство и младост, уписао је крушевачку гимназију 1905/1906. године, завршио је четири разреда и после нижег течајног испита одлази у Београд на студије сликарства.

---

1 Рајчевић Угљеша, Драгослав Васиљевић-Фига, Зборник за ликовне уметности, бр. 11, Матица Српска, Нови Сад, 1975.

2 Васић Павле, Уметничка топонимија Крушевца, стр. 211-213, Матица Српска, Нови Сад и Крушевац, 1990. Медаковић Дејан, Косовски бој у ликовним уметностима, СКЗ Београд Матица Српска Нови Сад Јединство Приштина, 1990.

Панорама Приштине

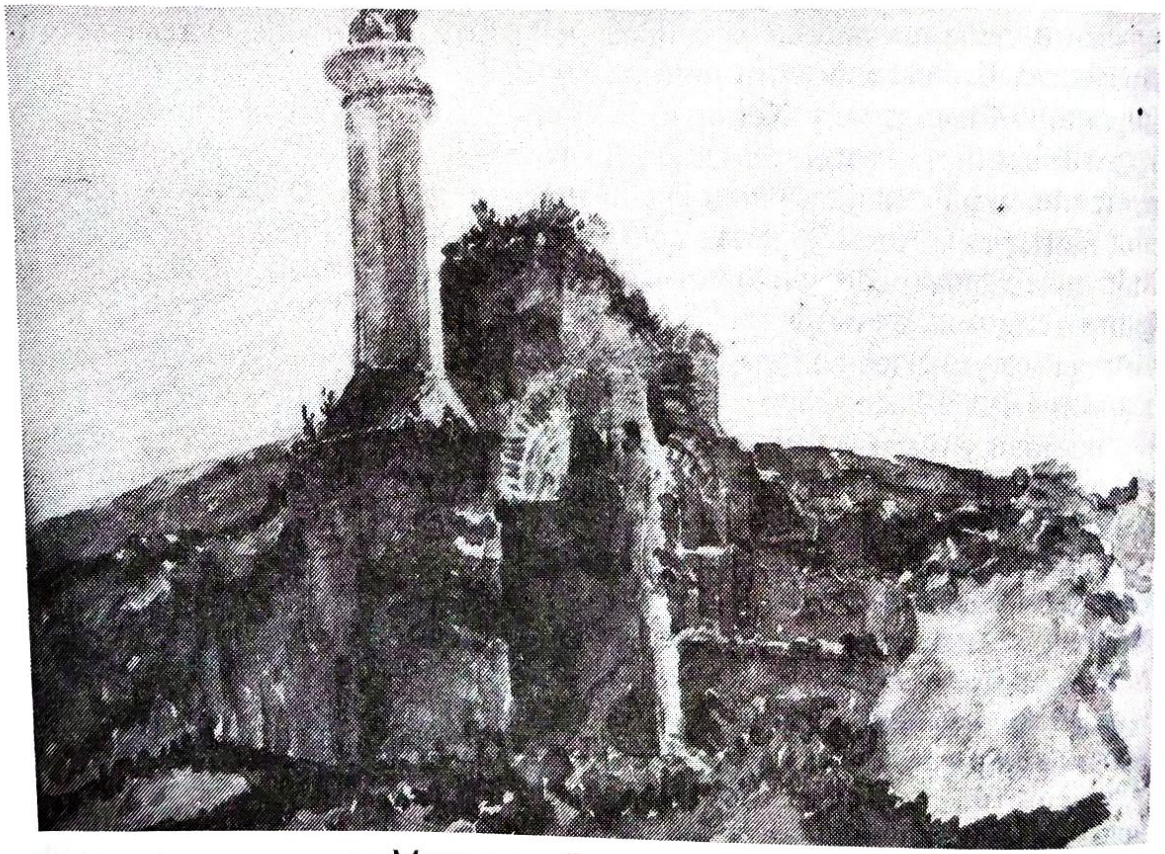
Школске 1911/1912. године уписује се у познату Уметничко-занатску школу. Васиљевић прекида уметничко школовање након завршеног трећег разреда 1914. године и долази у Приштину, где је указом Министарства просвете и црквених дела постављен за хонорарног учитеља вештина. О томе како је Драгослав Васиљевић-Фига примљен у новој средини сведоче извештаји директора Гимназије у Приштини министру просвете и црквених дела у којем се министар извештава да је "Драгослав Васиљевић хонорарни учитељ вештина, млад у овој струци и још неприбран, треба му пружити средства и под надзором много би доста постићи. Са ученицима (је) доста озбиљан. Могао би се употребити и за певање, и онда би имао недовољних часова 14 са једним одељењем I разреда и са два одељења II разреда 19 часова недељно, и тиме би се уштедео хонорар учитеља певања".[3] Из овог извештаја се може закључити да је Васиљевић у почетку наилазио на потешкоће у новој средини и у настави у школи, али да су те потешкоће веома брзо отклоњене. Поред предмета цртања, предложено је да он предаје и певање, што је потпуно одговарало Васиљевићевим духовним склоностима јер је он поред ликовног поседовао и музичко образовање.

За овај део Васиљевићеве биографије, непосредно након напуштања Уметничко-занатске школе у Београду и након доласка у приштинску Гимназију за хонорарног учитеља вештина, ваља посебно нагласити да су за његово стваралачко формирање и наставнички рад биле важне следеће околности: прилике у Српској цртачко-сликарској и уметничко занатској школи у којој је стицао ликовно образовање, и прилике које је он као млад и даровит човек затекао у Приштини уочи првог светског рата као духовној провинцији удаљеној од средишњих збивања у српској уметности. Угљеша Рајчевић

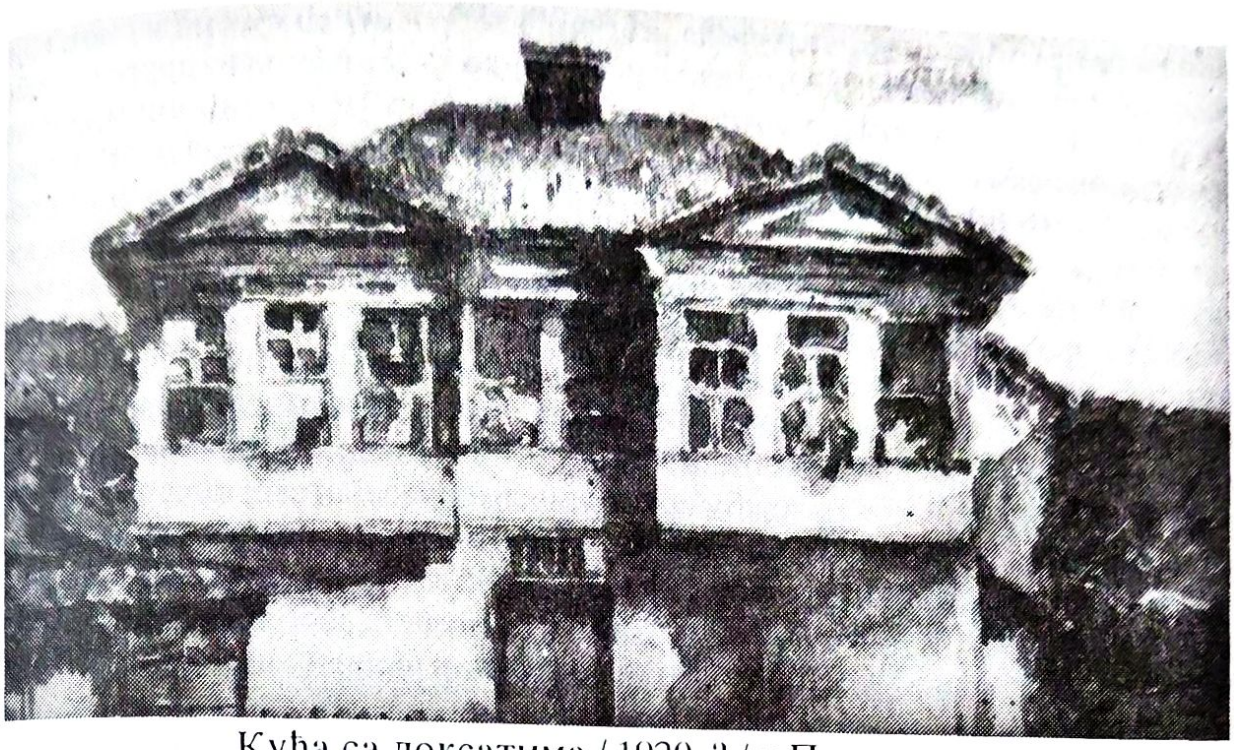
3 Извештај директора Гимназије у Приштини министру просвете и црквених дела, СПО, бр. 5, 20. јуна 1915, фонд Гимназије "Иво Лола Рибар", Приштина

наводи да исту школу 1911/1912. године, кад и Васиљевић, похађају и Зора Петровић, Риста Стијовић, Велько Станојевић и Јелисавета Петровић-Беба. Какве су, међутим, прилике владале у овој школи и како су се оне могле одразити на ученике, па и на самог Драгослава Васиљевића-Фигу, о томе до сада није било речи. Сигурно је да су прилике у Уметничко-занатској школи биле на таквом нивоу да никако нису могле погодовати младим полазницима ове школе. Васиљевић, ако је тачан податак који наводи Угљеша Рајчевић као годину уписа, долази у Уметничко-занатску школу 1911/1912. године, само годину дана касније након избијања озбиљних сукоба међу професорима око концепције и новог програма. Када је Васиљевић уписан за полазника ове некада угледне уметничке школе она је већ била у озбиљној кризи која се продубљивала. О сукобу наставника извештава београдска "Штампа" да "... при стварању ове школе она није била подељена на наставнике него на разреде. Касније је Г. (Риста) Вукановић из личних разлога тражио да има оделите ученике, засебну школу у школи. То му је одобрено и то је била погрешка јер је то упропастило дисциплину".[4] У истом чланку се даље наводи да је због тога "управа била приморана да поврати ред у школи тиме што ће вратити једнообразност и што ће професори радити у разредима, а не

Манастир Бањска / 1920. /

4 Трифуновић Лазар, Српска цртачко-уметничка и уметничко занатска школа у Београду (1895-1914), Универзитет уметности у Београду, 1978, стр. 239 - 240.

Кућа са доксатима / 1920. ? / у Приштини

да се разреди распоређују према професорима."[5] Риста Вукановић тражи да се у школу врати стари програм, а Бета Вукановић такође солидарно реагује, исписала је на школском акту речи протеста: "Бета Вукановић уопште неће да предаје у овој школи."[6]. Овом сукобу доприноси и реаговање групе ученика која је управи школе предала "једну дрску резолуцију са захтевом да се г. и г-ђа Вукановић врате у школу, и да они неће долазити на наставу док се тај захтев не испуни."[7].

Последице овог сукоба међу професорима пренеле су се и на ученике, са ширим и дубљим конотацијама које су се у крајњој консеквенци пренеле и изван школе на квалитет годишњих изложби које је школа редовно одржавала у Београду. У приказу изложбе Уметничко-занатске школе коју је објавио Српски књижевни гласник 1910. године, тај пад се види, критика није нарочито наклоњена излагачима ове школе: "Не треба допустити да се развије каботинажа у Школи те да се, и оно што има мало смисла за сликарство и оно што га нема нимало, баца бојама и прља платна? На наставницима је да одаберу таленте и треба их неговати, а остале упуте на примењену уметност". Овај критичар такође запажа да "на изложби није било ниједног од оних новатора који су пошли за неком школом не разумевајући је; ниједан импресионист, ниједан "незавишњак", ниједан поентилист."[8] У критички интони-

---

5 Исто

6 Исто

7 Исто

8 Трифуновић Лазар, Српска цртачко-сликарска и уметничко занатска школа у Београду, Универзитет уметности у Београду 1978, стр. 236 - 238, приказ изложбе из Српског

раном приказу аутор констатује да је "...врло добро што нису с модерном која је врло опасна за младе духове, а двогубо толико кад се прима из друге и слабе руке."[9] Већ наредне 1911. године, када је Драгослав Васиљевић-Фига уписао Уметничко-занатску школу, криза ове школе се продубљује, па чланови комисије Светолик Стевановић и Бранко Таназеновић подносе Главном просветном савету свој предлог да се Уметничко-занатској школи одузме државна помоћ и да би требало одмах приступити припремама за оснивање једне модерне државне уметничко-занатске школе: "Уметничко-занатска школа не одговара ни задатку једне просте сликарске школе, јер прима ученике без икакве основне спреме ни дара за уметност. Из те школе није изашао ниједан сликар. Она има 3-4 стара ученика, који су по 10-12 година у школи, са чијим радовима парадира на изложбама."[10] Уметничко-занатској школи је пресуђено, захтева се њено укидање и отварање једне нове школе са другачијим програмом. Ђорђе Јовановић подноси министру просвете оставку на дужност ванредног члана Главног просветног савета због тога што је Савет предложио укидање Уметничко-занатске школе и укидање државних субвен-

Мотив из Приштине / 1921. /

ција, а београдско "Ново време" пише: "У. З. школа је од велике потребе по

књижевног гласника XXV, Београд 1910, стр. 54 - 57.

9 Исто

10 Исто, стр. 258-260.

нас, али са оним особљем које данас имамо на располагању, није могуће имати једну добру школу. И кад је не можемо имати добру, нека је немамо никакву. Оваква каква је - пише "Ново време" - данас она не само да не користи уметничком образовању наше омладине, него је напротив, од велике штете."[11]

Ученици Уметничко-занатске школе у Београду нису могли бити нарочито одушевљени овом озбиљном кризом, а нису је ни они могли избећи без последица. Криза обухвата управо период школовања Драгослава Васиљевића-Фиге. Угљеша Рајчевић наглашава да је заштитник младог Драгослава Васиљевића-Фиге био лично Ђорђе Јовановић, директор школе, који је одраније познавао Василија Васиљевића Фигиног оца и лично га извештавао о успеху његовог сина. То су углавном биле похвале.[12] Ђорђе Јовановић се и лично стављао у одбрану Уметничко-занатске школе, па је у јавним полемикама жестоко јавно нападао "групице око и иза Новог времена." Драгослав Васиљевић, као ученик уметничко-занатске школе, ослоњен на сигурну заштиту, директора школе вајара Ђорђа Јовановића, могао је да се посвети учењу, студијама, а у томе је имао и успеха о чему сведоче добре оцене које је добијао. Општу атмосферу, међутим, која је владала у овој школи тешко да је могао да избегне, поготово већ окошталу и конзервативну наставу која је избегавала "модерну, која је врло опасна за младе духове, а двогубо толико када се прима из друге и слабе руке" - како је писао критичар Српског књижевног гласника.

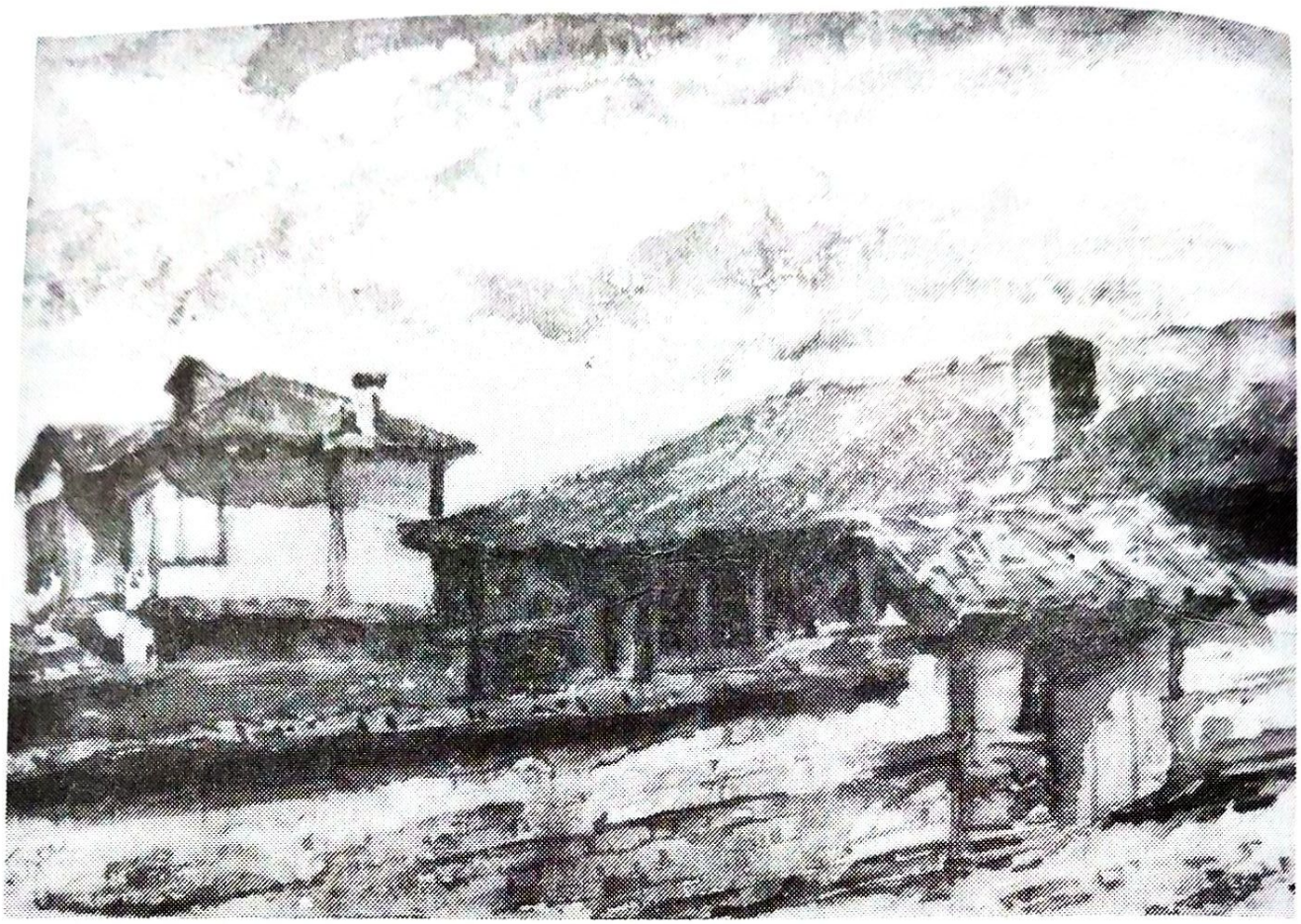
Други моменат који је битно утицао на формирање и ликовни опус уметника је такође морао бити веома снажан, а то је напуштање школовања у Београду и долазак у Приштину. Драгослав Васиљевић-Фига долази у Приштину 1914. године, уочи првог светског рата. Напуштањем Уметничко-занатске школе и Београда удаљио се од ликовног средишта у којем је колико-толико био у додиру са могућношћу да непосредно прати сукобе и острашћене полемике између конзервативизма на једној страни и снажних модернистичких тенденција које су директно зрачиле из великих европских ликовних центара из Минхена и Париза, на другој страни.

У Приштини, међутим, Васиљевића је затекла провинцијална и подозрива средина. За хонорарног учитеља вештина постављен је 4. октобра 1914. године, а већ од 28. јануара до 15. фебруара одлази у ђачку чету у Скопљу. У априлу исте године мобилисан је као цртач, ратни сликар, при штабу Косовске дивизије. Директор Гимназије извештава Министарство просвете за Косово и Метохију: "Као прилог списку бр. 266 част ми је послати списак наставника који су на војној дужности по Вашем тражењу П БР 2472, без којих рад у школи не може да почне...", у овом списку је и име Драгослава Васиљевића "...хонорарног учитеља цртања на раду код референтне инжењерије у

---

11 Исто, стр. 276-277, Ново време, 8. 2. 1911. Београд

12 Рајчевић Угљеша, Драгослав Васиљевић-Фига, Матица српска, Зборник за ликовне уметности, 11, 1975.

Поглед преко зида - Приштина

Приштини (...) те стога је школски рад унеколико био ометен и трпео оскудицу у овим предметима" [13]

Три месеца, колико је прошло од Васиљевићевог доласка у Приштину до мобилизације, провео је, по свему судећи, у стваралачкој апстиненцији. Око четрдесет радова везаних за приштински период настали су након његовог повратка из рата 1919. до 1921. године, када овај сликар одлази за Крушевац.

Васиљевићев долазак и краткотрајни боравак у Приштини имао је и својих добрих страна за младог уметника. Овде је он направио нека од својих

---

13 Извештај директора Гимназије Министарству просвете за Косово и Метохију, бр. 67, 13. 3. 1915, фонд Гимназије "Иво Лола Рибар" у Приштини. У извештају кп бр. 67, од 13. марта, 1915. године, директор приштинске Гимназије извештава инспектора Министарства просвете за Косовску област: "Према распису господина министра Министарства просвете црквених послова п бр. 3040 од 5. марта 1909. године, част нам је учтиво поднети господину инспектору Министарства просвете за Косовску област извештај о раду и стању поверене им школе за II тромесечје школске 1914-1915. године. Настава је у току тромесечја без гимнастике, до половине јануара текла уредно без икаквих сметњи и ремећења, али у првој половини јануара већ се јавља сметња одапињањем вероучитеља г. Аритана Поповића у Државни одбор и регрутовањем г. Драгослава Васиљевића учитеља цртања и краснописа, те стога је школски рад унеколико био ометан и трпео оскудицу у овим предметима. Школа није престала са радом".

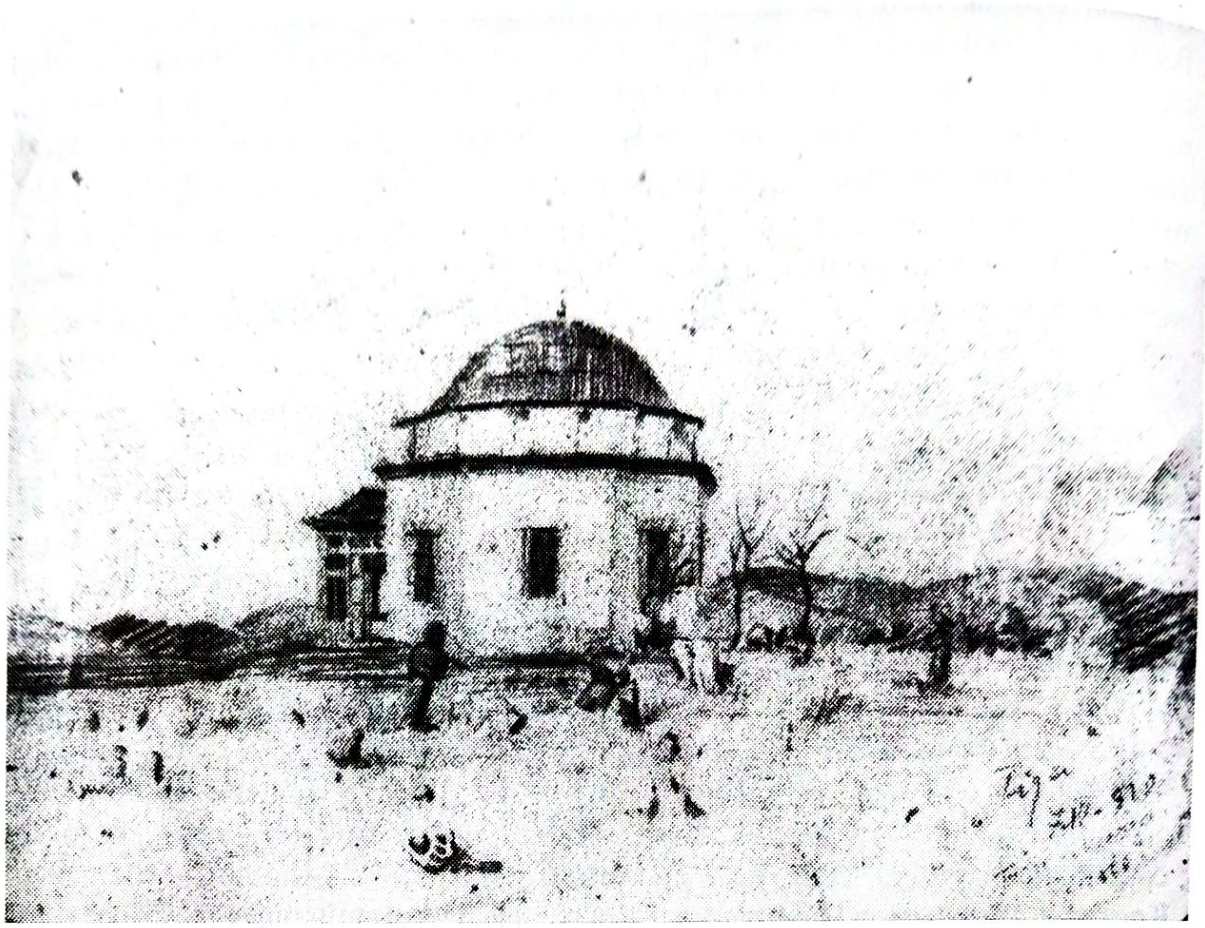
најбољих дела. Под још свежим утисцима тек окончаног рата из којег је Васиљевић изашао болестан и физички ослабљен, али са несмањеном стваралачком грозницом, која ће га држати све до 1925. године, он је тематски преокупиран са две теме: ратним призорима и мотивима са Косова. Поред многобројних уметника, још један српски сликар посветио је део свог стваралаштва овим крајевима.[14] Српски ствараоци су своје дело посвећивали косовском миту на два начина: изворном митологијом и упечатљивом националном симболиком која је у сликарство улазила посредно преко књижевности и народне поезије, које је сликарство упијало из предања и посредством транспозиције косовског пејзажа и косовских манастира. Превише ослоњено на националну митологију сликарство, романтичарски обојено, често је западало у замке патетичности. Косовски мит у ликовној уметности, међутим, често је представљан без те фабуларне глорификације, непатетично, а снажно и упечатљиво захваљујући сликарима - ходочасницима. Са штафелајем, сликарским кутијама и четкама, они су острашћено сликали косовске светиње манастире, пејзаже и ведуте. Од XVIII па све до друге половине XIX века, ведуте и пејзажи са Косова не представљају мотив у српском сликарству. Тек 1883. године пејзаж сликан по природи, а не у атељеу, улази у српско сликарство у којем ће постати његова трајна тема.[15] Драгослав Васиљевић је доласком на Косово и Метохију, као сликар, ушао у само извориште косовског крајолика. Попут Надежде Петровић, Милана Миловановића, Ђорђа Крстића, Љубомира Ивановића и Драгослав Васиљевић овде, на Косову, проналази праве призоре. У много чему уочљива је сличност између косовскометохијских призора на његовим делима са фотографијама и разгледницама које су косметски фотографи снимили, а штампари штампали и одавде емитовали према северу Србије.

На својој првој самосталној изложби и првој изложби на Косову и Метохији 1920. године, Драгослав Васиљевић-Фига изложио је девет уља, 27 акварела, 22 цртежа, два рада кредом и један рељеф. Уметник је био инспирисан косовскометохијским темама, мотивима из Приштине. Међу изложеним радовима су Грачаница, Гази Местан, Војиновића мост, Краљица Симонида, Краљ Милутин, Косовски божур, панорама манастира Бањска, Муратово тулбе, Царска џамија у Приштини, Липљанска црква, Руине манастира Бањска, Црква светог Николе у Приштини, Џамија Лазарица - бивша црква. Истраживачи Васиљевићевог дела с правом запажају пленеристички манир у акварелу, а у цртежу утицај његовог професора Љубе Ивановића. У Српској цртачко-сликарској и уметничко-занатској школи посебна пажња посвећивана је предмету акварелисања. Ученици ове школе најбоље се и распознају по пленеристичком акварелу, по вештини потеза и начину наношења акварела на папир тако да се оствари савршена игра светлости. Ученици ове школе

---

14 Медаковић Дејан, Косовски бој у ликовним уметностима, група издавача СКЗ, Београд, Матица Српска, Нови Сад и "Јединство", Приштина

15 Исто, стр 39

Муратово тулбе

препознају се и по мотивима - српским пејзажима и нарочито израженим интересовањем за старинску оријенталну архитектуру. Манастири су такође чести мотиви на њиховим акварелима. Посебно се уочава да је београдска штампа у својим приказима изложби ученика Уметничко-занатске школе нарочиту пажњу посвећивала "техничкој савршености акварелисања" и да је редовито објављивала имена аутора најбољих акварела. Ово умеће акварелисања по мотиву из природе наглашено је и код Васиљевића, нарочито на акварелима: Кућа са доксатом из Прилштине (1920?), Поглед преко зида, Приштина (1921), Мотив из Приштине (1921), Манастир Бањска (1920), Велес (1920), Купање на Ситници (1919), Два дечака у пољу (1920).

Његови радови у уљу, међутим, почесто не досежу ни свежину ни сугестивност његових акварела.

Невелико Васиљевићево дело остварено у веома кратком периоду од 1920. до 1929. године је, како истиче Угљеша Рајчевић, доста неуједначено, али оно и поред тога заслужује пажњу. Васиљевић је припадао кругу трагичних ратних сликара, самотњака, боема и маргиналаца, чије су се стваралачке жеље грубо косиле са животном реалношћу. Васиљевић није био задовољан школовањем прекинутим ратом па настављеним након рата. Уз то и на почетку овог текста указали смо да је Васиљевић уписао Уметничко-занатску школу у тренутку када је у њој већ била продубљена криза, а програмски стереотип застарео и истрошен. Незадовољан тиме Васиљевић је, како наводи

Угљеша Ранчевић, желео да настави студије сликарства у Алжиру, односно у француској. Он је, уместо одласка у Париз, приватно завршио Уметничко-занатску школу 1919. године, потом предавао у приштинској гимназији као професор вештина. У међувремену, напрвио је око 70 дела у уљу, акварелу и оловци, приредио две самосталне изложбе 1920. године у Приштини и 1921. године у Скопљу. У Крушевац одлази 1920. године. Али са Косова и Метохије он у Крушевац односи косовске мотиве, пејзаже, косовску митологију предела и споменика и доживљене призоре из рата о повлачењу српске војске преко албанских гудура према Крфу (Кроз Албанију, На Чакору, Четири вола краља Петра, Напуштање Приштине, На осматрачници, Операција на фронту).

Приређујући самосталну изложбу у Приштини, Васиљевић се представио углавном као акварелиста и цртач. Он се определио за две "најрационалније" дисциплине које не захтевају посебан сликарски материјал којег у провинцији и није било. Тој провинцији је, међутим, заузврат оставио своје невелико сликарско дело вредно пажње. То је оно сликарско дело са маргиналија, изван великих ликовних центара које се олако препушта матици заборава, наравно потпуно неоправдано. Подсећање на сликара Драгослава Васиљевића-Фигу посебно је значајно са становишта континуитета српског ликовног стваралаштва на Косову и Метохији у чему је у овом уметнику имала свог врсног представника.

Petar Duza

Kosovo in Dragoslav Vasiljević-Figa's pictures

The creative personality of Dragoslav Vasiljević-Figa (1895-1929) was discribed clearly in an article of Ugljesha Raičević. D.V.F.(1975). This painter was born in Kragujevac and after finishing the primaraly school he regiseted a special school of Art and Skills in Belgrade. Just before the First World War in 1914 he came to Prishtina to be a teacher of skills in Prishtina gimnasium. Finishing the war he came back to Prishtina again. This period was the best for him as a painter. He painted a lot (almost 40 pictures) Discribing Kosovo and Serbian Army in the first world war.

ЕТНОЛОГИЈА

Мина Дармановић

СРПСКА НАРОДНА НОШЊА СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Уопштено посматрајући, народна ношња Србије као значајно наслеђе наше културне прошлости, била је предмет интересовања и проучавања бројних истраживања. Један од најважнијих разлога лежи у томе што је ношња посматрана као саставни и нераздвојни део људског живота, естетског схватања, као заштита и украс, као етничко обележје, а све у вези са климом, привређивањем, културним степеном средине, историјским и друштвеним приликама.

Народна ношња у Србији, формирана током дугог низа година, садржала је различите елементе минулих епоха, у којима су се смењивали разни културни слојеви, који су, урастајући једни у друге, истовремено примали и друге утицаје у току дуготрајних различитих историјских, друштвених и културних збивања. Међу њима су најизразитији елементи старобалканске предсловенске и словенске културе, које су заједничке или сличне елементе у ношњи још више потенцирали и на тај начин их дуже очували, затим утицаји медитеранске и оријенталне културе, све до најновијих струјања са запада - почев од 19. века до данас.[1]

Елементи оријенталне културе у ношњама балканског становништва, па и Србије, видљиви су после турских освајања наших земаља - од 14. века. Интензитет турских, односно оријенталних утицаја у ношњи у 19. веку, нарочито код одређеног грађанског слоја, био је доста јак, што се, истовремено, не би могло рећи за сеоску народну ношњу све до пред крај 19. века када се и у њој, под утицајем града, дешавају значајне промене.

Народна ношња код Срба на Косову и Метохији од краја средњег века до 1912. године, веома је интересантна и нарочито значајна, она заузима запажено место у етничкој прошлости Срба, као одраз економског стања, друштвених и историјских прилика, патријархалног сеоско-земљорадничког и сточарског становништва, и варошких занатлија и трговаца многих географско-етнографских средина.

Известан број хаљетака српске сељачке ношње потиче из средњег века, а понегде су се задржали до данашњих дана. Ту спадају: опанци, тозлуци,

---

1 М. Јовановић, Оријентални елементи у ношњи Србије у 19. веку, Етноантрополошки проблеми II, Проблеми етничке дистанце, Београд 1987, 150.

кожуси, мушке сукнене чакшире, мушке и женске ланене и конопљане кошуље, гуњ, аљак и прегача.

Сви остали бројни типови и врсте народне сеоске ношње код Срба на Косову и Метохији новијег су датума и порекла и настали су после значајних миграционих кретања становништва у 17. и 18. веку.

Сељачка ношња код Срба на Косову и Метохији има у себи много елемената древне ношње из словенске старине с почетка средњег века. Ти елементи су сачувани у патријархалним хаљецима, како мушке, тако и женске ношње. Упоредо са тим, обиље утицаја на женску сељачку ношњу потиче од ношњи балканских Влаха. Од утицаја је била и арбанашка народна ношња на српску народну ношњу, што се огледа на примеру опанака, затим капа за главу.[2]

На Косову и Метохији ношња је, мушка и женска, једнака, или понегде, мало различита и то не толико у крају колико у шарама.

Мушка сеоска ношња Срба на Косову и Метохији почива на елементима старословенске и старобалканске сеоске ношње средњег века.

Овде ћемо напоменути делове *мушке сеоске ношње* без детаљније анализе. До тела се носила кошуља, прављена од лањеног или памучног платна домаће радиности. Код старијих је досезала до колена, а код млађих била је краћа. Као украс су се стављале буњке-китице од разнобојног памука, по разрезу на прсима. Мушкарци су лети носили гаће од конопљиног платна. Чакшире су од белог, црног и седог (сигавог) сукна, врло уске, или мало шире и краће, висе о куковима. Украшени су црним гајтанима, нарочито на пачалуцима, а шире и око џепова. Појас је обично од вуне и разнобојан.

Поврх кошуље облачи се јелек "преклопник", а поврх њега копоран који је са руковима, а израђиван је од сукна или црвене чохе. Копоран, ако се прави за "добре данове", шара се гајтаном, срмом или свилом, на прсима и рукавима а на лактовима се пришивају "колчаци" (пришивене шаре). Фермен без рукава почео се носити крајем 19. века потискујући "преклопник".

За време зиме преко копорана носи се "гуњчић" и "јакчић". Гуњчићи су сукнени са дугачким и расеченим рукавима, некада постављени јагњећим крзном. Чохани гуњ "мисираба" украшава се гајтанима и свилом. "Јакче" се израђује од црног или сивог сукна и носи се само зими. Рукави су му до лаката. Низ леђа му виси велика јакна, правоугаона, која се може пребацити преко главе као капуљача и закопчати. То је познати средњевековни хаљетак који су носили српски сељаци, а приказан је на једном пастиру у манастиру Гратцу (Ибар), на фресци из 18. века.

За време зиме носе се "памуклије" и "јелеци" испуњени памуком, па прошивени. Носи се и "кожујчић" начињен од овчје коже, дуг до појаса, а с рукавима до лаката.

На ногама се носе вунене чарапе, обично модре боје, украшене различитим шарама. Опанци се праве од неуштављене коже, опућени врпцом.

---

2 Т. Вукановић, Срби на Косову II, Врање 1986, 95.

На глави се најчешће носе беле капе, оплетене од памука, и зову се "терлеме" а зими су многи носили капе од белог сукна које се узову "ћече" (плисови). Многи су око ћечета или терлеме увијали шарене шамије или шалове.

Сеоска женска ношња код Срба на Косову и Метохији спада међу најлепше народне ношње Балканског полуострва. Одликује се особитим богатством, махом геометријских шара и врло укусним бојама. Јован Цвијић је истакао да је косовска сељачка српска ношња "укуснија но ношња иједног српског краја". Нагласио је да има разлика у женској ношњи и да је најлепша у селу Неродимљу. Неродимска српска женска ношња патријархалне творбе је "мање но ношња осталих делова Косова начичкана шљокицама, перлама разне боје и старим парама".

Женско одело код Срба на Косову и Метохији одликује се лепим везом и бојама и "ванредно укусним кројем и обликом". Одело српских косовских сељанки је "најлепше српско женско одело". Па ако је и по богатстеву, оно ће тешко узмаћи пред оделом сваког другог краја српства".[3]

Разлике у женској сељачкој српској ношњи на Косову и Метохији, мале су и незнатне, а темеље се на варијацијама дужине бошче, или ношње на глави.

Главни украс српске женске ношње на Космету јесте вез. У народу су постојали нарочити обрасци, који су се звали "урнек-урнеци". Сви "урнеци" најчешће носе име према облику или селу из којег потичу. Тако на кошуљама има различитих шара, као: модро коло, три шаре, црне куке, мали провоз, лепотник.

Женске сељачке кошуље праве се од памучног домаћег платна, лана или конопље, чије се платно убели. Кошуље се носе дугачке, прелазе половину голенице. Кошуља замењује сукњу. Обилато су извезене вуненим концем разних боја, а уз то и срмом, а украшене су и поткићене шљокицама, старим сребрним парама и манистрама. Шаре по дну кошуље зову се "превози" (превези). Још раскошније су везом украшени рукави женских кошуља.

Преко кошуље припасује се "бојча", која се у струку набере, те личи на кратку сукњицу, која сеже до пола бедара. Припасују се две "бојче": предња и задња, а крајеви им се преклапају на куковима. Преко "бојче" опасује се појас, а преко њега танак жут "синђир". Појас је до пола украшен шарама, израђеним од вунене и памучне прђе и срме.

Поврх кошуље облачи се "колсуз" (јелек) дугачак до појаса, а прави се од сукна вишњеве боје и извезен је срменим гајтанима. Преко њега се облачи сукнени копоран црвене боје, са рукавима, а потом "ћурче" црне боје које има рукаве до лаката. Оба ова хаљетка су на прсима изрезана и украшена црним гајтанима и жутом "буђмом". Чарапе су вунене, а понегде, лети, и памучне. Шарају се вуницом и шљокицама, а највише су се носиле чарапе алеве боје. Жене су носиле зими сукнену "хаљину" (долама) с рукавима. Била је

---

3 Б. Пушић, Косово (Опис земље и народа), Београд 1986, 143.

украшена везом, око рукава, на раменима и на прсима. По ивици је била оперважена вуненим гајтаном.

У старини су жене код Срба, на Космету, делиле косу на два дела, а затим је саплитали у плетеницу. "Перчин" су спуштале с обе стране лица. У витицу су уплитале црвеном или црном врпцом по два-три талира, а затим витице повратале нагоре и на врху главе повезивале крајеве оба перчина. То су "саплеци" - "суплеци". Преко косе се забради бела марама, чији крајеви долазе изнад чела. Марама је по ивици поткићена разнобојним манистрама, а ивице су нашаране срмом и разнобојним памуком. Према врсти шара марама има свој назив: божурка, змијана, звездана, зубена, исеклија, појасна, штрекана. На врх ове мараме ставља се отоз. Отоз је спреда извезен срмом или свилом, а искићен шљокицама, манистрама, новчићима и разнобојним чиодама. Да би отоз стајао чврсто, везује се под брадом мањом шамијом, која се зове "заушник".

Од старине су српске сељанке китиле главу, врат, затим прса, струк и руке. Значајан накит за струк биле су пафте - копче.

Варошка ношња

У вези са етничким и социјалним саставом варошког становништва у првим деценијама 19. века, одећа је израђивана од веома разноврсног материјала: ланеног и памучног платна, сукна, коже, чоје, свиле и сомота.

У варошима се носила и народна ношња, њу је носио нижи сталеж, занатлије и земљоделци, носило се углавном одело турског кроја, јефтиније израде и тамнијих боја. Била је у складу са прописима турских власти о одевању раје, што потврђују и разлике у ношњи хришћанског грчког, цинцарског и српског становништва, с једне, и нехришћанског турског становништва, с друге стране.

Варошко одевање код Срба на Косову и Метохији у новом веку из основе је изменило старовремско српско одевање које је било уобичајено у средњем веку на Косову и Метохији и то како мушки, тако и женски начин одевања. Ово одевање код Срба на Косову у новом веку углавном се темељи на турско -источњачкој мушкој народној ношњи, са примесама грчке ношње.[4]

Прва фаза варошке српске ношње на Косову и Метохији јавља се још почетком новог, а посигурно у 16. веку. Одликовала се богатством златовеза, преко сомота, тамније боје, који је служио за справљање одевних предмета: дугачке хаљине до чланака, са широким рукавима, понајчешће љубичасте боје. Исто тако, везани сомот уотребљаван је и као марама за огртање, као капа за главу, а и као кратак капут до струка. Трагова ове ношње, почетком 20. века било је у Призрену и Пећи, а ту и тамо има их и до данашњих дана, сачуваних у шкрињама богатијих кућа.[5]

---

4 Т. Вукановић, наведено дело, 108.

Ова је ношња, исто тако, била заступљена на Истоку првих столећа новог века, одакле је доспела у балканске земље.

У варошкој ношњи код Срба на Космету, у новом веку, преовлађује источњачки утицај на чијим се темељима ова ношња формирала, обичавала одевно и досегла до почетка 20. века као културно наслеђе минуле економско -историјске феудалне прошлости под турском управом.

Мушко варошко одело је било веома налик турској грађанској мушкој ношњи. Срби су углавном носили чохано одело, а ређе од шајка или сукна. Чоха се носила најчешће модре (чивитне) боје, а уз то и црне боје. До тела се носила краћа платнена кошуља, могла је бити од памучног једнобојног белог платна, или полусвилена, па и свилена код имућнијих. Обичавале су се платнене гаће, од тканог памучног платна, везане на ушур, са отвором спреда.

Мушке чакшире су биле за млађе мушкарце узане, а турлије су носили старији мушкарци. Преко чакшира се опасивао једнобојан вунени појас, а за свечане прилике два појаса, један памучни мекани, преко њега тромболос, од разнобојне свиле изаткан, украшен на крајевима кићанкама. На грудима се носио минтан, а преко њега јелек-фермен. Зими се носио јелек испуњен памуком. Преко тога се носило "ћурче" од чохе или црног сукна, и постављено је. То је био обавезан мушки хаљетак. На глави се носио фес са кићанком, и обично је фес затвореније боје. На ногама су се носиле чарапе, зими вунене у боји и лепо шаране, а лети беле памучне. Од обуће се носе "јарм-путине" (полуципеле) и "јеменије" (отворене ципеле).

Женска грађанска ношња код Срба на Косову и Метохији, имала је дуг период одевног обичавања, и то од почетка 16. па до почетка 20. века. Када се зна да је народна ношња једна од најпроменљивијих културних тековина друштва уопште, онда заиста овај период од четири века "владавине женске грађанске ношње" код Срба на Космету "алатурка" стила, задивљује. Овај стил је трпео извесне модификације, било додавањем хаљетка, изобичавањем неких, или посебним стилом чешљања и украшавања главе, по чему је географска средина обележавала свој тип дајући му локална обележја: "призренски", "приштински" и "пећки".

Жене плету косу у један бич - плетеницу, који се зове "коцељ" и спушта се низ леђа. На главу се ставља плитак фес, преко њега сребрни тепелук, који се пришије за фес, најчешће окићен и украшен златом.

До тела се носи кошуља, од домаћег памучног тканог платна, или од "ћенара" (домаће свилено платно). Преко кошуље се облачио јелек од свилене тканине, чохе или кадифе, а за сваки дан од "басме". Минтан је хаљетак са уским рукавима, украшава се срмом и ширитима и носи се лети.

Облачиле су се и гаће од танког памучног платна, преко њих димије - шалваре, украшене гајтанима по дну ногавица, или златовезом за свечане прилике. Шалваре су везиване златовезним учкуром, а за сваки дан су ношене од "бесме". Преко њих се опасивао памучни разнобојни појас, а за свечане

---

5 Исто

прилике свилени тромболос. Ношени су филигрански појасеви, са копчама спреда.

Преко јелека облачило се џубе-долама од чохе, најчешће црвене боје, а било је и плавих и зелених. Било је и антерија које су ношене преко шалвара, уместо доламе, које се нису закопчавале, а израђене су од свиле, украшене златовезом или свиленим гајтаном. То је хаљетак за кућне свечаности. Уз антерију се носила прегача исте боје и истог материјала и шалваре или димије исте боје.

Зими се облачило у свечаним приликама "ћурче", од црне свиле, које је напред разрезано, а постављено је крзном, дуго до средине бедара. На ногама су ношене памучне или вунене чарапе, домаће израде, понекад извезене свилом, вуницом, ђинђувама.

Нануле се носе по кући и дворишту. На цени су биле призренске папуче, веома плитке и узане, извезене срмом и поткићене шљокицама.

Преко димија се радним даном носи бошча, изаткана од разне шарене вунене прађе или памука алено - црног или модрог ткања.

На оделу српских варошанки има много турскога, али је укусније и скромније од овога. Одело је врло скупо и некад је било много богатије вежено и кићено.

За време турске владавине на Косову и Метохији, када би варошанке Српкиње ишле кроз чаршију, на улици су покривали лице јаглуком (бели мафес).

Као што се из напред наведеног види, због вишевековне владавине Турака, српска ношња на Косову и Метохији је и почетком овог века углавном имала оријентално обележје. Тзв. српска грађанска ношња, која је формирана у Србији средином прошлог века као симбиоза елемената старе блаканске и источњачке ношње с једне, и европских утицаја с друге стране, била је прихваћена и код Срба на Космету, мада нешто касније, и одржала се дуго, до првог светског рата.[6]

Оријентални утицаји на ношњу најјаче су се осећали, па и најдуже су трајали у југоисточним деловима Балкана.

---

6 М. Јовановић, наведено дело

Mina Darmanović

Serbische Volkstracht auf Kosovo und Metohija

Die Volkstracht bei den Serben auf Kosovo und Metohija vom Ende des Mittelalters bis zum Jahre 1912 ist in der ethnischen Vergangenheit der Serben sehr budeutend. Einigen Schmuckkleidzutaten der Bauernvolkstracht stammen aus dem Mittelalter; die zahlreichen übrigen Typen und Arten der bäuerischen Volkstracht sind neueren Datums und Herkunft entstanden nach den bedeutenden Migrationsbevvegungen der Bevölkerung im 17. und 18. Jahrhundert.

Weibliche und mäanliche Volkstracht auf Kosovo und Metohija bleibt fast unveräandert, nur teilweise entstehen Unterschied, nur im Schmuck aber nicht nach den Gegenden.

Mänliche Bauerntracht der Serben auf Kosovo und Metohija gründet sich auf Elementen der altslavvischen und der altbalkanischen Bauerntracht des Mittelalters. Bäuerlich weibliche Tracht der Serben auf Kosovo und Metohija gehöort zu den schönsten Volkstrachten auf der Balkanhalbinsel. Zeichnet sich durch den eigenartigen Reichtum am geometrischen Schmuck und schönen Farben aus.

Die städtische Bekleidung der Serben auf Kosovo und Metohija der Neuzeit gründet sich haupsächlich auf der türkisch - östlichen mänlicher Volkstracht und den Zutaten der grichischen Volkstracht. Also in der Stadtbekleidung der Serben auf Kosmet in der Neuzeit übervviegt der östliche Einfluss, worauf sich diese Bekleidung formiert hatte.

Векослав А. Станковић

ЈЕДНА НАРЕДБА МИТРОПОЛИТА РАШКО-ПРИЗРЕНСКЕ МИТРОПОЛИЈЕ МЕЛЕТИЈА

У Архиву Косова у Фонду Душана Некића наишли смо на једну занимљиву наредбу митрополита Рашко-призренске митрополије Мелетија коју је упутио свештенству Приштине. Повод наредбе била је "царска заповест" којом се забрањује да се узима новац за девојку и удовицу од родитеља или родбине младожење.

Мелетије је био митрополит Рашко-призренске митрополије од 1854. до 1895. године. Био је последњи Грк епископ, фанариот у Призрену. О њему као митрополиту постоје доста контрадикторна мишљења. Једни хвале његов рад, као В. Веселиновић и Петар Костић који каже да митрополит Мелетије "није био фанатичан Грк"[1], а други, као Б. Нушић, тврде да се митрополит Мелетије бринуо само за "збирање мирије" или, као Панта Срећковић, да је волео да банчи и да се забавља са Циганима". [2] А у сећању Петра Петровића са Косова овако је насликан: "Владика Мелетије, Грк по народности, беше лаком за новац, а брига за црквом и Српски народ беше му девета рупа на кавалу! Да би што више напунио ћемер злата, он ни најсиротију кућу српску није пропустио... чак је и цркве пљачкао".[3]

Митрополит Мелетије је један од ретких грчких епископа који је волео и допуштао просвету у српском народу, што се види из једног његовог писма: "Сас науку човек хоћи да знаје како моли Бога... правите школу".[4]

За време Мелетијево отворена је 1. октобра 1871. године Српска православна богословија у Призрену - задужбина Симе Андрејевића Игуманова. О његовом ставу према отварању Богословије најбоље нам сведочи њен први

---

1 Петар Костић, Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини, Београд, 1928, стр. 19

2 Панта Срећковић, Владике фанариоти Рашко-призренске епархије, Београд, 1881, стр. 43-45

3 П. Поповић, Успомене (рукопис), прича бр. 3, стр. 21

4 М. Веселиновић, Митрополит Мелетије рашко-призренски и скендеријски Београд, 1902, стр. 10

управитељ архимандрит Сава Дечанац који је по доласку у Призрен, по благослову митрополита српског Михајла Јовановића, између осталог имао са Мелетијем овакав разговор: "Ваше високопреосвештенство, поздравили су Вас и моле Вас, госп. митрополит Михајло и госп. Ристић, да благословите оснивање и отварање Богословије у Призрену" - рече му архимандрит Сава. На то митрополит Мелетије устаде, прихвати Саву за руке и рече: "Чок сеир! Чок сеир... како цанум... нек је благословено, и сас срећу!"[5]

У времену од 1861. до 1862. године "заступао (је) патријарха у Цариграду или био члан Светог синода"[6]. Због оптужбе да је израдио ферман да Цинцари могу порушити цркву Св. Спаса у Призрену, он је од 1871. до 1874. године морао да борави у Цариграду.

Митрополит Мелетије највећи део свога времена проводио је путујући по епархији. Тако се 1891/1892. године налазио у Скадру, а 1893. година затекла га је у Гњилану. Године 1894. краљ Србије Александар Обреновић одликовао је митрополита Мелетија орденом Св. Саве првог степена.[7] Интересантно је напоменути да је митрополит Мелетије "забрањивао да се чита Св. писмо на модерном српском језику у преводу Даничића и Вука, што му је изгледало да нема довољно светиње, као она на старијем црквенословенском језику"[8] а то значи да је делио мишљење карловачког митрополита Стратимировића.

Митрополит Мелетије је, у другој половини своје управе, учинио много добра српском народу. Тако је имао обичај да сваке године, на Ускрс, измоли на потпис од паше да му пусти све хришћане из затвора. Тога дана буду осуђеници на светој литургији, а после остану код митрополита на ручку, да би их увече поново вратио.[9]

Својом појавом митрополит Мелетије је свуда остављао, како у цркви тако и ван ње, јак утисак код народа.[10] У најтежим временима за време његове управе подигнута је у Призрену саборна црква "Св. Ђорђа" у чијој је изградњи и он материјално учествовао.[11] Утицао је на свештенство и њихов однос према верницима и обичајима. У том смислу интересантна је једна наредба свештеницима, којом се упозоравају на своје понашање у наплати за свадбене обичаје и избору младића и девојака.

Ево текста те наредбе[12]:

"Благословени свештеници, чесни кметови и сви православни христијани Приштевачки, молитвујем вас и благословим. Пошто е свема вама како

---

5 Исто, стр. 13

6 Петар Костић, Црквени живот, стр. 20

7 М. Веселиновић, Митрополит, стр. 35

8 Исто, стр. 20

9 Исто, стр. 36

10 Којић, Трајан, Призренски епископ (од 1019. до данас), Призрен 1981. год. стр. 18 (Рад у рукопису)

11 Петар Костић, Црквени живот.... стр. 21

12 Архив Косова, Фонд Душана Пекића, кутија III, док. XXX/ДП-XXX-193

ми од прва наша доласка на ову Богохраниму моју епархију наредисмо и заповедисмо да ником од православних христијани прими новац за своју девојку од зета, а ви то нисте хтели да послушате. Ево саг дошао царски заповест да некој несме примити новце за девојку или за удовицу од никои родитељи, или рођака, и ако кој неће послушати царски заповест он опет тражи да прими паре за девојку, он ће платити на царски сандук 500 гроша глобу, и три месеца хапс, биће и 500 гроша какон ће платити у нуријашку цркву и ко од православних христијана неће да му каже добро јутро, док дође на покајање, да прими опроштеније. Зато тако да знате. А кад се запроси девојка, опет повторимо нашу црквену заповест, да буде ту свештеник и два кмета, едан од момчево село а други од девојкино и да се пита девојка, и момче, а кад се бегендишет, кабулит друг друга, па кад се кабулишет друг другом тад да се даде прстен на руку девојкину и едан дукат спрема такат човеку или од 20 гроша дукат или од педесет то како буде по драгој вољи оному домаћину који запроси ону девојку за својега сина и момче да буде постарај најманше три године. За свадбу од шес месеца до годину, више не може да седи девојка запрошена и док се венча она девојка не може родитељи или друга својштина од девојку да тражит од пријатеља да ги напоји, и свадба да се почне од суботу вечера до недеља вечера па одма да се врати сваки у своје село или кућу. А свештеник да венча оне што од момчеву страну. Тако и на свакога никој не може више да гости но само на оно исти дан кад му је светац и едан оброк на оно исти дан, или ручак или вечеру. Тако смо наредили и од први час и саг опет повторимо тај уреба и заповест и ако кој преступи од сад после ову заповест он ће да буде под каштигу како горе рекосмо; хоче да даде 1.000. гроша канон и 500 гроша на царски сандук и 500 на цркву и три месеца хапс, и годину дана да нему каже никој добро јутро. И трапеза за мртве од сега после не може никој да прави трапеза. Но сваки нека чита парастос у цркву, да спомене душу мртвога човека и нека даде сиротињи за душу а не трпеза да се гостите међу себе. Тако да знате и тако да се владате од саге после и тако Бог милостив да обдари свем вам његову милост и свако божанствено добро и бериħет Исаку и Јакову и мир вам".

1864. год. октомбрија 22 у Приштини

ЕТНОМУЗИКОЛОГИЈА

ПЕСМЕ УЗ СВАДБЕНЕ ОБИЧАЈЕ У ГРАЧАНИЦИ

Иако су обављена многа мелографска истраживања по Косову и Метохији (почев од Ст. Ст. Мокрањца, В. Ђорђевића, К. Манојловића, М. Милојевића, сестре Љ.и Д. Јанковић, Р. Петровић) до сада нису посебно анализиране и обрађене песме уз свадбене обичаје. Изузетак ипак представља краћа студија: "Свадбени обичаји у Пећи"[1] од Косте Манојловића штампане још 1933. године. У овој студији К. Манојловић је поред описа обичаја приложио 21. забележену песму, уз крађу анализу ритма, метрике и мелодијског амбитуса напева.

У овом раду, поред свадбених песама и казивања певача и приповедача о свадбеним обичајима које смо забележили служећи се интервјуисањем и снимањем на терену, унели смо и записе Ст. Ст. Мокрањца[2] и Миодрага Васиљевића[3]

Песме које су забележили Ст. Мокрањац и М. Васиљевић показаће континуитет и идентичност садржаја са оним песмама које смо ми забележили, а такође ће се видети и начин певања.

Поред описа свадбених обичаја и нотних записа, дата је и анализа песама по принципима савремене етномузикологије, што сматрамо као полазиште за даља и шира истраживања и проучавања нарочито свадбених песама и обичаја на територији Косова и Метохије.

На реци Грачанки, у њеној проширеној долини по изласку из клисуре, између брда Велетина и косе Гласновика на југу и брда Стежевца на североистоку, смештено је истоимено село Грачаница.[4]

На земљишту званом Градина (према југозападу), у близини села налазе се археолошки остаци некропола, кула и градских зидина археолошког локалитета, где је била стара Улпијана. Први помен села Грачанице потиче из 1303. године где се у једном писму папе Бенедикта IX барском надбискупу

---

1 Манојловић Коста, Свадбени обичаји у Пећи, Београд, Гласник Етнографског музеја, 1933, књ. VIII. стр.39-51.

2 Мокрањац Стеван Стојановић, Записи народних мелодија, Београд, САНУ, Муз.инст. пос. издања, књ.XIII, 1966, стр.13, 14.

3 Васиљевић Миодраг, Југословенски музички фолклор I, Космет, Београд, ФМУ, 1990, стр. 77, 157

4 Урошевић Атанасије, Косово, Београд, САНУ, књ. JXXVIII, 1965, стр. 189.

Марину наводи и католичка парохија Гразаниза (доцније Јањево). Затим се даље село помиње у Грачаничкој повељи краља Милутина из 1321. године, објављене поводом подизања истоименог манастира.

"Краљ Милутин је подигао Грачаницу на темељима или бар на месту старог каквог манастира, и у њему је од времена Милутинова било седиште митрополије. Манастир је довршен 1321. године и дуги низ година појао је Богу славу и хвалу". Готово све до оних мучних дана крајем XVII столећа који наставе после исељења Патријарха и народа, Грачаница је остала и била чувар вере и утеха народу на Косову."[5]

Становништво села Грачанице, по етничкој и родовској структури, је српског порекла. Иако су са Косова, током векова, потекла многа миграциона кретања узрокована петовековном владавином Отоманског царства, српски народ је у доброј мери очувао своје старе обичаје и музички фолклор што потврђују свадбени обичаји и песме из Грачанице.

Народна песма, осим што је била део свакодневног живота и учествовала у обредима важним за целину сеоске заједнице, била је и функционални део свечаности везаних за породични живот од којих се нарочито издваја свадба.

Сватовске песме су пратиле један од најзначајнијих догађаја у човековом животу, продужење живота, настављање потомства - дакле - свадбу. Оне су живеле у оквиру овог старог обичаја као "сватовске песме" сачувавши велику старину захваљујући спорости промена друштвених и економских односа у оквиру патријархалних односа у породици.[6]

"Традиционална свадба" представља живу, неписану архиву која чува бројне и различите доказе, како друштвених односа традиционалне заједнице, тако и промене у континуитету свог сложеног породичног обреда".[7]

Првобитно значење многих обичаја данас се изгубило, али су многи свадбени обичаји остали, па се често, само симболично, изводе и даље, зато "што тако ваља" или "зато што то тако треба", по законима "традиционалног континуитета".

Обичаји некада

Према казивању певача (имена наводимо на крају у прилогу) свадбени обичаји у с. Грачаници, како их они памте, одвијали су се тако што су и поред строгих патријархалних односа, младићи користили сваку прилику да виде девојку и изаберу себи суђеницу. Прва иницијатива потицала је најчешће од младића који је "стасао" за женидбу чим би "бегенисао" девојку. Ако се момку

---

5 Пупић Ђ. Браниславе, Косово, Опис земље и народа, Београд, Просвета, 1986. стр. 217

6 Др Бован Владимир, Народна књижевност Срба на Косову. Лирске песме I, Приштина, Јединство, 1980, стр.24.

7 Др. Петровић Радмила, Српска народна музика, Београд, САНУ, Посебна издања, 1989, књ. DHCIII, стр. 24.

допала која девојка он је обавештавао о томе своје родитеље. Да би упозорио оца да је спреман за женидбу момак је испод очевог јастука стављао секиру. Када би отац на тај начин сазнао за синовљеву жељу, преко своје жене би се распитивао коју девојку син хоће, мајка би рекла сину да су му "бегенисали" девојку и питали би га да ли му се она свиђа.

"Дешавало се да родитељи жене свога сина још у 16. или 17. години не питајући га хоће ли ту девојку или не.[8] Главно је да нађу доброг пријатеља: да имају где да оду и да нису срамни кад им дође у госте, а за децу: "Што они балавци знају"!... У већини случајева момак и девојка се виде тек на венчању! А тада: зар се код једне снаше или младожење чело намрштило и отео уздах?... Ту рану на срцу су после лечили оним народним веровањем: "тако ми Бог писаја."

Исто тако и девојку обично нису питали хоће ли да се уда за младића који је проси.

Када родитељи реше, уз договор са родбином, коју ће девојку да траже за сина, шаљу прво наводацију девојачком оцу. Ако он пристане наводација остави мали белег као знак да је девојка обећана и да се не може обећати другом.

"Ако си намислио да за неког у кући просиш кћер тога или то ти га мораш неколико пазара узастопце налазити у Приштини, као божем, сасвим случајно, и чашћаваш га без и једне речи о намери, а мотриш: да ли си му "ушао у ћеф" или не. Он се сећа, али се прави невешт и тебе такође немо испитује. Тек после тога, и ако си стекао уверење да си му се допао, можеш му послати наводацију са боцом ракије."[9]

На просудбу, велики белег, иду само мушкарци, и то: отац, стриц, брат, кум, наводација и други, њих пет до шест. Девојка није тада код своје куће, нити сме да се покаже гостима - просиоцима. Просиоци уговоре са младином родбином дан свадбе, а нека млада жена са девојчине стране дарује просиоце чарапама, а наводацију по могућству, кошуљом.

"Био је обичај да момак даје паре за девојку.[10] Али то није била куповина, нити су се ценкали о суми. Не! Него је момак "спремао" девојку. Па колико јој он да пара, толико му она од ствари донесе."

Пошто је било и претеривања у тражењу пара за спремање девојке, посастали су се кметови околних села, на позив тадашњег кмета Николе Попосавића из Грачанице, и донели одлуку шта се све може и колико дати за спремање младе.[11]

Када се одреди дан свадбе, а то је обично недеља, у младожењиној кући припреме почињу у среду јер се веровало да је среда срећан дан за почетак

---

8 Поповић Јаничије. Живот Срба на Косову. Београд. Књижевне новине, 1987, стр. 54, 64, 112, 114, 140

9 Ибид

10 Ибид

11 Ибид

неке радње. Тога дана се китн кондир с вином, девојке китe кондир мафезом, цвећем (босиљком) и металним новцем. Уз кићење, девојке би најчешће певале песму "Ој, убава, убава девојко". Са окићеним кондиром позивају се сватови за свадбу. Кондир обично носи млађи брат. Позивање за свадбу почиње у четвртак. Здравицу, флашу ракије окићену босиљком и погачу, старом свату и куму носи лично домаћин. Остали гости позивали су се кондиром.

У четвртак девојке из ближе родбине спремају брашно у младожењиној кући.

Од среде до суботе удавача избегава сусрете са укућанима и то време обично проводи у засебној просторији са једном својом другарицом. У петак вече удавача приређује једну врсту опроштајне вечери са другарицама. Девојке су у посебној просторији у коју може да улази само једна од домаћих жена која их послужује. Све ове радње у среду, четвртак и петак прате одређене песме. Највећи број песама пева се на веселом девојачком скупу у петак вече, као на пр.:

Пшенице су класале,
девојке се састале,
састале се па говоре
која кога воле.

У суботу уочи свадбе припреме су најинтензивније у обема кућама. У суботњу зору, када престаје песма девојака, удавачи долази жена коју су сматрали срећном, и плете јој косу. И ову радњу је пратила песма као на пр. "Жалост моја да сам сад девојка".

У младожењиној кући спрема се одећа за младу и њу односе девојчином оцу свекар и кум. У те хаљине које доноси свекар облаче младу. Тада би се певала песма: "Дзвезда дано не огрej ме рано".

"Дзвезда дано не огрej ме рано,
Млади Јордо не пооди рано,
Још је Доста руво девојачко".

Недеља је централни део свадбеног ритуала. Посебан чин представља бријање и облачење младожење. Тада се обично певала песма: "Бричило се бегче Сарајевче".

Када сватови пођу за младу певала се песма: "Ој, јубава, јубава девојко".

"О, јубава, јубава девојко,
Ајд, походи, куме и старојко,
И поведи кићене сватове,
И поведи млада младожења!"

"Сватови су ишли у реду један за другим.[12] Напред је ишао онај који је леп, крупан и храбар, и он се називао "војвода"... Војвода се морао слушати на путу, као и стари сват у кући".

Када сватови дођу пред снашину кућу девојке би их, поређане испред младиног трема, дочекале уобичајеном песмом: "Ој, јубава, јубава девојко". Док девојке тако у реду певају, младожења им на коњу прилази и када стигне на два-три корака, јабуком гађа ону за коју мисли да је најлепша. Стога су све те девојке младожењу очекивале са неком прикривеном радошћу, јер се свака надала да буде почаствована именом "лепа".

Док се остали сватови чашћавају и веселе, девер-брат младожењин, прилази соби у којој се налази снаша. Родбина младе му не дозвољава да уђе у собу док не плати "вратарину". Тада му кажу: "Наша девојка не узима се тако лако. Да даш злато за злато". Девер даје прво ситан новац, а на крају даје и сребрни. Када девер уђе у снашину собу, онда прво наздрави најстаријој жени која је помагала снаши у облачењу и која је са осталим девојкама "чувала" снашу и попије из ибрика, три пута, мало вина и потом "преда" здравицу. Ставља снаши на главу "сребро" (врста капе). Ломи изнад снашине главе погачу око које се отимају присутне девојке. Затим, простире марамицу, на коју ставља ципеле које она треба да обује. Марамицу, све време, чврсто држи за један крај, јер девојке покушавају да му је отму "како би се за њих отимали момци". Дарује снашу прстеном и марамицом или парчетом марамице (уколико се марамица приликом отимања поцепала) омотава снаши прст на који је ставио прстен. Прст се одмотава после венчања у цркви. Када девер заврши обичај, добија од снаше везену или свилену мараму и одлази међу госте. Снаша се онда опрашта од родитеља, браће, сестре и другарица и тада се певала песма: "Вишња се од рода савила"

"Вишња се од рода савила,
Мома се од мајке делила."

Снашу су из куће изводила браћа и помагала би јој да се попне на коња. Ни једна Српкиња на Косову[13] није тада појахала коња, ни пре ни после, осим као млада кад дође на венчање, те су биле неуке да се на коњу саме држе. Зато је "млађи девер" водио коња за узде, а "старији девер" - ишао поред коња и снашу десном руком држао за руку изнад лакта.

После венчања у цркви сватови се враћају момковој кући, али не иду истим путем којим су дошли, да им не би нека зла жена направила неке зле чини (мађије).

Сватове, на улазу у двориште, дочекује група мушкараца са здравицом вина. Здравицу предају старом свату, куму, домаћину и деверу. Док они

---

12 Ибид

13 Ибид

испијају здравицу певају: "Старојко Бога моли, амин, амин", "Кум бога моли, амин, амин" итд.

Снашу, у дворишту, дочекује свекрва са ситом и пшеницом, бомбонама, ситним металним новцем, шећером у коцкама и сл. Она, обема рукама, узима из сита пшеницу и остале "зачине" и баца их према сватовима испред себе, иза себе и са стране, правећи тако крст. Празно сито баца преко своје главе на кров. Сматрало се, ако сито не падне са крова да ће и снаша дуго остати у тој кући. Затим се младој и младожењи даје "наконьче", мало мушко дете, које свако од њих подигне три пута. Девер младу води до кухиње где се спрема јело за сватове. Пред улаз у кухињу дају јој две погаче које држи испод пазуха и две посуде за воду "крчаг", и тако пуних руку, десном ногом, прелази праг своје "нове" куће. Онда прстима узима маст из неке чиније и маже врата, како би кућа увек била "мрсна". Затим, мало посоли и промеша јело које се кува за сватове. Онда седа свекрви у крило, свекрва је дарује прстеном, а млада свекрви поклања дар (кошуљу). Док млада седи свекрви у крилу неко од сватова проспе испод њихове столице мало воде: шале се на рачун свекрве - као да се од страха пред младом умокрила.

У дворишту, док се игра отворено мешовито коло - најчешће кокоње - што [14] уз пратњу зурла и тупана или уз пратњу вокалне мелодије која се пева колективно унисоно, праве се шале на рачун свекра и свекрве: поцепају им понешто од хаљетака, оките их низом црног лука или паприке, измажу им лице чађу итд.

За време славља у току вечере, снаша уз пратњу девера сваком госту, почевши од старог свата и кума, даје по чашу пића - тзв. "снашину чашу". Пошто попију пиће, гости дарују снашу новцем. Славље уз песму и шалу траје до дуго у ноћ. На крају славља када гости одлазе, снаша се уз пратњу девера, рукује са старим сватом и кумом.

Обичаји данас

После ослобођења наше земље у последњем рату, 1945. године, ново социјалистичко законодавство друкчије је регулисало брачне односе супружника, утврђујући равноправност мушкарца и жене, стварајући тако основне услове за брзу еманципацију жена и у овим крајевима.

У садашњем времену, од негдашњих старих свадбених обичаја, одржали су се само неки. Прошење девојке и проводације су веома ретка појава. Пошто се млади лично упознају на разним јавним местима забавама и слично, најчешће се девојка "украде". Онда настаје славље, још истог дана, само у момачкој кући. Због извршене "крађе" родбина девојке се нађути. Онда се тражи погодно лице које ће после извесног времена да ступи у "преговоре" и договори се за дан када ће бити "мирба". То је дан када се по први пут долази у кућу девојке. Тада обично долази отац, стриц, брат, тј. пет до шест особа, али

---

14 Јанковић С. Љубица и Даница, Народне игре II, Београд, Просвета, 1937, стр. 35-36

без младожење. После "мирбе" долази "прва недеља". Тада у кућу младожење долази углавном млађа родбина из девојачке куће. На "мирби" или "првој недељи", обично се утврђује датум свадбе. То обично, није тако дуг период као некада, јер се девојке не "спремају" као раније и за њихово "спремање" младожења не даје новац.

Здравица за свадбу се носи само старом свату и куму, док се остали гости позивају позивницама. Сватови одлазе на венчање аутомобилима, прво код матичара а онда у цркву. Сачуван је стари обичај да се сватови не враћају истим него другим путем, као и да се на улазу у двориште дочекују повицима уз здравицу вина: "Старејко Бога моли, амин, амин" итд. Снашу и данас дочекује свекрва са ситом из кога она баца жито, а празно сито баца на кров куће. Остао је исти обичај "наконьче", затим симболично сољење и мешање јела. И сада снаша седа свекрви у крило па је свекрва дарује прстеном а снаша свекрву ћебетом или сл. Задржан је обичај даривања "снашине чаше".

Свадбена весеља се данас у Грачаници одржавају у кафанама, салама домова културе, под шаторима итд. Музика и песме су већином новокомпоноване, а оркестри састављени од савремених музичких инструмената: хармоника, ел. гитара, синтисајзера, бубњева итд. Међутим, од приложених мелодијских напева и данас се готово редовно могу чути поједине песме као на пример: "Ој, јубава, јубава девојко", "Ангелин девојче, што си нађућено?", "Старејко Бога моли, амин, амин" итд.

Сагледавајући резултате истраживања облика и развоја свадбених песама уз обичаје у Грачаници, истаћи ћемо на крају значајније чињенице.

Основна одлика приложених песама је да су све песме једногласне са одређеним мелодијским типом напева карактеристичним за свадбене песме. Асиметричан десетерац (4,6) је најзаступљенији стих од кога понављањем настаје певана строфа.

У облицима песама, које условљава особено рашчлањивање стихова, преовлађује дводелност, али са карактеристичним непропорционалним мелодијским одељцима напева. Самим тим је и најзаступљенија категорија хетерометричних-хетероритмичних напева.

Из тонских низова произашао је карактеристичан лествични образац: (еф, ге, а, бе, це) често и нетемперован, обједињавајући већину народних песама преко свог генетског језгра чији је интонативни стожер тон ге1.

Народна песма живи још у сећању старијих генерација. Међутим, и тамо где је још најочуванија као старији обичај, сведена је на врло уске оквире из којих су испале многе архаичне појединости. Сватовски обичај остаје да живи, као и сватовска народна песма у целовитости у записима наших етномузиколога. Обичај тако остаје као слика културно-историјских прилика протеклих времена: негдашњих веровања, мишљења и осећања старијих генерација и њихових друштвених односа.

ТЕКСТУАЛНИ ПРИЛОГ

1а.

И ој, јубаво, јубаво, *и*, и девојко, *и!*
О, јубава, јубава девојко!

(Пева се када се полази за спапу.)

1б.

О, јубава, јубава девојко, *И!*
-О, јубава, јубава девојко,
Ајд, походи куме и старојко,
И поведи кићене сватове,
И поведи млада младожења!
Младожењо, млади цвет не вене,
Држ' се добро за свилен дизгине,
Опри ноге у златне зенгије,
Да нам зазор не учиниш!

(Пева се кад се испраћа младожења).

2.

Пшенице су класале,
девоке се састале,
састале се па говоре
која кога воле,
састале се па говоре
која кога воле.

Пшенице су класале,
девојке се састале,
састале се па говоре
која кога воле.

Једна воли шњајдера,
друга воли тишљера,
а та трећа опанчара
што опанке шара.

(Певају жене, девојке у девојачкој кући)

3а.

Ej, Жалост моја, *и, ej*, да сам сад девојка.
Жалост моја да сам сад девојка,
сад би знала драго изабрати:
"За два плава јастру не би дала,
за онога момка калешаста,
за њега би ђердан расковала,
расковала, све дукате дала!"

(Певају жене или девојке у девојачкој кући.)

3б.

Дзвезда дано, дзвезда дано,
не огреј ме рано, не огреј ме рано.
Млади Јордо, не пооди рано,
Још је Доста руво девојачко.

4а.

Бричило се бегче Сарајевче,
буд се бричи пај ми бригу брине.

Бричило се бегче Сарајевче,
Буд се бричи пај ми бригу брине.
Собраја је три ките сватови,
Па не може леба да ги израни,
и не може вином да ги напоји.

(Пева се када се брије или облачи младожења).

4б.

Бричило се бегче Сарајевче, *И!*
Бричило се бегче Сарајевче,
Буд се бричи, па (туд) ми бригу брине:
Собраја је три ките сватове,
Не може ги лебем заранити,
Не може ги вином запојити,
Не може ги коње прифаћати!

(Пева се кад се младожења брије или облачи.)

5.

Вишња се од рода савила,
мома се од мајке делила.
Вишња се од рода савила,
мома се од мајке делила.

Вишња се од рода савила,
мома се од мајке делила
"Праштавај мајко, праштавај,
праштавај ми цела родбино."

(Пева се кад се девојка опрашта од родитеља и родбине.)

6.

Старејко Бога моли,
амин, амин, амин, амин
и опет Бога моли,
амин, амин, амин, амин.
Старејко Бога моли.
Кум Бога моли.

(Пева тј. узвикује се када се дочекују сватови на капији.)

7а.

Ангелин девојче, што си нађубрено, *џаном,*
Ангелин девојче, што си нађубрено?

"Ангелин девојче, што си нађубрено?
Да л' те глава боли или половина?"
"Нит ме глава боли, нити половина,
Већ ме мајка даје врло надолеко,
Врло надолеко, у то пусто преко,
У то пусто преко, у село велико,
У село велико, у богату кућу,
У богату кућу, у девет девера,
У девет девера, и девет јетрве,
И девет јетрве, свекра и свекрву."

(Певају мушкарци за софром.)

76.

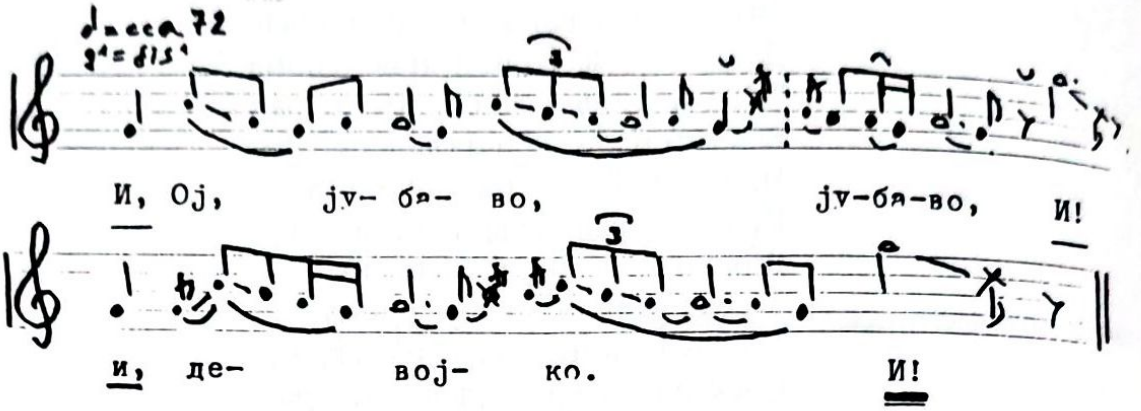
Ангелин девојче, што си нањућено, *душо*,
Ангелин девојче, што си нањућено?

"Ангелин девојче, што си нањућено?
Да л' те глава боли или половина?"
"Нит ме глава боли, нити половина,
Већ сам нањућена на мојега баба,
На мојега баба и на моју мајку,
Што ме удадоше врло надалеко,
Врло надалеко, у село велико,
У село велико, у кућу голему.
У кућу голему, свекар и свекрва,
Свекар и свекрва и девет девера,
И девет девера и девет јетрве,
И девет јетрве, за момче малено.
Ја идем на воду, а оно по мене:
-Даде, мори, даде, дај ми мало воде!
Ја ти нисам дада, дагло те у срце,
Него сам ти жена, жегло те у срце,
Жегло те у срце, у детињу душу"!

(Певају мушкарци за софром.)
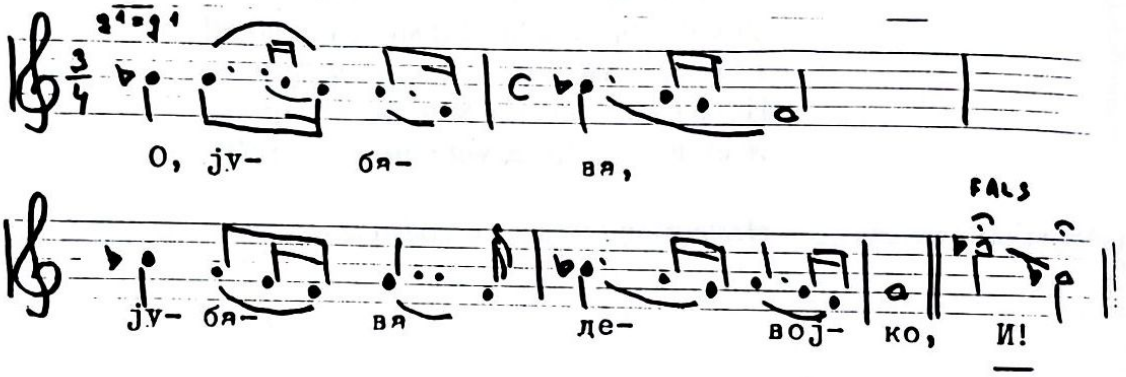
1а Ој, јувава, јувава девојко

група жена

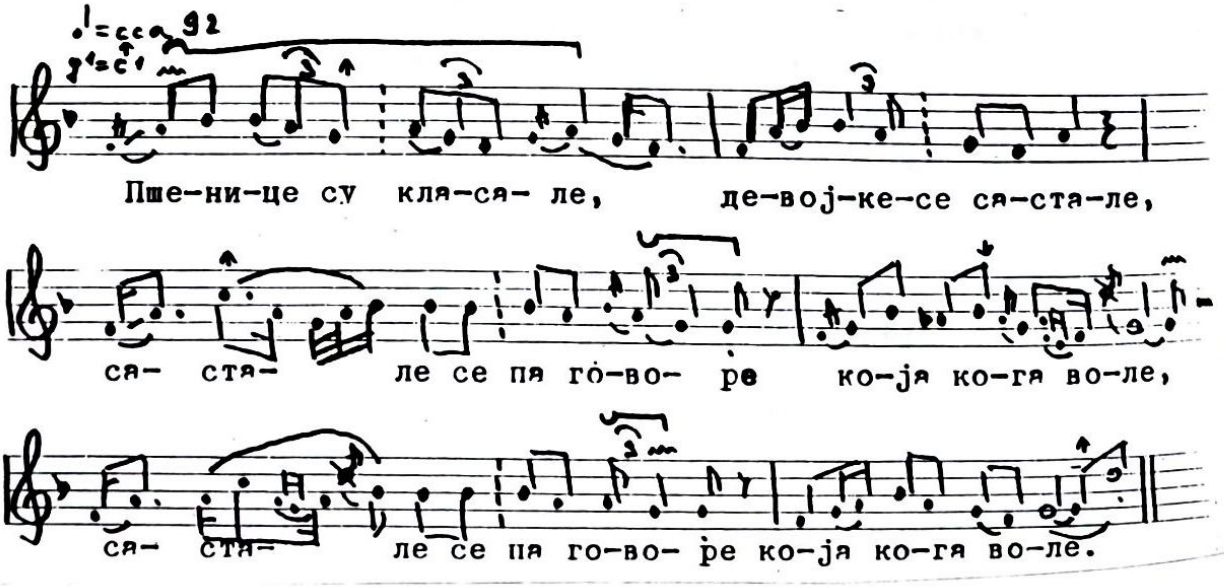
1б. О, јувава, јувава девојко

бабя Јелена
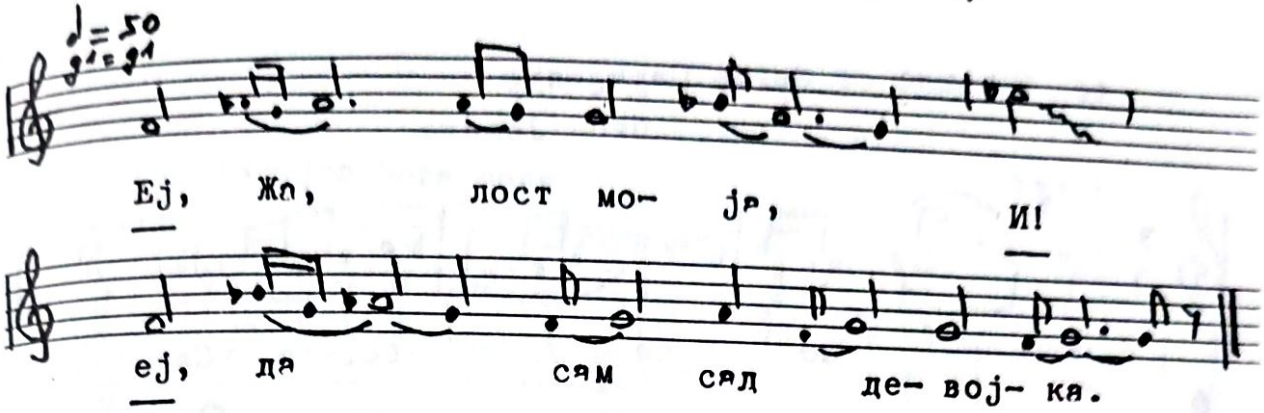

2. Пшенице су класале

Катарина Секулић (1914)

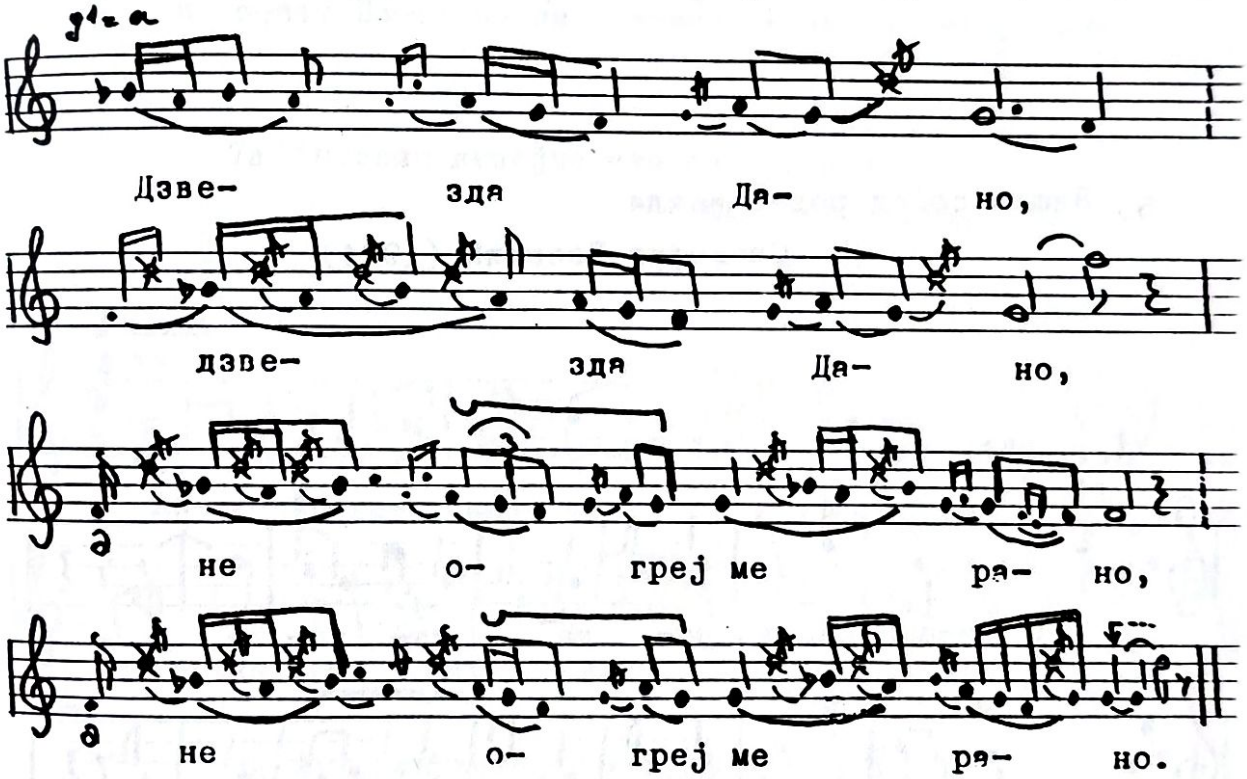
3а Жалост моја да сам сад девојка

Нада Китић (1922)
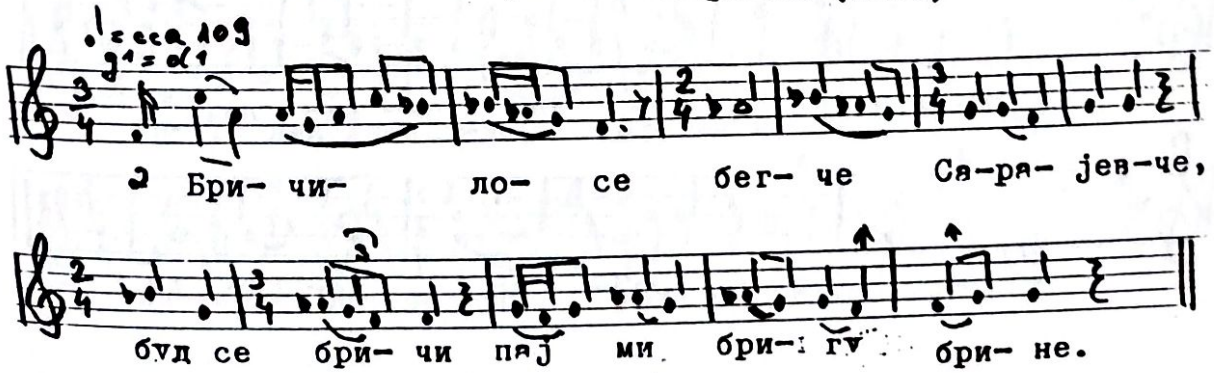

3б Дзвезда Дано не огреј ме рано

Катарина Секулић (1914)

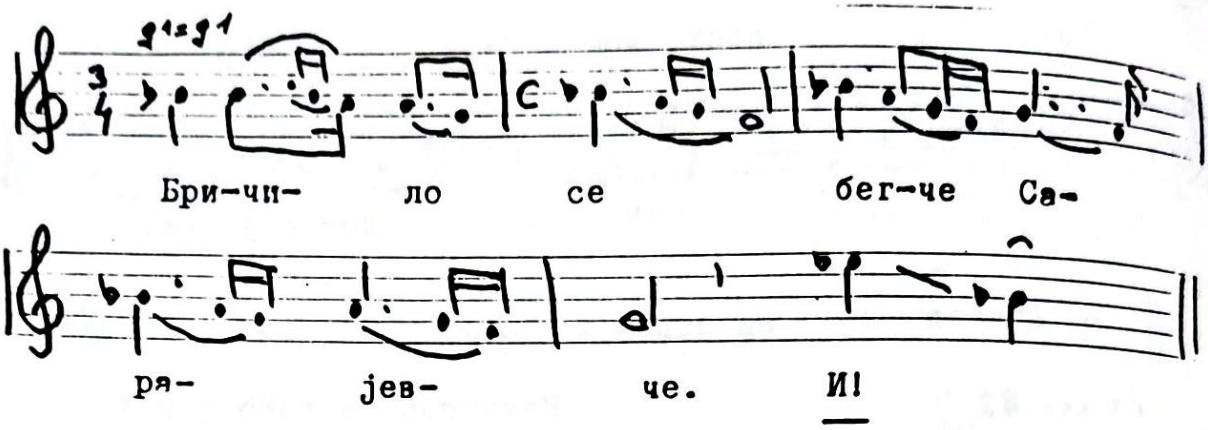
4а Бричило се бегче Сарајевче

Султана Петровић (1893)
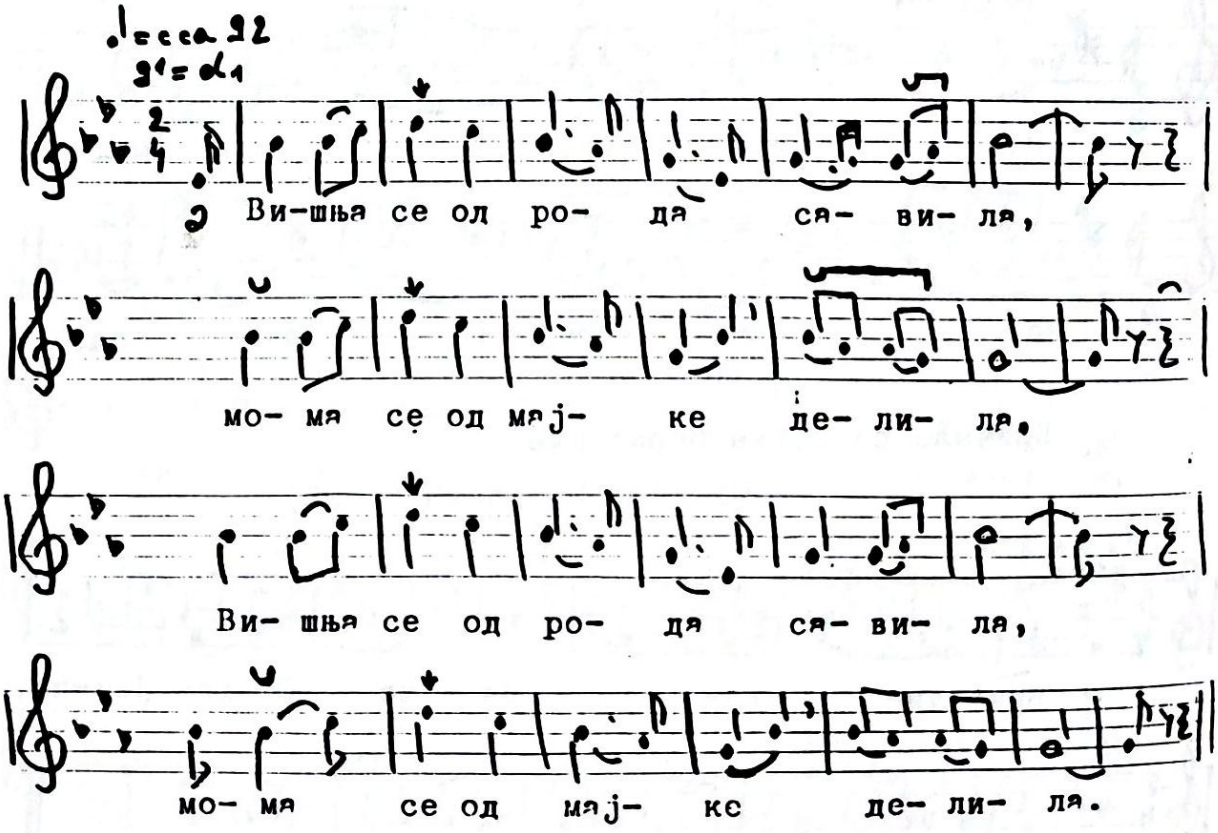

46 Бричило се бегче Сарајевче

баба Јелена
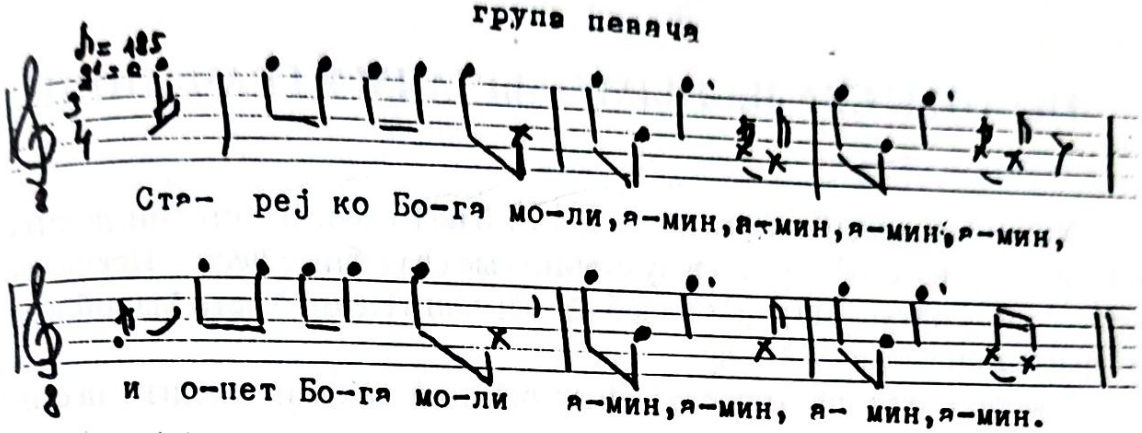

5. Вишња се од рода савила

Славојка Поповић (1921)

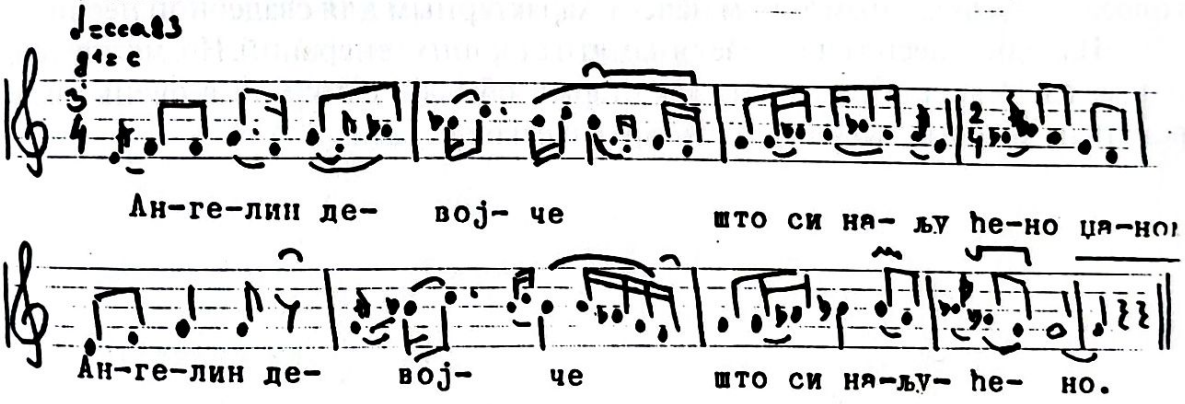
6. Старејко Бога моли

група певача
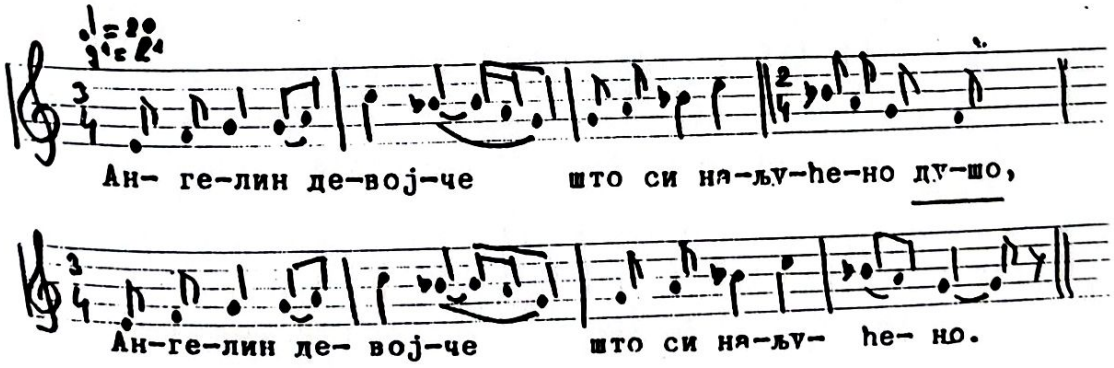

7а Анђелин девојче што си нањуњено?

Милунка Костић (1936)

7б Анђелин девојче што си нањуњено?

Ф. и П. Јовановић и Н. Китић

Новица Арсич

ПЕСНИ К СВАДЕБНЫМ ОБЫЧАЯМ Б ГРАЧАНИЦЕ

Хотя и объявлено много исследований на Косово и Метохии, до сих пор не подвергались особому анализу старинные свадебные песни. Исключение представляет научный труд "Свадебнйе обычаи в Печи" Кости Манойловича, напечатанной еще в 1933 году.

Вместе с описаниями свадебных обычаев даны и анализы песен по принципу современной этномузыкологии.

Народная песня, кроме того что была неразделимой частью жизни и участвовала в обрядах, имевших большое значение для деревни, была и функциональной частью празднеств, касающихся семейной жизни, между которыми особенно выделяется свадьба.

Основное отличие приложенных песен - что все песни для одного голоса с определенным тоном напева, характерным для свадебной песни.

Народная песня еще живет в памяти старших генераций. Но, между тем, и там, где она еще сохранена как старый обычай, самкнута в очень узкие рамки, из которых выпали многие архаические детали.

ПРИКАЗИ

МАКЕДОНСКА ОНОМАСТИКА

(Поводом истоимене књиге Трајка Стаматоског)

У издању Института за македонски језик "Крсте Мисирков" у Скопљу појавила се крајем 1990. године књига Трајка Стаматоског *Македонска ономастика*, која је посвећена именском систему код Македонаца, обухватајући антропонимију и топонимију. Чини је близу 50 расправа и чланака, од којих су већина објављени у различитим публикацијама, а овдје представљају цјеловито ауторово гледање на македонску ономастичку реалност. Ово дјело Т. Стаматоског чини такву структурну и садржинску цјелину да га можемо посматрати као функционални приручник или уџбеник за македонску ономастику (иако аутор, у уводу, ту функцију књиге скоро да негира).

Колико нам је познато, македонска ономастика, нарочито у последњих двадесетак година, чини најкрупније кораке међу југословенским ономастичким истраживањима - и по испитаности ономастичких реалија, и по кадровским и материјалним условима, и то пројектима из ове области. Скопље је, заправо, једини наш научни центар који има цио тим лингвиста којима је професионални, радни задатак управо ономастика. Велику заслугу за то има, без икакве сумње, и аутор књиге о којој говоримо Стаматоски. Он се деценијама бави понајвише ономастичким истраживањима, али и организовањем тих истраживања у Македонији и стварањем за њих солидне кадровске и материјалне основе. За те своје напоре он заслужује сва признања и македонистике и југославистике, а посебно наше ономастичке науке. Знао је Стаматоски да створи услове, и да их трајно одржава, да се формира солидан македонски ономастички подмладак, који се непосредно упознавао са ономастичком проблематиком у главним европским ономастичким центрима, посебно онима у Пољској. И укправо је логично што смо од таквог човјека добили дјело какво је *Македонска ономастика*.

Књига има четири главна поглавља: Состојбата на проучавањата на македонската ономастика (стр. 7-32), Антропономастика (34-91), Топономастика (193-294) и Индекси (295-334).

1. У првом поглављу аутор даје преглед историјског развоја ономастике у Македонији, као и принципе у раду на изради ономастичких речника у Македонији. Међутим, уводна разматрања шире одсликавају развој ономастике у Европи, југословенским земљама и Југославији, тако да се добија јасна представа о том развоју, особито у македонистици. Посебно се разрађује

развој македонске ономстике у периоду 1968-1978, када се у ствари и конституише наша ономастика као засебна и стабилизована научна дисциплина, макар по програмима и свођењу претходних резултата као услова за даље продоре ономастичке мисли. Активно се укључујући у југословенска и европска ономастичка истраживања македонски лингвисти управо у овом периоду излазе на европску сцену са својим ономастичким резултатима, и то је вријеме великих кадровских зачетака. Основу савременој македонској ономастици чине лингвистичка и ономастичка истраживања Б. Видоеског, Б. Конеског, О. Јашар-Настеве, Т. Стаматоског, на коју се надограђују истраживања нових, и млађих, научника: М. Миовског, А. Поповског, Љ. Станковске, О. Иванове, М. Коробар, Д. Митеве, М. Миткова, К. Поповског и других. Није мали број ни људи других научних области (мимо ономастике) који су се бавили (или се и даље баве) и питањима македонске ономастике. Од лингвиста Стаматоски ту убраја прије свега К. Пеева и Б. Маркова, затим Д. Стефанију, Ж. Ризовског, П. Јанкулоског и др., као и историчаре Т. Томоског, С. Антољака и др. С друге стране, македонској ономастици допринео је и цио низ страних ономастичара, међу којима Стаматоски посебно истиче: В. Пјанку, Г. Шоптрајанова, М. Томића (из Букурешта), В. Шмилауера, М. Караша, М. Мајтана. Уз ова имена немогуће нам је набрајати сву ономастичку тематику којом су се бавили истраживачи које Стаматоски наводи, али треба рећи да се ради о импозантној библиографији (која се односи на Македонију и македонистику). Више од двије деценије македонски ономастичари присутни су у југословенској и европској ономастичној литератури, а своја истраживања излажу, веома систематски и систематично, на југословенским и европским научним скуповима. И можда се не би погријешило ако би се казало да је македонистика управо кроз ономастику у великој мјери успјела да се афирмише у европским, па и свјетским, научним оквирима.

2. Понајвише пажње у књизи Стаматоски је посветио антропонимијском систему код Македонаца, и у Македонији. Истиче да је данас у службеној употреби стабилизован двочлани систем - "име + презиме: *Огнен Здравковски, Добрила Иванова.*". Ређе је у употреби шема: име, очево име и презиме (тип: *Тодор Иван(ов) Стојковски*). А као помоћна службена ознака јавља се и надимак и посеудоним: *Јордан Хаџи Константинов - Шинот, Кузман Јосифовски - Питу* и сл. У колоквијалној употреби надимак је чешћи, али каткада он истискује име и у службеној употреби, "како единствен знак за идентификација" (35).

а) Двије су велике групе *личних имена* код Македонаца: народна односно словенска имена и имена црквеног односно грчко-византијског, семитског или латинског поријекла. Иако је на Македонце историјски вршен уплив грчке културе, код њих су се, као и код Срба, веома добро чувала народна имена (о чему посебно свједоче дефтери из 15. и 16. вијека). Честа су особито двочлана имена у чијем су саставу суфиксалне морфеме *-слав и -мир (Богослав, Бранислав, Бранимир, Велимир* итд.) - као општесловенска имена, која су преци Македонаца донијели на нову територију. Стаматоски истиче да у

систему личних македонских имена највише има тих словенских имена, али је доста и оних која су примљена из хришћанстрва (*Алекса, Андреја, Антим, Атанас, Васил, Герасим, Герман, Дамјан, Димитри, Иван/Јован, Јордан, Каин, Козма, Матеја, Михаил, Павел/Павле, Симон, Стефан, Тодор, Филип, Христофор* и многа друга). Наравно, у систему личних имена има и један слој који је стигао из османлијског фонда (*Билбил - Славојко, Мериан, Фидан, Алтана, Севда, Султана*), која су образована од турских апелатива према македонском моделу. У новије вријеме македонска дјеца добијају и имена из западноевропских култура - енглеске, француске, германске и др. (*Денис, Едвард, Мајкл, Роберт, Брижита, Габриела, Жаклина, Жанета, Лолита, Мелита, Росанда, Стела*), чак се узимају и стране варијанте (*Жан и Џони* умјесто Јован/Иван, "од староеврејското *Йоханан!*").

б) *Хипокористичке форме* имана код Македонаца су врло развијене. Стаматоски наводи примјер хипокористика везаних за име *Димитри(-ј, -ја)* који имају преко 200 деривата. Многа хипокористичка имена употребљавају се и као званична имена. Образац је: скраћено име (*Андо* од Андон, *Андре* од Андреја, *Наде* од Неделко и сл.) или пак на исту основинску морфему се додају различите суфикасалне (нпр. од Радослав или Радомир: *Радан, Раде, Раденко, Радин, Радиша, Радојче, Радоња, Ралин* и сл.). Данас су ријетко у обичају имена са старијим суфиксима: *-ица, -иш, -иша, -ета, -ое (Богица од Богдан, Димиш од Димитрије, Дабета, Драгоје и сл.)*.

в) Као и код неких других јужнословенских народа, и код Македонаца се *презиме* јавља, у систему, тек од прошлог вијека (до тада је постојао систем: име + име оца - *Петре Секула*, тј. *Секулов*), иако је, наравно, и раније било изузетака. Основни наставци за македонска презимена су: *-е(в)ски, -о(в)ски (Петрески, Матевски, Филиповски, Николовски)*. Широку примјену имају и презимена са суфиксом *-ев, -ов (Минчев, Христов)*. Мањи дио презимена, посталих од женских имена, имају наставак *-ин (Рацин, Савин* и сл.), а још мањи са турским наставцима *-ли, -џи (Османли, Дервенџи)*. Стаматоски истиче да се таква презимена (често) допуњују нашим наставком *-ја (Варошлија, Чекрешија* и сл.). Раније се код Македонаца више него данас сретала форма са суфиксом *-ић*.

г) *Надимак* је у македонском антропонимијском систему чест, и има широку мотивациону лепезу: спољашњи изглед *(Главинов)*, карактерне особине (*Благадушевски)*, поријекло по мјесту (*Тиквешански*), професија или друштвени положај *(Кујунџиев)*, какво оруђе (*Гајдов*), име животиње, птице или инсекта *(Биковски* и сл.), име растиња или плода *(Пиперковски*), необичан догађај *(Дерибабов, Огорелски, Паликрушев, Тепајмајковски*). Популарни су надимци добијени и према познатим личностима - из спорта, умјетности, политике (*Шеки, Брижитка, Де Гол, Кенеди*).

На основу анализе антропонимијског система код Македонаца коју врши Стаматоски долазимо до закључка да се тај систем у великој мјери подудара са сусједним јужнословенским антропонимијским системима, чинећи између српског и бугарског система засебну јужнословенску антропонимијску јединицу.

Даља анализа имена и презимена код Македонаца у књизи се чини на многобројним примјерима из литературе и на основу синхронијског теренског ономастичког материјала, тако да читалац добија комплетну слику тог система у обје пројекције (дијахроној и синхроној). У том смислу књига Т. Стаматоског је и инструктивна и довољно аналитична, и има вишеструку функцију.

3. У поглављу о македонској топономастици садржани су радови који обухватају погледе аутора на македонску ојконимију и речник ојконима у Македонији, стандардизацију у македонској топонимији, ономастичку грађу као извор за књижевни језик, а цијело поглавље је посвећено ономастици и норми, тј. стандардизацији именског система. Анализе се често праве на "детаљима" кроз које се најочитије огледа ономастички систем (нпр. основа *бор-* у македонској топонимији, лексема *камен* у македонској топонимији, форме *Крушово и Крушево*, не *Капештец већ Капиштец*, име села *Кучевиште* итд.).

4. Поглавље *Индекси* обухвата индекс онима и индекс аутора (индекс аутора има 246 имена). Индекс онима (стр. 298-331) садржи око 3.800 имена (личних и мјесних) из писаних извора (из прошлости) и прикупљених у послијератним деценијама у оквиру програма ономастичких истраживања у Македонији. И сам тај индекс показује колико је богатство грађе коју је Стаматоски интерпретирао у књизи, и својеврстан је речник македонског ономастичког система.

Умјесто закључка, није сувишно да поновимо нешто што смо на неки начин већ рекли: овакво дјело може да направи само аутор који је дубоко проучио ономастичке законитости и који је врло добро упознао македонски ономастикон. Но, треба нагласити и то да дјела ове врсте могу потицати из средина које имају развијена истраживања, тј. које имају истраживачку основу за синтезе какво је дјело Трајка Стаматоског *Македонска ономастика.*

Драго ЋУПИЋ

ЗНАЧАЈАН ДОПРИНОС ЛИНГВИСТИЦИ

(Павле Ивић: "О језику некадашњем и садашњем", БИГЗ - "Јединство" из Приштине, 1990)

Одмах ваља казати да је академик проф. др. Павле Ивић добро учинио што је одлучио да у овој књизи окупи радове расуте не само по разним нашим стручним часописима и публикацијама но и у многим страним, чиме их је учинио доступнијим нашем научном јавном мнењу и читатељству уопште. "Чак и да су двадесет прилога од којих се састоји ова књига објављени у лако доступним публикацијама, било би од несумњивог научног и културног интереса да се то обједини, да се на једном месту може имати известан увид (свакако парцијални, јер о тим темама аутор има још много радова) шта је о тако важној тематици имао да каже несумњиво први човек српске лингвистике овог времена" - написао је у рецензији др. Митар Пешкин (други рецензент је др. Александар Младеновић).

Већ према тематици којом се баве, радови из ове књиге разврстани су на следећих пет целина: "Прилози теорији науке о језику" (3 рада), "Из историје језика" (5), "О животу дијалекта" (5), "Дела заслужних људи" (3) и "О савременом књижевном језику" (5). Укупно је, дакле, у књизи 21 рад. Радови су ту дати онако како су претходно штампани код нас или на страни (што се њихове садржине тиче), с тим што су само у неким од њих извршене извесне измене и, дуже или краће, допуне.

У раду "Природа и функција прозодијских појава у језицима" Ивић је поставио себи задатак да разрешавањем неких теоријских питања "доприносе фонолошкој теорији испитивањем суштине разлике између две основне скупине фонолошких појава, инхерентних и прозодијских". Под термином "прозодијски" он подразумева све језичке појаве засноване на интензитету звука, његовом трајању и тонској висини. С обзиром на то да су прозодијске дистинкције квантитативне и релационалне и да њихова перцепција имплицира поређења дуж синтагматске осе говора, неодвојиве од елемента времена, све карактеристике прозодијских феномена проистичу из основне чињенице да интензитет звука, његово трајање и његова тонска висина представљају, у суштини својој, димензије звучног сигнала. Отуда и Ивићев закључак да су функције прозодијских појава у језицима предодређене њиховом природом. Оне имају пресудну улогу у области реченичне интонације, служе да обележе поделу вербалног низа на лексеме и синтаксичке целине (чинећи

тиме језичку комуникацију лакшом) и могу бити дистинктивне на плану фонологије речи. О свим тим њиховим улогама Ивић је овде говорио сажето, али документовано и убедљиво, доказујући да су прозодијске јединице у фонологији речи конститутивни елементи језичких знакова (фонема), а да им је у реченичној интонацији и конфигурацијском домену функција посве независна. Укратко речено, овај Ивићев рад почива на спознаји да разумевању комплексног феномена званог маркираност у језику умногоме доприноси управо проучавање прозодијских система у језицима, односно ближе упознавање са свим релевантним феноменима који се односе на функције прозодијских појава у једном језику.

Значајнијих општелингвистичких радова о броју дистинктивних могућности у области прозодије, осим Ивићевих, веома је мало (Lehiste **1965**, Gunar Jakobson **1972**). Тим више је вредан пажње Ивићев студиозно писан текст "Гласовни закони и дистинктивна моћ фонолошких система". Факат да је дистинктивна моћ сваког фонолошког система оличена у броју дистинктивних могућности које он нуди језику Ивић је у њему илустровао читавим низом примера који врло јасно осветљавају најбитније разлике у овој сфери међу појединим језицима. У вези с привидним аксиомом дијахронијске лингвистике да се историја гласовних промена испољава као осцилирање између процеса који обогаћују и оних који осиромашују дистинктивни капацитет система он је указао на истину, до сада слабо уочену, да гласовне промене (оне чисто фонетским околностима узроковане) *никада* не повећавају број дистинктивних могућности у језику. То важи и за (да тако кажемо) *фисију* фонема (тј. расцепљење: кад комбинаторне варијанте неке фонеме постају засебне фонеме) и за *фузију* фонема. (тј стапање: кад се две суседне фонеме преточе у неку трећу). С обзиром на ту чињеницу, јасно је да се унутрашњи развој језика своди заправо на инволуцију; "ћелије" језика као живог организма се током времена самоуништавају (јер гласовне промене могу само да смање а не и да повећају број дистинктивних могућности), но тај организам, за чудо, ипак опстаје! Опстаје благодарећи једном другом фактору, који се огледа у томе што на гласовну компоненту у језику (која у њему - као сложеном систему подложном интеракцијама - није аутономна) снажно делују друге области језичке структуре, особито оне из лексичке и морфолошке сфере. Један од најиздашнијих извора обогаћивања инвентара дистинктивних могућности у гласовном систему једног језика свакако је садржан у лексичким иновацијама до којих долази позајмицама из других језика. У том смислу од не мањег значаја је и међудијалекатско лексичко позајмљивање. Колико год да знаци без значења у језику (фонеме) показују, кад су у питању модификације, уочљиву инертност, за језичке знаке са денотативном функцијом може се слободно рећи да их одликује развој који је неизоставно и живљи и креативнији: он, по правилу, ствара нове дистинктивне могућности, којима се увећава функционална моћ фонолошког система једног језика. На конкретним примерима из разних језика Ивић је показао да морфолошке промене могу увести у систем и нове фонеме.

Трећи рад из прве скупине радова у књизи насловљен је "Основни аспекти структуре дијалекатске диференцијације". Централни предмет пажње Ивићевог структуралног лингвистичког метода у њему јесте како структура *интрасистемних* односа (тј. у синхронији или идиосинхронији) тако и структура *интерсистемних* односа (тј. у дијахронији, односно дијатопији). На тај начин извршен је целовит преглед структура и синхроничне и дијахроничне диференцијације. Огромну разноврсност дијалекатских црта (на коју упућује и мноштво изоглоса у дијалекатском атласу) Ивић - како би се избегла слика тоталног хаоса - своди на сагледавање ограниченог броја особина релевантних за типолошку карактеризацију лингвистичког пејзажа. Те особине су следеће: 1) густина диференцијације, 2) степен концентрације изоглоса, 3) дистрибуција изоглоса по правцу, 4) величина ареа појединачних особина, 5) облик изоглоса (одн. ареа) и 6) узајамни однос између изоглоса (одн. ареа). С обзиром на све у њему изнесено, овај Ивићев рад биће од посебног интереса не само за дијалектологе већ и за све лингвисте који се баве лингвистичком географијом.

Ивићев текст "Периоди у историји структуре српскохрватског језика", посвећен слависти Ервину Кошмидеру, корак је даље у периодизацији историје српскохрватског језика, без које се не може како ваља изучавати прошлост овога језика (готово једини мериторан рад из ове области пре овог Ивићевог имали смо из пера Александра Белића: "Периодизација српскохрватског језика", "Јужнословенски филолог", Београд, XXII, 1958, стр. 3-15). Посебну пажњу у њему Ивић је посветио фонетским променама извршеним у српскохрватском језику током X и XI века. "Језичка структура изашла је из њих увелико измењена" - вели он. "Ако је икад у познатој прошлости српскохрватског језичког типа било промена које би значиле радикалан прелом, скок у нов квалитет, тако да се може говорити о почетку живота једног новог језика, то је било у време о којем је реч". С овим у вези, Ивић је експлицитно показао да је фонолошки систем српскохрватских дијалеката све до X-XI века у основи био још увек прасловенски.

У раду "Средњовековне српске повеље као документи о језику и култури" Ивић је указао на значај средњовековних штокавских повеља, које су сачуване у приличном броју и које представљају најзначајнију скупину извора за историју српскохрватског језика (како оне ћирилске, које су најстарије, тако и оне глагољске, које су млађе, и латиничке, које су најмлађе). Да би илустровао судбину повеља, Ивић се посебно задржао на историјату Дечанске хрисовуље, коју је око 1330. године издао Стефан Урош III зв. Дечански. И на примеру овог средновековног писаног споменика Ивић је показао да језик повеља испољава висок степен зависности од њиховог садржаја.

Ивићев рад "Развој књижевног језика на српскохрватском језичком подручју" читава је студија, у којој су настанак и развој српскохрватског књижевног језика подробно приказани и у којој је Ивић нужно морао да се супротстави неким неприхватљивим поставкама појединих савремених хрватских лингвиста, као што је, примерице, Далибор Брозовић. Сасвим је могуће да корени подвојености тих мишљења сежу чак до линија двеју

капиталних историјских деоба које пресецају српскохрватско земљиште: оне римског царства на источно и западно у IV веку наше ере и оне хришћанске цркве у XI веку на католичанство и православље.

Рад "О етничкој прошлости Косова" утемељен је не само на лингвистичким показатељима већ и на сазнањима до којих се дошло, особито у последње време, у многим другим научним дисциплинама. "Чињенични материјал" - вели Ивић - "јасно показује да није било језичког континуитета између античког становништва садашње Косовске покрајине и живља који сада настањује ту област. Ако би и било тачно да су Албанци пореклом Илири, то још не би значило да је цело подручје Покрајине било етнички илирско (има аргумената и за друкчије мишљење), а поготову не би значило да су Илири на том тлу под римском влашћу избегли језичку романизацију, којој су иначе подлегли у највећем делу античког Илирика. Нема ниједног доказа да се илирски језик, или уопште језик предримских староседелаца, сачувао на Косову до доласка Словена. Међутим, ако и допустимо да је све то било тако, хипотезу о континуитету уверљиво оповргава средњовековна ситуација, о којој нас подробно обавештавају српски извори из XIV века и турски из XV и XVI века". У даљем делу текста Ивић је навео читав низ необоривих доказа да је Косово и Метохију у средњем веку насељавао углавном словенски живаљ, конкретно - српски. Тог живља било је, не баш у незнатном броју, и у многим насељима која данас припадају Албанији. Примера ради, Ивић наводи ово: "Занимљиво је читати имена житеља села Буњана, сада Бујана, из 1330. године, дакле 613 година пре познате Бујанске конференције: "Село Бујане, а у њему Радиш а син му Богоје и Добровој а син му Братун а син му Милован а брат му Дољко. Милобрат, Нежило и син му Десислав. Толоје и син му Милослав и Брајен' итд." На основу свега што је претходно изложио, Ивић је, на крају, закључио: "Јасно је да теорија о илирско-албанском етничком континуитету на земљишту садашње Косовске покрајине нема научног основа. Са сигурношћу се може рећи да та теорија никад не би била створена да није било политичких побуда оних који су је лансирали. Данас је та теорија један од основних стубова индоктринације албанског становништва на Косову и у самој Албанији".

Простор нам овде не допушта да се и на осталим написима из књиге колико-толико задржимо и да о сваком од њих кажемо бар оно што нам се чини најважнијим. Да стога, ако ништа друго, наведемо њихове наслове: "Српскохрватски падежни систем у дијахронији и дијатопији". "Сеобе Срба и српски језик", "О специфичном карактеру дијалекатске разуђености српскохрватске језичке области", "Балканизми у настајању у српским говорима Баната", "Акцентуација српскохрватског говора Уљме" (село у југоисточном Банату), "Дијалектологија, један наш културни проблем", "О месту Саве Мркаља у историји српске културе", "Вук Караџић и српски књижевни језик", "Улога и заслуге Ђуре Даничића", "Српскохрватска акцентуација: чињенице и тумачења", "Прозодијске могућности у фонологији и морфологији", "Систем падежних наставака именица у српскохрватском књижевном језику", "Писам за сејање нервозе" и "Јединство и разједињеност српско-

хрватског књижевног језика - актуелни тренутак". Сваки од ових радова веома је значајан, а има их - као што се види - и врло актуалних, тако да се с пуним правом може казати да је и ова књига академика Павла Ивића изузетно велики добитак за нашу лингвистичку науку, која је - захваљујући управо и његовим вишедеценијским доприносима - у послератном раздобљу у сталном успону.

Љубиша РАЈКОВИЋ

АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ, *СЛАВЕНОСРПСКИ ЈЕЗИК*. Књижевна заједница Новог Сада - Дечје новине. стр. 163.

О језику предвуковског периода изрицана су у нашој науци мишљења да није био разумљив за већину народа, јер је по многим особинама био друкчији у поређењу са народним језиком па је као такав подвргаван оштрим осудама. Благодарећи новијим истраживањима више наших лингвиста, данас се можемо користити многим радовима у којима се налазе нови приступи, нова тумачења о језику наше литературе и културне делатности уопште у другој половини XVIII и првим деценијама XIX века. Сви они које занима наш језик из поменутог периода однедавно имају на услузи књигу проф. Александра Младеновића *Славеносрпски језик*, коју чине студије и чланци.

У кратком уводу стоји, поред осталог, ауторова напомена да се у изложеним радовима тај језик "не сагледава као "ненародни" и "неразумљив", већ као књижевни језик, или тип литерарног језика, на којем су Срби стицали своју писменост и образовање, на којем су писали и штампали своје текстове намењене широм читалачком и слушалачком кругу". Према мишљењу аутора књиге, данас свакако најбољег познаваоца нашег језика из периода пре Вука, наша "култура предвуковског и вуковског периода без овог језика, без огромног славено - српског стваралаштва, писаног и штампаног наслеђа., не може се замислити". Свакако је основан и закључак проф. Младеновића да је славеносрпски језик у XVIII и половином XIX века практично "све више бивао србизиран, и то најчешће у духу нашег данашњег шумадијско-војвођанског дијалекта", што је било од помоћи да Вук и поред многих препрека онако успешно заврши реформу језика и писма.

Књига *Славеносрпски језик* обухвата једанаест чланака и студија које је аутор разврстао у два одељка. Први део књиге носи наслов "Рускословенски језик код Срба и у њему се налазе прилози: *Примање и измене рускословенског језика; Рускословенски језик у XVIII веку; Рускословенски језик у првој половини XIX века и Улога рускословенског језика у формирању српског књижевног језика.*

Већ из самих наслова ових прилога види се настојање аутора да прикаже процес примања и време трајања рускословенског језика код Срба, а посебно да осветли значај и улогу тог језика за стварање српскохрватског књижевног језика па ћемо на те моменте обратити пажњу.

Рускословенски језик уместо српскословенског Српска црква је примила од краја треће деценије XVIII века и то је ишло прилично лако јер су ти језици имали основу у старословенском језику. Неке фонеме из рускословен-

ског језика (ы,) као и руски акценат Срби нису прихватали па је извршено србизирање тих елемената тако што је *ы* замењено са *и*, а уместо ( ) употребљен је знак *т*. Осим тога, новом црквеном језику Срби су дали четвороакценатски систем шумадијско-војвођанских говора. Све друго у рускословенском и српскословенском језику (фонологија, морфологија, синтакса као и добар део лексике) углавном се подударало па зато није било тешкоћа да Срби приме релативно лако нови језик, који је у београдско-карловачкој митрополији превладао до средине XVIII века, а од тада па даље без њега (рускословенског језика) није било могуће школовање. То значи да је српскословенски језик постепено уступао место рускословенском језику у образовним установама, јер је из школа, које су организовали и водили руски учитељи Максим Суворов (словенска школа, 1726) и Емануил Козачински (словенско-латинска школа, 1733-37), излазило све више оспособљених људи који су били учитељи другима. Осим тога, проф. Младеновић указује на чињеницу да су ова два језика код Срба имала своје овште специфичности: (1) српскословенски језик био је језик цркве и ондашње литературе (црквене и световне), а рускословенски језик сводио се на богослужбену и црквено-административну употребу, (2) и један и други били су неразумљиви свима који се нису школовали, дакле, који нису били у прилици да науче ове језике. Због општих прилика у другој половини XVIII века - време просвећености, ново време, појачано штампање књига - код Срба се осећа потреба за стварањем језика који ће бити разумљивији и који ће, као такав, прихватити знатно шири круг људи: створен је, као што се зна, славеносрпски језик. У вези са самим називом овог језика аутор ове књиге је објавио посебан рад "Прилог познавању значења назива "славоносрпски језик" код Срба у XV и првој половини XI века" (в. напомену 8) у којем је изложио шта се схватало под овим називом.

Неразумљивост рускословенског језика као и руског, који је продирао у нашу литературу преко световне литературе и на друге начине, учинила је да се елементи тих језика србизирају. Тим новим језиком (славеносрпским) писали су прилично рано Јован Рајић(1726-1781) и други а нарочито Захарије Орфелин (1726-1785) који је у свом *Магазину* најавио да ће прилози бити штампани "на нашем и росијском језику" и да ће неразумљиве речи превођити на српски или их посрбљивати.

Проф. Младеновић сматра да су наши образованији писци тог времена имали пред собом организован рускословенски језик, који су познавали, па су на основу тога могли релативно лако да га србизирају тако што су то чинили на фонетском и особито на морфолошком нивоу па отуда имамо појаву да су у једном облику обједињаване црте рускословенског језика и српског народног говора, на пример: *востреπтао, совјетовао, входећи, человјеческог житија, свободан, у согласију* и сл. У овом процесу није било уједначеног понашања, јер писци нису имали кодификовану норму према којој би се вршила србизација. Отуда је и разумљива жеља једних да се србизација врши у већем обиму, а других да се то чини мање, док су неки заступали мишљење да се рускословенски задржи као књижевни језик. Међутим, ове

разлике у гледању на језик којим и како писати нису утицале да се спречи продор славеносрпског језика - то је био процес који је добијао све већи замах.

Будући да је то збивање са језиком тако пошло, разумљиво је што српскословенски језик није могао добити своју норму.

Значај рускословенског језика је у томе што је његово присуство у нашој култури учинило да се створи славеносрпски језик, а у неким срединама појединци писци су почели да пишу на народном језику: Емануил Јанковић, Јован Рајић, Захарије Орфелин, Јован Мушкатировић, Стеван Стратимировић и др. (в. нап. 17). Међутим, рано су Срби у већини уочили да тај језик не може бити наш књижевни језик и проф. Младеновић у вези с тим наводи мишљења многих међу којима је и М. Видаковића који каже да "смо господину Мразовичу за словенску граматику вовјек должни благодарити, но нужна нам је још и Серпска", да је потребно "да ми пишемо серпски да нас вес народ наш разуме", а Д. Исаиловић сматра да "Србљин Србљину ни славенски ни мешовито писати не сме но право српски" итд. На основи тих мишљења А. Младеновић закључује "да је то све доприносило стварању свести код Срба о властитом књижевном језику, *славенос(е)рпском или с(е)рпском*, како су тај језик тада називали", а нешто даље каже да "је једно несумњиво: рускословенски језик као "негативан пример", као језик који треба у нечему мењати и прилагођавати као антиузор на који се не треба угледати, рускословенски, дакле, као стални пасивни опонент српском народном језику, одиграо је несумњиво врло позитивну улогу у стварању славеносрпског типа књижевног језика". То што је рускословенски језик био неразумљив за српски народ представљало је покретачку снагу код српског образованог света с краја XVIII и почетком XIX века у стварању новог језика, јер су - како каже проф. Младеновић - "*често знали шта неће* и насупрот томе знали су *оно што хоће*". Нови књижевни језик - славеносрпски - био је отворен и даље за продор у њега елемената народног језика. Овај језик био је више деценија књижевни језик код Срба, то је језик српске културе у предвуковском периоду и као такав све више се развијао у правцу народног језика. Доказ за то могу се узети многе штампане књиге у периоду до четрдесетих година XIX века, јер у њима је у великој мери народни језик и проф. Младеновић конкретно помиње оне које су из домена језика: граматике, школске уџбенике, лексиконе и др. Из свега што је аутор изложио у овом прилогу у првом делу књиге јасно се види да је рускословенски језик, зато што је био стран нашем народу, представљао своју негацију; Срби су тражили и стваварали књижевни језик на основама народног језика и у томе ће пресудну улогу имати Вук са генерацијом младих писаца четрдесетих година прошлог века.

Други део књиге, под насловом *Славеносрпски језик*, обухвата седам тематски повезаних радова: *Славеносрпски тип књижевног језика, Значење назива "славеносрпски језик", Славеносрпске особине у језику Димитрија Исаиловића, Славеносрпске особине у језику Јована Стерије Поповића, Тенденција к нормативности, Неколико мисли о српскословенском, рускословенском и славеносрпском језику* и *Вук Караџић и славеносрпски језик*.

Први рад садржи исцрпну анализу о славеносрпском језику у текстовима објављеним у *Славеносрпском магазину* З. Орфелина. Прилози штампани у овом часопису дати су на рускословенском и руском језику, али и на славеносрпском и народном језику, што значи да је редактор подједнако користио рускословенски и српскословенски језик јер их је сматрао књижевним. Овакво поступање З. Орфелина - истиче А. Младеновић - било је зато што су Срби у другој половини XVIII в. за књижевни језик имали рускословенски од којега се већ полако одустаје јер се развија славеносрпски језик са доста елемената народног говора. У уводном тексту свог часописа З. Орфелин је истакао да су многе речи и изрази превођени са рускословенског и руског или су прилагођавани српском језику (србизирани) да би текстови били што разумљивији српским читаоцима. Свакако у то време када је изашао *Магазин* (1768) није било правила која су се морала поштовати при превођењу и србизирању, али у свему томе, тј. у додиру и мешању елемената српског народног говора, рускословенског и руског и српскословенског (елементи овог последњег нису могли тако брзо бити елиминисани из праксе) налази се могућност за настајање новог књижевног језика код нас - славеносрпског. За овај језик карактеристично је колики је степен рускословенског и руског језика, и на другој страни, српског народног говора. Крајем XVIII и почетком XIX века неке црте тих језика јављале су се у српској а неке у несрпској форми, али тада славеносрпски језик се развијао тако што се све више приближавао српском народном језику и тежило се стабилизацији неких особина, а то значи да се ишло "ка генерализацији њихове употребе у делима српских писаца" тог периода. Да би ово показао, проф. Младеновић је и изложио више особина из језика предговора у *Славеносрпском магазину*. Једна од тих црта је врло често јављање сугласника *-т* у 3. л. јд. и 3. л. мн. презента: "*чинитъ, находитсе, изволитъ, извинитъ, найдет, знаетъ, будетъ; -неотрицаютъ, стараютъце, не сматраютъ, поставляютъ, знаютъ* и сл. Поред оваквих облика презента тамо се налазе и облици без гласа *-т* на крају: *имаде, хоћъе, отправлясе, получава, умножава се, лишавасе* и сл. Појава гласа *-т* у овим облицима презента везује се за рускословенски језик, али и за српскословенски, јер је тај глас у њему у овим облицима био "нормална особина". У језику писаца чија су дела настала после објављивања Орфелиновог *Магазина* презент се јавља без гласа *-т* на крају, што показују примери из *Лествице* Викентија Ракића (1805): *восходи, састои, возвиси(се), освободи, содружује, ободрава, возрастава; - нисходе, соубходе, се, совершую, возрастаю, получаваю, умолчаваю и сл. Ради илустрације како је еволуирао славеносрпски језик од Орфелиновог времена проф. Младеновић је изложио више особина из језика писаца тог времена од којих помињемо само неке. Прво лице мн. презента код Орфелина је са завршетком на -мо*: постарати се *хоћемо, будемо*...уносити, не *пропустимо* мы, вносити *будемо, надамо се* и сл. што значи да је у духу нашег језика, а да је ту на крају *-м*, долазило би до нејасноћа да ли је 1. л. једн. или 1. л. множине. Перфекат се код Орфелина јавља без помоћног глагола па је у томе одступање од српског народног говора: нитко разумѣти *не могао,* попеченія ни мало *не было,* мы *не заключили были* высокіе *училища* и сл.

У славеносрпском језику налазимо на лексичко-фонетско-морфолошком нивоу елементе рускословенског, руског и српског језика; та појава уочава се у речима са руским префиксом *воз-, в-, во-, со-* и српским завршетком: *востретао, воспитаваюћи, входећи, воиіюћи, састаяніе* и сл., али налази се и на: *сачувати, сабирали се, сабрало* итд. Српски народни језик зна за вокално *р*, али славеносрпски језик примио је из рускословенског и руског језика *ер, ор* па отуда имамо овакву ситуацију: *твердогъ, мертвогъ, содержава се, утверђуе и сл.*, као и: у овом *торжеству*. Примери као што су *загерлимо, утверђуе, утверђенъ и сл. дати су из ортографских разлога са ер,* а у српском језику се изговарају са *р*, и зато "подсећају на руски или рускословенски језички ниво". Поред других момената, ваља истаћи и појаву групе *жд* која је преузимана у одговарајућим лексемама из руског и рускословенског језика, али је и прилагођавана законитостима нашег језика: *наслаждава се, побъждава, освобождава, се, возбуждава, принужден и сл.* а јављају се и облици са гласом *ђ* без обзира на то да ли је лексема из српског народног језика или су србизирани облици (глас *ђ* обележаван је знаком ћ): *рађъаютъ, разсуђаваюћи, потверђуюћи, освобођени освобођъены* итд. За гласовну групу *жд* проф. Младеновић каже да није представљала препреку нашем народу у разумевању значења речи будући да она постоји у народним говорима: *звиждати, даждевњак, мождани* и сл. а постојала је и у српскословенском језику па је разумљиво што су лексеме са *жд* из руског и рускословенског лако примане.

На морфолошком нивоу у славеносрпском језику преплићу се у падежима елементи руског / рускословенског, српскословенског и народног језика: *человъческогъ сердца, добродътелногъ* житія, *умируще* Фатиме итд. Низ облика у којима су се мешале особине на фонетском, лексичком и морфолошком нивоу употребљавали су наши писци чија су дела имала знатно елемената народног језика. Такве облике стварали су сами писци и временом то се тако утемељило да је представљало мешовити тип књижевног језика - познат као славеносрпски.

У раду *Значења назива "славеносрпски језик"* аутор књиге даје хронолошки употребу одредбеног дела ове синтагме и у вези с тим каже да је термин *славеносрпски* прво употребљен крајем друге деценије XVIII в. у саставу титуле карловачког митрополита и архиепископа Вићентија Поповића, а затим су изложени примери у којима овај придев има фонетски лик *славеносрпски*. Битно је да је ова одредба имала доста широку употребу са значењем "припадности Србима Словенима" о чему у раду има обиље примера па се наводи и Вукова "Мала простонародна *славеносерпска* песнарица" из чијег се наслова види да су песме "које припадају Србима Словенима". Средином прошлог века прављена је разлика између *славеносрпског језика* и *српског језика*, па је било превођења књижевних дела са првог на други језик, јер се формирало мишљење да је славоносрпски језик онај мешовити и који се употебљавао у предвуковској епоси, а српски језик значи "српски књижевни језик јако понародњен".

Следећа два рада (*Славеносрпске особине у језику Димитрија Исаиловића и Славеносрпске особине у језику Јована Стерије Поповића*) садрже ширу анализу језика ових наших истакнутих личности у првој половини XIX века, али тако да се истакну црте које нису одлика народног говора већ својство нашег тадашњег књижевног језика - славеносрпског. Ту је изложено обиље података у вези са србизацијом на морфолошком и фонетском нивоу у језику Исаиловића, а код Стерије у његовом *Роману без романа* је у основи српски народни језик "уз присуство и низа славеносрпских елемената".

Прилог *Неколико мисли о српскословенском, рускословенском и славеносрпском језику* садржи слику односа српскословенског језика, који је од XII до XVIII в. био наш књижевни и богослужбени језик, и народног језика, који је имао примену у пословном животу, тј. на њему су писане повеље, писма, потврде, уговори итд. О тој функционалној разграничености ова два језика проф. Младеновић каже да је она била јасно назначена почев од периода Жупаније у доба Немање па све до Царевине и Деспотовине и касније и нису је реметиле извесне промене, нпр. изговор полугласника до XIV века и вокализација тог гласа од XV века као и друге појаве. Када се у XVIII веку појавио рускословенски језик код наших предака, није потпуно потиснут из употребе српскословенски језик - већ је овај "остао на цени" у нашој јавности, како сматра проф. Младеновић. Разлози због којих се код нас јавио рускословенски језик нису лингвистичке природе већ је то последица верско-црквено-националних односа и отуда "мирољубиво" примање рускословенског језика без уобичајеног критиковања онога што је претходило новом - како истиче аутор књиге. Црте српскословенског језика, који је у времену рускословенског био ван употребе, није био црквени језик, - налазе се у делима писаца тог времена, а особито у језику Јована Рајића који се и школовао на рускословенском језику и знао је добро и руски језик. Доста је лексема које су из српскословенског језика очуване у језику писаца из XVIII и првих деценија XIX в. (нпр. *општи, свештеник, мошти, суштина* и др.) па су као такве познате и данас и нашем савременом језику. Ипак, неразумљивост рускословенског језика за велики део српског народа била је велика препрека у стицању писмености и образовања па је природно што су писци и други посленици у култури својим радом чинили да се формира славеносрпски језик за који проф. Младеновић каже да је "индиректно сменио српскословенски у ванцрквеној области његовог остварења као књижевног језика". Према мишљењу аутора, славеносрпски језик има значајно место у нашој култури, не смемо га запостављати и некадашња гледања на њега немају реалних основа будући да су на њему створена многа књижевна и др. дела и да је то био језик наше културе у дужем периоду.

На крају књиге је рад *Вук Караџић и славеносрпски језик* који садржи осврт на језичку ситуацију код Срба у време када се јавља Вук са својом *Писменицом*, а рускословенски језик, или славенски, се употребљава само у цркви док славеносрпски све више прима особине народних говора шумадијско-војвођанског дијалекта. У вези са овим последњим аутор даје одломке из дела неколико писаца у првој половини XIX века када се још писало славено-

српским језиком и у вези с тим напомиње да су и све истакнутије личности у Карађорђево време своје писмено комуницирање обављале на народном језику у који су биле уткане и рускословенске и руске језичке црте. Разуме се, овај језик још није био нормиран и многи настоје и залажу се да се пише народним језиком и труде се да допринесу реформи језика и писма и у томе радикалне промене чини Сава Мркаљ, а његово дело прихвата и приводи крају Вук Караџић.

Као што се види, књига проф. Младеновића представља веома обиман извор података о збивањима у нашим језику у доста дугом периоду па је, као таква, незаобилазна за све који се баве језичком науком, али и за шири круг знатижељника, јер начин писања и прегледност у изношењу података омогућавају да се лако разуме оно што се излаже.

Милосав Вукићевић

ХРОНИКА

ИНСТИТУТ ПОД СВОЈИМ КРОВОМ

Поткрај фебруара ове године, Институт за проучавање културе завршио је реконструкцију прве школске зграде подигнуте у Приштини и на тај начин остварио истовремено два крупна развојна и радна задатка: с једне стране, обновио један од најстаријих материјалних споменика српске просвете и културе на тлу Косова и Метохије, изграђен далеке 1859. године, и стављен под заштиту, али запуштен и руширан, иако ретке српске ахитектуре, а с друге стране, обезбедио функционалан и оплемењен радни простор како за свој трајни смештај, тако за свестрану радну и научну активност научних одељења. Пројекат је припремио Покрајински завод за заштиту споменика културе, а грађевинске радове је извео ГРО "Каблар". Зграда Института има двадесетак радних просторија од 850 квадратних метара, а међу њима су просторије за смештај научне библиотеке за 30.000 књига са читаоницом и

Ново рухо некадашње српске школе: здање Института

сала за научне скупове. Поред наменске улоге, кућа Института има могућности да обезбеди услове и за широку културну активност.

У исто време кад је завршен овај подухват, из штампе је изашла и прва свеска научног гласника Института "Баштина".

Завршетак изградње зграде, усељење у новоподигнуте радне просторије и трајни смештај Института заједно с изласком из штампе прве свеске научног гласника били су ваљан разлог да се 29. марта 1991. године одржи прва свечана седница колектива Института.

Бројне госте и чланове колектива поздравио је директор Института мр Миленко Јевтовић и у поздравној речи на свечаном скупу рекао:

"Другарице и другови, даме и господо, драги и уважени пријатељи,

Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана има одсад три незаобилазна датума у будућем летопису развоја института. То су, најпре, завршетак реконструкције и обнове јединственог споменика српског школства, грађевинарства и културе у Приштини, под чијим кровом овога часа седимо, затим, усељење у радне просторије и почетак живота, рада и развоја Института у новим радним условима, и најзад, излазак из штампе прве свеске научног гласника Института под именом "Баштина".

Сваки од ових повода појединачно има за Институт прворазредан значај, а сви заједно означавају целу једну етапу у оснивању и развоју Института.

Кратак осврт на почетак показује да је то чињеница.

Идеја да се овде, у Приштини, оснује овакав или сличан научни институт родила се још средином седамдесетих година, а замисао су следили конкретан предлог и широко образложење. Уместо анализе и одговора, идеју је дочекала политичка сумња о србовању и залагању за успостављање паритета и паралелизма. На власти и друштвеној сцени је био политички концепт о равноправности република и покрајина, а он је овде на тлу Србије, тзв. Социјалистичку Аутономну Покрајину Косово изједначио с Албанцима и њиховим социјалним, друштвеним економским, културно-научним, политичким, националним и свим другим потребама и интересима, а исте те потребе и интересе нас Срба, Црногораца и осталих словенских народа превидео и искључио у нашој властитој држави. Поновљени васкрс те идеје дочекан је тврдњом да Покрајина нема ни пара ни кадра, а да Срби имају све научне институте у Београду и да је према томе, сваки овакав институт у Приштини сувишан и излишан. У ствари, идеја је била страно тело у државотворној организацији аутономне покрајине и зато доживљена као подривачка замисао у њеној опцији равноправности народа и народности. Куд је водила и докле је довела та опција "самоуправне националне и културне равноправности народа и народности у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово" исувише је познато, а остаје чињеница да су они који су држали власт и имали моћ дали сагласност да се овај Институт оснује деценију и по после мукотрпног и устрајног понављања и образлагања потреба, сврсисходности и захтева једне богате многовековне културе. Па ни тај пристанак није био нимало случајан, већ очевидна, конзеквентна доследност:

закон о оснивању овог Института, обнародован новембра 1987. године, донет је тек онда кад се увелико знало да је Приштину напустило око стотину универзитетских професора и научника различитих профила, да је кадровска политика на највулгарнији начин практично искључила школовање и стварање научног подмлатка за наставне и научне потребе Срба, Црногораца и осталих словенских народа на Косову и Метохији и да су та два напоредна процеса оставила из себе огромну интелектуалну, научну и културну празнину. С друге стране, оснивачки улог раван збиру три средња годишња лична дохотка за све оснивачке потребе Института, без радне столице камоли радне просторије, ставно је јасно до знања какве и које препреке материјалне природе чекају оснивање ове научне институције.

Ако се бар за тренутак упитамо зашто је предисторија летописа овог Института управо таква каква јесте и како је укратко скицирана, одговор ћемо лако наћи у општепознатој чињеници која сведочи о томе како је шиптарска национална и националистичка политичка олигархија целокупни друштвени механизам аутономне покрајине и све институције тога механизма, а оне из сфере науке нарочито, упрегла у службу сецесионизма и стварање нове албанске државе на тлу Србије. Упрошћено речено, научни институт оваквог профила и научног задатка једноставно се није уклапао у мрежу научних институција пројектованог крајњег циља.

У том друштвеном оквиру и у таквом друштвеном окружењу Институт је искорачио свој први корак.

Ових дана, пре три године, Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана имао је уписано име у регистар и једног јединог члана колектива чија је прва обавеза била управо да тај частан посао обави. Овога часа, пак, радни колектив Института чини 20 запослених, а од тога 14 на раду у научним одељењима и научно-документационом центру. Средином прошле године с успехом је одбранио докторску дисертацију један од научних радника из редовног радног састава Института, а тројица магистара раде интензивно на дисертацијама. Институт има у овом часу на последипломским студијама петорицу својих сарадника и двоје који се припремају да најесен упишу последипломске студије на одговарајућим факултетима. Сажето казано, сваки од научних радника у овом тренутку интензивно ради на сопственом усавршавању и оспособљавању обављајући напоредо и своје радне обавезе у оквирима планираног годишњег програма рада Института. Ако овоме додамо још и податак да свега троје од укупног броја запослених има засад средњу спрему, имамо јаснију слику шта се и колико на овом плану развоја колектива урадило у потекле две и по године, а нарочито како ће се радити и како је планиран и усмерен кадровски развој колектива.

То је резултат једног договорног и одговорног приступа планирању и утврђеном концепту развоја.

Институт је, наиме, свега три и по месеца после своје регистрације позвао научнике да заједнички дефинишу како организацију Института, тако концепцију стварања научног кадра и научног рада, а посебно како кроз сарадњу на најбољи начин помоћи Институту. Програм и договор завршени

су уз учешће најугледнијих имена наше науке, чланова Српске академије наука и уметности и њених института, професора Филолошког и Филозофског факултета у Београду, Новом Саду, Нишу и Приштини и уз нескривено игнорисање Института и његовог позива у косовској Академији наука и уметности све до данас. Осећам моралну обавезу да овде кажем да су од тога дана сва врата поменутих научних институција била широм отворена овом Институту и да је у њима овај Институт имао несебичну како моралну подршку и савет, тако конкретну помоћ, осим у косовској Академији. Осталом, то на свој начин показују и потписи академика и професора на рецензијама за кандидате за које је Институт од њих тражио ту врсту помоћи. Са своје стране, опет, Институт је високо уважавао сваку сугестију и савет и настојао да се укључи барем у оне програме и пројекте за које има људе и средства. Ради илустрације, овде само да поменем да је Институт био суорганизатор међународног научног скупа поводом 450-годишњице штампарије у Грачаници који је организовала Српска академија наука и уметности новембра претпрошле године и да је од ове године укључен у 5 Академијиних пројеката.

Онолико колико је плод сопственог рада и развоја Института, и овај први број научног гласника "Баштина" толико је резултат и плод већ успостављене сарадње с научницима.

Гласник Института појавио се као природна развојна етапа научног рада научних сарадника из радног састава Института и оних његових спољних сарадника које је окупио око свог програма научног рада, истраживања и проучавања културног блага српског народа на тлу Косова и Метохије. Колико је тај круг широк, најбоље показује садржај прве свеске у коме се појављује тридесетак аутора. Излазиће засад двапут годишње и публиковаће научне расправе из оних научних дисциплина које чине оквир научног ангажовања Института, а остаће широко отворен за свакога ко је спреман да допринесе проучавању свеколиког културног наслеђа српског народа на тлу Косова и Метохије.

Прва свеска научног гласника "Баштина" је прва научна публикација Института, али је и весник оних студија и оних зборника који ће овај Институт колико још ове године широко представити научној јавности. Колико успешно, то ће казати научна критика.

Пројекат за обезбеђење радног простора и трајног смештаја Института био је напор посебног изазова.

Пре непуних годину и по дана на овом месту налазила се руина најстарије школске зграде у Приштини и једне од најстаријих школа уопште на Косову и Метохији, подигнута 1859. године. Зграда особене и специфичне архитектуре, јединствена на овом подручју, с предзнаком споменика српског школства, грађевинарста и културе, али беспомоћни и неми сведок нашег односа према својој баштини и културном идентитету. На њеним темељима реконструисана је и подигнута ова зграда и васкрсла свеколику лепоту спрског грађевинарства из средине прошог века. Она јесте и биће радни простор и адреса нешег Института; претпоставка и услов нашег будућег

научног рада и развоја; отворена за сваког научног радника, сваку научну идеју и свачији стваралачки дух; ипак, Институт је понајпре уписује у свој допринос баштини српског народа због онога што она јесте и што ће остати у српској култури у овој средини.

А шта она јесте и шта смера остати?

У уговору који су 29. августа далеке 1858. године "сочинили" учитељ Милош Давидов, "родом из Аустрије", и"грађани обштества Приштине са епитросима Иваном Стефановићем и Данилом Филиповићем" утврђено је: учитељ Милош Давидов обавезује се "децу у школи приштинској, по наименованим уредбама и настављенију, као у Србији и другим европским школама, у српским наукама настављати и по пропису школском учити". Већ у наредном уговору, потписаном годину дана касније, утврђује се да ће "мушка и женска деца христијанског обштества" наставу похађати у "новој школи" која је донаторство "српском христијанском роду" грађанина Данила Филиповића, "воздигнута на земљи црквеној". Мада су у њеним учионицима училе слова и сричале писану реч десетине и десетине генерација, школа је у свом животу по мукама доживела да буде и касарна, и коњушница, и дирекција разних грапека и гранапа, и магацин у корову и шипрагу.

У њеном летопису има, то је посве очигледно, колико историје толико симболике.

Од овог пролећа некадашња школа је поново школа, али школа нешто другачијег профила и вишег ранга. Под њеним кровом и њеним обновљеним учионицима поново ће се окупити и они који уче и учитељи, укратко - сабираће се оне духовне и стваралачке снаге којима су наука, култура и духовни препород српског народа животни кредо. Изражавам дубоко и искрено уверење да ће српска држава и српска наука, свесне одговорности за будућност свога народа, учинити све оно што су обавезне да учине да би се на изграђеним темељима и под овим кровом развио и израстао научни, културини и духовни храм који ће у српском народу на косовско-метохијсклом тлу и у српској култури у целини имати име које има и које зрачи Матица српска међу Србима и у српској култури у Војводини. Времена јесу оловна и тешка, али је српски стваралачки дух увек, кроз свеколику своју историју био јачи од сваког времена и сваког његовог бремена. А Косово и Метохија су онај источник српске историје, материјалне и духовне снаге српског народа, његове традиције и савремености, његовог духа и националног бића, његовог националног идентитета и ентитета да би овде морала да постоји и ради управо и баш таква национална научна и културна институција чак и онда кад би злехуда историја испунила ирационалну жељу и наду шиптарске геноцидне србофобије па се с овог тла Срби, Црногорци и сви други словенски народи заувек расељили и расејали. У то име и с таквим уверењима, ми који смо под овим кровом већ радимо, планирам и пројектоваћемо да радимо и градимо храм наше науке и културе.

Драги пријатељи,

Све ово што сам рекао најмање има намеру да самохвалисаво дели признање Институту и било коме појединачно из његовог колектива. Иако

јесте кратак осврт на протекли трогодишњи ход, нема намеру и да пресликава и побраја све тешкоће и препреке с којима смо се суочавали и како смо их савладали. Колико смо и шта смо радили, шта смо припремили за наш будући рад и развој - то остављамо другима да процењују и валоризују. Наша морална обавеза и наш дуг је да кажемо да смо имали помоћ и подршку и од кога смо је имали и да њима упутимо искрену и усрдну захвалност. Та помоћ је била материјална и имали смо је у овдашњим надлежним покрајинским органима и Фонду културе Републике Србије, била је у књигама и целим библиотекама од појединаца и институција, а посебно издашна у Српској академији наука, Филолошком факултету у Београду и Матици српској у Новом Саду, била је и морална и има исто тако високу цену. Свима се усредно захваљујемо, а вама хвала што сте се одазвали нашем позиву да се уверите у шта су та помоћ и подршка уграђени и да ли смо јој се достојно одужили.

Срдачно Вас поздрављам и још једанпут Вам упућујем захвалност".

Колектив Института поздравили су и упутили му топле и срдачне честитке др Драго Ћупит, директор Института за српскохрватски језик САНУ, ректор Призренске богословије, проф. Милутин Тимотијевић, проф. др Милица Грковић и проф. др Светозар Стијовић.

Институт је овим поводом примио и велики број поздравних телеграма и честитки.